ПОНЕДЕЛНИК

**СПИСАНИЕ ЗА ТЕОРИЯ,
ПОЛИТИКА И КУЛТУРА**

година двадесета

7/8

София, 2017

Александър Лилов

Основател и главен редактор (1998–2013)

Редакционен съвет:
Янаки Стоилов *(председател)*
Александър Симов
Андрей Пантев
Анна Лилова
Васил Проданов
Васил Сгурев
Иван Ангелов
Кольо Георгиев
Юрий Борисов

Издателски съвет:
Емил Костадинов *(председател)*
Георги Аврамов
Георги Григоров
Димитър Георгиев
Иван Драганов
Орлин Иванов
Тодор Канев

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Главен редактор: **Димитър Генчев**

Заместник главен редактор: **Павел Писарев**

Редактори: **Генка Николова**
Иван Динков-младши
Харалампия Чунева

АДРЕС НА РЕДАКЦИЯТА

София, Позитано 20
Тел./факс: 02/944-39-22
www.ponedelnik.bg
e-mail: ponedelnikcsi@abv.bg

Център за стратегически изследвания „Александър Лилов“
към НС на БСП
ISSN 0861–6620

Ръкописи се приемат в обем до 15 страници и не се връщат.

Този брой, както и предишни книжки могат да бъдат намерени
в редакцията на списанието.

Печат ЕКСПЕРТПРИНТ ЕООД

Съдържание

ПОНЕДЕЛНИК

СПИСАНИЕ ЗА ТЕОРИЯ, ПОЛИТИКА И КУЛТУРА

Мисли и афоризми — 5

Теория

Да прочетем отново

Александър Лилов — Модерният социализъм – социализмът на информационната епоха (теоретични размишления в края на XX век) — 7

Славой Жижек — За да се измъкнем от клопката — 29

Янаки Стоилов — Възможни ли са революции през XXI век? — 35

100 години от великата руска революция

Владимир В. Калашников — Революцията от 1917 г. в контекста на руската история — 55

Васил Проданов — „Червеният" „кратък двадесети век" и битката за неговите интерпретации — 65

Владимир Трифонов — Великата октомврийска революция в огледалото на новата студена война — 94

Международна политика

Димитър Петков — Преди „Арабската пролет" – мюсюлманите в Западна Европа в края на XX в. и през първото десетилетие на XXI век — 107

Минчо Минчев — За историческото помирение на два славянски народа — 120

Ккултура

Борислав Бойчев — Завръщане с будьоновка — 134

Съдържание

Юбилей

Тодор Коруев на 75 години

Павел Писарев Думи за Т. Коруев 141

Тодор Коруев Петко льо ...
(173 г. от рождението
на Капитан Петко войвода –
закрилника на Тракия и Родопа планина) 143

Нови книги

Димитър Генчев „Ален мак самотен“ –
бележки по полетата на биографията
на Димитър Благоев от Мерсия Макдермот 147

Афоризми

Глобализацията сама по себе си не е нито добра, нито лоша... За по-голямата част от света обаче тя не донесе равностойни предимства. За повечето страни тя е сравнима с абсолютна катастрофа.

Джоузеф Стиглиц

Конституционната държава може да гарантира на своите граждани истинска свобода на вероизповеданията само при условие, че религиозните общности вече няма да се обособяват, да се „гетоизират“ и „барикадират“ една срещу друга.

Юрген Хабермас

Изобщо как може да се надяваме да се приближим до истината, ако смятаме за нелегитимно само това, което е далеч от собствените ни убеждения, ако сме убедени, че само ние сме прави?

Йохан Галтунг

Кризата е тотална, дилемата е тотална. Ние ще изпитваме нейните последици през следващия половин век. Както и да разрешим с колективни усилия тази криза, каквато и нова историческа система да построим, дали ще бъде тя по-добра, или по-лоша... не е известно, но едно е сигурно: това няма да е система, основана върху либералната идеология, каквато я знаем в продължение вече на два века.

Имануел Уолърстейн

Намаляването на материалното неравенство е най-важната ни задача: както чрез по-конкретна и ефективна социална политика, така и чрез създаване на възможности за всекиго да печели, да осигурява достатъчно равнище на своите доходи.

Владимир Путин

Никой автор не е имал повече читатели, никой революционер не е обединявал повече надежди, никоя идеология не е възбуждала повече тълкувания и, като изключим няколко основатели на религии, никой човек не е имал такова влияние върху света, каквото Карл Маркс през XX век.

Жак Атали

Кузма Петров-Водкин
Къпането на червения кон, 1912 г.

Да прочетем отново

МОДЕРНИЯТ СОЦИАЛИЗЪМ – СОЦИАЛИЗМЪТ НА ИНФОРМАЦИОННАТА ЕПОХА

(теоретични размишления в края на XX век)

Александър Лилов

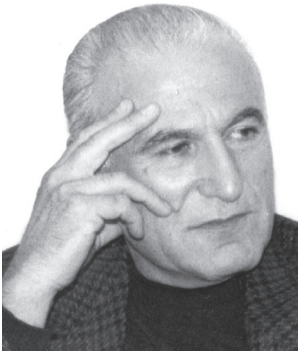

През 1853 г. Енгелс пише на Вайдемайер: „Струва ми се, че в едно прекрасно утро нашата партия, вследствие на безпомощността и вялостта на останалите партии, ще бъде принудена да вземе властта, за да направи в края на краищата всички тези неща, които не отговарят непосредствено на нашите интереси... При това ние ще загубим главите си – да се надяваме само във физическия смисъл, – но ще настъпи реакция и преди светът да бъде в състояние да даде историческа оценка на подобно събитие, нас ще ни смятат за чудовища, нещо, което не трябва да ни притеснява, а и за глупаци, което е много по-лошо."[1]

Пророчески мисли! Горе-долу, макар и с някои корекции, така и стана в края на двадесетия век. Комунистическите партии и техните ръководства в Съветския съюз и в Източна Европа не загубиха главите си във физическия смисъл, но загубиха много повече. Настъпиха разруха и реставрация. Бог умря и всичко стана възможно. Задълго и в широки обществени кръгове се установи представата за нас като за чудовища, което не се оказа така маловажно нито в обществен, нито в морален план. Още по-лошо е, че за социализма започна да се мисли не като за напредък, не дори като за светла утопия, а като за лъжа, авантюра, исторически нонсенс. Горко на нас, социалистите!

Енгелс е искал да каже, че е възможно социализмът исторически да се роди преждевременно, преди да са се създали всички условия за него в утробата на старото капиталистическо общество. Тогава вместо само социалистическите задачи управляващите леви партии ще трябва да решават и несоциалистически проблеми с несоциалистически средства. Историята не се движи по график и по учебник, а така, както повеляват обстоятелствата, събитията, времето, историческите личности, хората.

Актуалният исторически въпрос днес не е историческата оценка, още по-малко оправдаването на несоциалистическите неща в нашия реален социализъм. Това е важно, то трябва да стане и то неизбежно ще стане. Всичко се

познава и оценява в сравнение. Историческата оценка на реалния социализъм тепърва ще се избистря в своята пълнота, сложност и противоречивост. Нужни са дистанция от събитията, спокойствие, отлежаване на все още ферментиращото вино.

Актуалният исторически въпрос днес е бъдещето на социализма. Има ли бъдеще социализмът, имат ли историческа и конкретна перспектива социалистическите идеи, социалистическите ценности и социалистическите обществени цели – това е въпросът.

Бъдещето на социализма е социализмът на бъдещето

Това не е игра на думи. Ние се нуждаем от ново разбиране за бъдещето на социализма. Социализмът не е закономерна историческа необходимост, както смятахме по-рано (т.е. каквото и да става, по-рано или по-късно, но неизбежно историята ще роди социализма като следващата и по-висша от капитализма обществена формация). Така разбирахме движението на историята ние, социалистите и комунистите. От това разбиране дойде и оценката за съвременната епоха като епоха на пролетарските революции и на прехода от капитализма към социализма.

Социализмът не е случайно явление в историята. Но днес е ясно, че той не е железен закон на историческото развитие, а обществен проект. Той може да се реализира при съответни условия, може да бъде деформиран при други условия, може да се провали при трети, може въобще да не бъде реализиран. За да се реализира социалистическият обществен проект, са нужни както съответни обективни дадености (икономически, технологически, социални, цивилизационни), така и съответни трансформаторски стратегии и политически сили (носители на свобода, демокрация, основополагащи хуманни ценности, новаторски потенциал, способност за правилни и своевременни действия). Разбирането за социализма като железен закон на историческото развитие или като обществен проект, като обективна (значи неизбежна) необходимост или като алтернативна (значи възможна и постижима) уредба на обществото е фундаментална дилема.

Движението на историята, особено в условията на новите реалности, настъпили след втората половина на XX век, е много по-сложно. Революциите, но, както виждаме, не пролетарските, са неговите локомотиви днес. Сегашната епоха, както показват реалните факти в края на XX век, не е епоха на пролетарските революции, а епоха на други революции – на технологическата революция, на екологичната революция, на образователната революция, на комуникационната революция, на демографската революция, на управленската (мениджърската) революция. Социализмът (като идеи, ценности и цели) няма бъдеще, ако не се адаптира към тези революции, т.е. ако партиите и обществените сили, които носят идеите, ценностите и целите на социализма, не се превърнат в агенти и фактори на протичащите днес революции. Това се случи с

реалния социализъм в СССР и в Източна Европа. И обратно, социализмът има бъдеще, ако е обществото устройство, което най-разумно и най-хуманно ще реализира възможностите и ще предотврати опасностите, съдържащи се в тези революции. Такъв трябва да бъде модерният, обновеният социализъм.

Иначе казано, движението на историята не е предварително програмирано от обективно действащи закони и не е безалтернативно. То не е линейно и може да протича в различни варианти, обосновани от конкретни причини и обстоятелства. Възможно е движение напред, но и движение назад (реставрацията на капитализма в бившия Съветски съюз и в източноевропейските страни). Възможни са различни алтернативи на развитие, избирането на една или друга от тях зависи от обществените сили, обстоятелства и условия в дадения момент. Формационният модел за развитието на историята (първобитен строй – робовладелство – феодализъм – капитализъм), който достигна апогея си в марксизма, не е изчерпил своето значение. Но синергетичният модел, формулиран от Иля Пригожин (хаос – флуктуация – бифуркация – ново състояние), има валидност не само в естествените системи, а и в обществените. Той дава възможност да се обхване не само обобщената същност, а и живата конкретика и голямото разнообразие на историческия процес.

На сцената на историята в края на XX век протичат не пролетарски революции, а комплекс от технологическа, екологична, комуникационна, образователна, демографска, управленска революции, които в своето системно единство образуват ПЪРВАТА ВЕЛИКА ГЛОБАЛНА РЕВОЛЮЦИЯ. Тази именно велика глобална революция преобразува съвременния свят. Сегашната епоха има вече своя кристализирал исторически дневен ред и той не е, както смятахме досега, обективно програмиран преход от капитализма към социализма, а преход към слединдустриални системи с нови технологии, с нови комуникации, с нови социални структури на обществото, с нови роли и функции на различните социални групи и така нататък.

Социализмът не е слязъл от съвременната историческа сцена след рухването на реалния социализъм, както се чува почти отвсякъде. Подобно на античния хор в древните елински трагедии, много сегашни коментатори непрекъснато оповестяват смъртта на социализма. Социализмът обаче не е мъртъв. Той реално съществува днес в Китай с неговото 1 милиард и 300 милиона население и с повече от тридесетгодишната си успешна модернизация; във Виетнам с неговото 80-милионно население и с повече от 20-годишните му успешни реформи; в Куба с огромния ѝ социален напредък и с нейния оригинален латиноамерикански опит. Той реално присъства в западноевропейската социалистическа и социалдемократическа традиция. Той остави трайни следи в Русия и в страните от бившия СССР и от Източна Европа. Идеите и ценностите на социализма са живи и не са загубили своята историческа актуалност.

По-точна визия за сегашната ситуация е, че социализмът преживява исторически период на криза и обновление. Тежка криза и тотално обновление.

От това как ще протече и как ще завърши този период зависи неговото бъдеще.

Кризата на социализма кулминира в разпадането на Съветския съюз и на обществата в бившите източноевропейски социалистически страни. Но не започва тогава, а по-рано: през 60-те и 70-те години, когато се изчерпиха възможностите на екстензивното развитие в СССР и в социалистическите страни, а управляващите комунистически партии не започнаха дълбоко реформиране и модернизация на социализма; когато бурно се разгърнаха технологическата и екологичната революции, а реалният социализъм се оказа неподготвен да посрещне новите предизвикателства и да се адаптира към тях; още по-рано, когато управляващите партии и елити загубиха новаторския си дух, сковани бяха от догматизма и вместо да модернизират себе си и обществото, потиснаха този жизнено необходим процес; когато ерозирането на свободата, демокрацията, правата на човека и морала започна да подкопава самата легитимност на социализма като по-висша от капитализма обществена система.

Кризата на реалния социализъм не беше безизходна и непреодолима. В не по-малко дълбока криза в края на 60-те, през 70-те и 80-те години се намираше капитализмът. „Ние – пише през 1995 г. Имануел Уолърстейн – сме сега в заключителния период на Кондратиевата Б-фаза, която започва от 1967–1973 г. Ние влизаме във финалното и вероятно най-драматично пропадане."[2] Въпреки това капитализмът не рухна. Той навлезе в период на изчерпване, на трансформация, но не на разпадане.

Обратна ситуация наблюдаваме при социализма. Рухването на реалния социализъм не се дължи на изчерпване, а на нереализиране на неговия исторически потенциал. Развитието на социализма беше стагнирано в съветския модел в СССР и в Източна Европа, бяха съдбоносно забавени реформирането и модернизацията му съобразно с предизвикателствата на новите реалности и с историческата необходимост от саморазвитие на системата.

Оттук следва, че бъдещето на социализма е в социализма на бъдещето. Социализмът има бъдеще, ако претърпи дълбоки модернизации (икономически, демократични, технологически, социални, хуманистични, естетически), ако успешно и позитивно реши проблемите на съвременните предизвикателства пред глобалното човечество и пред отделните страни. И обратно – социализмът няма бъдеще, ако не покаже способност за саморазвитие на своя исторически потенциал и не се обнови. И двете възможности са реални – това поне засега показва опитът на съветския и на китайския социализъм (първият не се реформира, не се обнови и рухна, вторият успешно се реформира, модернизира се и бързо върви напред).

Компасът на социализма днес сочи модерност, модернизация. Ние сме пред прага на модерния социализъм. Модерен в смисъл на истински съвременен, истински новаторски[3]. Той няма да се роди в нечия глава или от нечия глава като Венера от главата на Юпитер. Той ще възникне от съединяването на

модерното теоретично знание с модерната обществена практика. Той ще бъде органична част и фактор в настъпилия световен преход към слединдустриална, посткапиталистическа световна система.

Десет мегатенденции в развитието на новата епоха

Както вече се опитах да покажа в няколко публикации[4], светът се намира днес не пред прага, а в разгара на глобалния преход към нова световна система. Това е главното съдържание на Великата глобална революция в наше време, която е система от няколко революции: технологическа, научна, екологична, комуникационна, образователна, демографска, управленска.

Въпреки това трансформацията на капиталистическите общества в нови общества, на сегашния свят в нов свят не е достигнала качествено ново състояние. По-скоро може да се каже, че е в период на бифуркация. Ние сме в процеса на промяната, а не в завършената промяна, в процеса на трансформацията, а все още не в ново общество и в нова световна система. Този период се характеризира с висока степен на нестабилност, неопределеност на състоянието, несигурност, липса на легитимност.

Новата епоха, в която навлязохме, се отличава освен с висока степен на несигурност, още и с качествената си новост, безпрецедентност, а оттам и с непознатост. Ние плуваме – пише Уолърстейн – по неизследвани морета и знаем повече за заблудите и грешките на миналото, отколкото за опасностите на близкото бъдеще. И подчертава: „Всичко остава възможно, но всичко остава несигурно. Ние трябва да пропъдим от мисълта си нашите стари стратегии. Ние трябва да пропъдим от мисълта си нашите стари анализи. Те всичките са твърде силно маркирани от доминиращата идеология на капиталистическата световна икономика."[5]

Въпреки тази полифоничност на възможностите (позитивни и негативни) и несигурността на тяхната реализация, в развитието на новата епоха се очертават все по-ясно няколко фундаментални тенденции. По своята природа и важност това са МЕГАТЕНДЕНЦИИТЕ на съвременното развитие на света. Няма да се опитвам да ги анализирам цялостно. Това като че ли е невъзможно днес за голяма част от тях. Но за нуждите на темата на тази статия ще се опитам да формулирам тяхната същност. Ясно е, че не може да се говори сериозно за модерния социализъм, ако е неясно накъде се движи съвременният свят и кои са определящите вектори на това движение.

Кои са мегатенденциите в развитието на новата постиндустриална и посткапиталистическа епоха, които повече или по-малко вече се открояват във флуктуиращата съвременна действителност?

• Първа мегатенденция: ПРЕХОД ОТ ИНДУСТРИАЛНИ КЪМ СЛЕДИНДУСТРИАЛНИ, ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ. Този процес е базисен и вече се намира в напреднал стадий, особено в развитите страни, в така наре-

чения първи свят. Но не само там. Бурно се развива той в Китай, Индия, Виетнам, в азиатските тигри, във военната и в някои други сфери на Русия, в комуникациите на целия свят, в създаването на нова инфраструктура, в оръжейното производство и така нататък. Протича радикална промяна в развитието на производствените, военните, комуникационните, банковите, управленските – във всички технологии. Микроелектрониката и информатиката коренно и тотално преобразяват света, възможностите на човека и опасностите пред човечеството.

Този преход засяга целия свят, но не протича с еднаква скорост в различните страни на света. Богатите са много по-напред, в бедните темпото е много бавно, промените – частични или незначителни. Възможно е за определен период в периферията и в полупериферията на сегашната световна икономическа система да бъдат концентрирани от транснационални компании старите трудоемки и замърсяващи индустриални технологии и производства. Но преходът от индустриални към информационни технологии ще обхване целия свят и ще бъде извършен за много по-кратко историческо и физическо време, отколкото земеделската вълна (7000 години) или индустриалната вълна (500 години). По всяка вероятност тази мегатенденция ще се реализира исторически през XXI век, може би още през първата му половина.

Днес никой не може да каже (да докаже, да предскаже) какъв ще бъде светът, когато преходът в информационната ера бъде завършен напълно (като световна система или системи, като общество или общества, като състояние и роля на отделни страни, като начин и качество на живот на хората, като развитие на човека и човечеството, като проблеми, постижения и опасности). Съществени развития и последствия днес не можем да си представим или дори да си въобразим. Не трябва да бъдем нито крайни оптимисти, нито крайни песимисти за това, което става. Всичко е възможно и невъзможно, мислимо и немислимо. Трябва да се освобождаваме от индустриалните мащаби, от индустриалните критерии, от индустриалните стратегии, т.е. от индустриалното мислене, и да навлизаме по-смело в непознатите простори на слединдустриалната епоха на човешкото развитие.

• Втора мегатенденция: ПРЕХОД ОТ НАЦИОНАЛНА КЪМ ГЛОБАЛНА ИКОНОМИКА – ГЛОБАЛИЗАЦИЯТА. Тази тенденция също както и информационните технологии се намира в напреднал стадий. На нейното изследване е посветена огромна теоретическа и специална литература. От чуждестранната бих посочил солидните текстове на Кеничи Охмае[6], Райс Дженкинс[7], Джовани Ариги[8], Питър Дракър[9], Джон Грей[10]; от българските – книгата на проф. Васил Проданов „Глобалните промени и съдбата на България"[11], статиите на проф. Добрин Спасов в сп. „Понеделник".

Глобализацията е исторически процес и заедно с това нова реалност. Тя започва през късния капитализъм и не само бурно, а и качествено се развои, когато в средата на 70-те и през 80-те години започна преходът към инфор-

мационното общество. Днес глобализацията означава преминаване от международно в транснационално световно стопанство[12]. Глобализацията е прекосяване на границите и обхващане на целия свят от модерните технологии на производството и от комуникациите във всички области – в търговията, в капитала, в производството, в информацията, в банковото дело[13]. Глобализацията е свързването на националните икономики в единна световна система, която не признава национални граници и съществено променя традиционния национален суверенитет.

Както се вижда, глобализацията делокализира националните икономики, универсализира икономическите процеси в света и мондиализира съвременното икономическо развитие. Тя засяга не само икономиката. Глобализират се почти всички дейности: средства за комуникация и информация, културни взаимодействия, транспорт, услуги; интернет завладява света. Никой и нищо вече не може да функционира изолирано от останалия свят, затворено в непристъпни граници. Границите днес не са виртуална реалност, но загубват голяма част от традиционния си смисъл, капацитет и функции. Връзките, взаимната зависимост, системните отношения между страните, регионите, културите, цивилизациите в съвременния свят са несравнимо по-тесни, отколкото в предишни времена и развития, включително отколкото в старите империи.

Развитието обаче на глобализацията и нейните последици върху различните страни и общности показват, че тя не е нито линеен, нито еднозначен по своите резултати процес (само позитивен или само негативен), нито някаква финална точка в съвременните световни реалности. Неслучайно е така мощно световното антиглобалистко движение, което през последните години кулминира в невиждани по-рано световни прояви като в Сиатъл (САЩ), Порто Алегре (Бразилия), Прага (Чехословакия), Ница (Франция), Гьотеборг (Норвегия). Неслучайно, защото съвременната глобализация ражда напредък, развитие, но ражда и чудовища. Такива например като увеличаване на разрива между бедните и богатите (хора и държави). Като настъпление на глобализацията в производството и отсъствие на глобализация в социалната област, липса на съответна глобална социална стратегия и политика за просперитет и благоденствие за всички хора и народи. Като културния и информационен „колониализъм"– или субкултурата на насилието. Като израждането на глобализацията в американизация или в най-добрия случай в западнизация на света.

Най-високата точка, до която стигна досега световното антиглобалистко движение, или по-точно борбата срещу неолибералната глобализация, е световният социален форум в Порто Алегре (Бразилия). Той се състоя за първи път през януари 2001 г. и ще се провежда ежегодно по същото време, когато в Давос (Швейцария) заседава (вече повече от 30 години) противоположният по своето предназначение Давоски форум. Това не е нито комунистически, нито социалдемократически форум, въпреки че се провежда в тримилионния Порто Алегре, който вече четири мандата се управлява от администрация, излъчена от

Бразилската работническа партия. Участниците в Порто Алегре представляваха изключително многообразие от традиционни и нови леви формации. Както отбелязва Добрин Спасов, Порто Алегре „фактически слага началото на процес – да се надяваме не много продължителен – на търсене и намиране облика на нова световна левица"[14]. Главното усилие на форума бе да стартира световно движение за социална антикапиталистическа глобализация и да се очертае неговата обща рамка. Неслучайно главният му лозунг бе „Възможен е друг свят". Не е случайна също така широката международна популярност, която придоби мисълта на публициста Игнасио Рамоне, че „новият век започва в Порто Алегре"[15].

Съществена характеристика на съвременното развитие е, че едновременно с глобализацията се разгръща процесът на диференциация на света, на засилване на значението на локалното, етническото, националното, регионалното, цивилизационното. Това не е само бинарна опозиция или компенсаторен процес на глобализация, дори на хиперглобализационните стратегеми, а огромен ресурс за развитие на света и за съхраняване на многообразието на човечеството. Така стигаме до следващата мегатенденция.

• Трета мегатенденция: ЗАПАЗВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА КУЛТУРНОТО, РЕЛИГИОЗНОТО, ЦИВИЛИЗАЦИОННОТО, ЕТНИЧЕСКОТО И НАЦИОНАЛНОТО МНОГООБРАЗИЕ НА СВЕТА, УВЕЛИЧАВАНЕ НА РОЛЯТА НА НЕУНИВЕРСАЛНОТО, ЛОКАЛНОТО, СПЕЦИФИЧНОТО. Глобализацията и диференциацията, развитието на света като единно цяло и на света като безкрайно многообразие от различия са два паралелни процеса в новата епоха. Колкото повече светът става глобален, толкова по-силно се проявява неговото многообразие. Тези два процеса са вътрешно взаимносвързани. Единият стимулира другия. Светът е универсална система и заедно с това множество субсистеми (култури, цивилизации, етноси, народи, нации и т.н.). Ние сме едновременно цивилизовани номади, граждани на света и деца на своите народи, носители на съответна етническа, национална, културна и цивилизационна идентичност.

Най-ярките проявления на тази мегатенденция се наблюдават сега в следните насоки:

– Увеличаване на ценността и функционалността на локалното: отчитане на значението, ролята и ресурсите на местните условия, на историческите традиции, на спецификата и уникалността.

– Възход и изостряне на етническото, развитие на националното: никога досега етническата идентичност и етническото разнообразие не са били в такава активна и полифункционална позиция (политическа, социална, културна); националното запазва своята ценност и значение и същевременно се включва в наднационални общности.

– Разрастват се ролята и перспективата на регионалните общности: типичен пример е Европейският съюз. Регионализмът е една от важните нови реалности. Европа няма бъдеще извън своето обединение и получава смайващи перспективи като Мега-Европа, да не говорим за перспективата Евразия. Още

по-голям интерес представлява развитието на азиатския регионализъм през XXI век. Регионализацията на света е необратима тенденция в новата епоха. По всяка вероятност именно регионалните общности ще бъдат сегментите на бъдещата глобална, но многополюсна световна система.

– Нараства значението на културното многообразие, на културната специфика и самобитност: икономическото, комуникационното и информационното глобализиране на света не води до отмиране или затихване на конкретната културна идентичност. Напротив, наблюдава се обратният процес: световната култура не се развива като универсално цяло, а като планетарно многообразие от самобитни национални и регионални култури.

– Запазване и развитие, взаимодействие и сблъсък между цивилизациите: главното съдържание на тази субтенденция е невъзможността да се създаде една-единствена универсална световна цивилизация и вероятността около основните сегашни цивилизации да се създадат костелациите на утрешния многополюсен глобален свят. Хънтингтън може би не е прав, когато смята, че основният сблъсък в новата епоха ще бъде на цивилизационна, а не на икономическа, политическа, социална основа, въпреки че очертаващият се сблъсък между Запада (САЩ и Европа) и ислямския свят след зловещия терористичен акт в Ню Йорк и Вашингтон може да засили аргументацията на тази прогноза. Но Хънтингтън е безусловно прав, когато разкрива нарастващото стратегическо значение на цивилизациите в новия свят[16].

• Четвърта мегатенденция: НАМАЛЯВАНЕ НА РОЛЯТА НА НАЦИОНАЛНАТА ДЪРЖАВА И УВЕЛИЧАВАНЕ НА РОЛЯТА НА ТРАНСНАЦИОНАЛНИТЕ СТРУКТУРИ (РЕГИОНАЛНИ, КОРПОРАТИВНИ, ГЛОБАЛНИ).

Модерната национална държава, създадена през XVII век, развила се в различни форми – либерална демокрация, либерален авторитаризъм, фашизъм, авторитарен социализъм, бе пълен господар на своите географски територии, на гражданското общество и играеше определяща роля в управлението на националната икономика. Така бе 400 години – националната държава се превръща в „мегадържава", както пише Питър Дракър[17]. Днес вече не е така – разгръща се обратният процес: от 70-те години на XX век започва „кризата на модерната държава и краят на суверенитета", както пише Васил Проданов[18].

Мегадържавата, която е пълен и суверенен господар на територията и гражданското общество, главен регулатор на икономиката, преразпределител на блага и обезпечител на своите граждани, е вече в историята.

Разбира се, самият процес на тази мегатенденция е твърде противоречив. Той протича специфично и с различна скорост в различните части на сегашната световна система, в страните от нейното ядро, полупериферия и периферия. Различни са крайните резултати от възхода на наднационални структури и зависимости. Богатите стават по-богати, бедните – по-бедни. Националната държава не се е изчерпила в неразвития свят и същевременно и там тя не може да действа успешно извън общата мегатенденция.

Има и екстремни тези за историческия край на държавата изобщо. Най-изтъкнатите представители на подобни тези са Кеничи Охмае, Николас Негропонте, Джон Нейсбит, Роберт Рич, Джесика Матюс. Кеничи Охмае: „Старата картография вече не работи. Тя не е нищо повече от една илюзия."[19] Николас Негропонте: „Аз очаквам националната държава да се изпари."[20] Джон Нейсбит: „Ние се движим към един свят от 1000 страни... Националната държава е мъртва."[21] Според Джесика Матюс новият световен ред ще се управлява от глобални мрежи като Майкрософт, Римокатолическата църква, ЕС, ООН и други подобни[22].

Изложените крайни тези за смъртта на националната държава са израз на разбирането, което би могло да се формулира като хиперглобализация. Аргументирана критика на това разбиране като „корпоративна утопия", като „химера на корпоративното въображение" е направена в книгата на Джон Грей „*False Dawn*" („Измамното разсъмване. Илюзиите на глобалния капитализъм")[23]. Съществуват и обратни тези – отрича се ползата от глобализацията. Истината не е нито при хиперглобалистките теоретици, нито при теоретиците скептици. Тя е в новата реалност: глобализацията е във възход, националната държава е в отстъпление, но не е мъртва, нито се е изпарила. Тя е все още тук, намира се в криза (ерозира се), но и в развитие (все повече съчетава националните с чуждите интереси, все по-смело се децентрализира, все по-голяма става взаимозависимостта между държавите и нуждата от координация, все по-широка става мрежата от наднационални структури и институции).

• Пета мегатенденция: ИСТОРИЧЕСКИ ЗАЛЕЗ НА ОБЩЕСТВОТО НА КАПИТАЛА – ИЗГРЕВ НА ОБЩЕСТВОТО НА ЗНАНИЕТО.

На пръв поглед тази формулировка като че ли шокира, особено съзнанието в бившите социалистически страни (страните на реставрация на капитала) и в бедните страни. Шокът не е безпричинен. Съгласно доклада на ООН от 1996 г. например само 358 най-богати хора в света имат по-голям доход от общия доход на 2,3 милиарда души от най-бедното население на земята, което прави 45% от живеещите днес на планетата[24]. Васил Проданов убедително анализира „шоковото социално разслояване на България" днес и „нарастващата социална диференциация в периферията на световната система"[25]. Натрупа се вече огромно количество авторитетна литература, която изследва „новата бедност" и „новото богатство". Това, че световната класация на свръхбогатите се води не от Джон П. Морган или Джон Д. Рокфелер (класическите капиталисти), а от Бил Гейтс (информационния свръхбогаташ), не е от капитално значение. Всички тези анализи са верни. Те говорят за страхотната и за нещастие увеличаваща се пропаст между богатството и бедността, между бедните и богатите в началото на XXI век. Те показват също, че решаването на този проблем е свръхзадачата на новата епоха – постиндустриална и посткапиталистическа.

Но шокът от бедността и несправедливостта не трябва да замъглява погледа ни за формулираната по-горе мегатенденция.

Нека погледнем и един друг пласт от факти.

– След новата научна и новата технологическа революция знанието се превърна в главния и определящ фактор за производителността; не капиталът, не трудът, а знанието.

– В развитите страни рязко спадна броят на промишлените работници и на селяните и рязко се увеличава броят на работещите в информационните и в други услуги *(knowledge workers).* (В САЩ например днес в промишлеността са заети 10%, в селското стопанство 3%, останалите – в услугите, образованието и т.н.[26]) „Сините якички" се изместват от „белите якички".

– Бурно се развива образованието – днес развитите страни инвестират в образованата личност (работник, специалист, управляващ), която действа с модерна компетентност *(know how).* Това е инвестицията на бъдещето – близко и далечно, и за нея развитите страни изразходват сега приблизително около 10% от БВП. Около 3% от съвкупния национален продукт се изразходва за наука, т. е. за производство на нови знания[27].

– Дълбоки качествени промени стават в самото модерно образование, в самото училище, в самото понятие „образован човек". Брилянтен анализ на този феномен се съдържа в доклада на международната комисия на ЮНЕСКО, възглавявана от Жак Делор, чието заглавие е много уместно и показателно: „Образованието – скритото съкровище"[28]. Четирите стълба на модерното образование са формулирани по следния начин:

* да се научим да знаем;
* да се научим да правим;
* да се научим да живеем заедно, да се научим да живеем с другите;
* да се научим да бъдем[29].

– Постиндустриалната икономика е предимно информационна и иновационна. Това засяга всичките ѝ области: структура, технологии, производителност, управление, печалби. Неслучайно тя се нарича информационна. По-рано свръхбогатствата се произвеждаха от бароните на стоманодобива, конвейерното производство, банките. Днес – от иновациите и иноваторите в производството на компютри, софтуери, био- и нанотехнологии, TV програми, различни услуги.

Тези факти определят посоката на развитие. Другите факти също са реални, те не трябва нито да се пренебрегват, нито да се замъглява тяхната острота, нито да се отлага конкретното и историческото им преодоляване. Но векторът, мегатенденцията вече е ясно обозначен: изгрев на икономиката и обществото на знанието.

• Шеста мегатенденция: ТОТАЛЕН ПРЕХОД ОТ ЕКОЛОГИЧЕСКИ АНАРХИЗЪМ КЪМ ЕКОЛОГИЧЕСКИ ИМПЕРАТИВИ НА РАЗВИТИЕТО.

Екологичните проблеми на съвременния свят са критични. Тяхното решаване не е от политическо или социално, а от екзистенциално значение. Тази оценка е общоприета. Съвременното човечество, националните правителства и глобалните структури разполагат с точни анализи на науката и с екологизирано световно обществено мнение. Най-високата точка на досегашните усилия за изработване

на глобална екологическа стратегия е докладът на Международната комисия за опазване на околната среда и за развитие, оглавявана от бившата норвежка министър-председателка Гру Харлем Брутланд „Нашето общо бъдеще"[30]. Сега на всички равнища в света е ясна надвисналата поради нарушаване на екосистемата катастрофична опасност за оцеляване на човечеството и за живота на Земята. Идентифицирани са конкретните опасности: киселинните дъждове и замърсяването на почвите, водата и въздуха; глобалното затопляне; унищожаването на озона; настъплението на пустините; загубата на биологични видове. Най-важното е, че се отиде отвъд необходимия стадий на алармизма и се създаде дългосрочна екологическа стратегия за опазване на околната среда. Защото днес е пределно ясно: необходими са големи глобални и локални промени, за да се гарантират условия за живот на днешните и да се защитят интересите на следващите поколения.

В основата на дългосрочната екологическа стратегия е поставена концепцията за нова епоха на икономически растеж, която придоби известност като стратегия за „Устойчиво и стабилно развитие". „Човечеството може да направи развитието стабилно и сигурно – да гарантира, че то задоволява потребностите на настоящето, без да излага на рискове възможностите на бъдещите поколения да задоволяват собствените си потребности. Идеята за такова развитие наистина предполага граници – не абсолютни граници, а ограничения, наложени върху ресурсите на околната среда от сегашното състояние на техниката и организацията на обществото и от способността на биосферата да превъзмогва ефектите от човешките дейности."[31]

Реализацията на глобалната екологическа стратегия изисква огромни усилия на всички (мисли глобално – действай локално!) и огромни финансови ресурси, които би трябвало да се разпределят справедливо (според екоразрушителния и замърсителен „принос" на съответната страна). За нещастие в сегашния момент практическата реализация на глобалната екологическа стратегия не се е разгърнала глобално, не е осигурена финансово, не е набрала необходимата инерция[32].

Успешният преход от екоразрушаваща икономика и други човешки дейности към екобалансирана икономика и екозащитна човешка дейност е едно от най-големите, ако не най-голямото предизвикателство днес. Създаването на екологична и социално устойчива икономика – това е пътят за неговото ефективно разрешаване. Така стигаме до следващата мегатенденция на съвременното развитие.

• Седма мегатенденция: ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА БЕДНОСТТА – ГИГАНТСКА И АКТУАЛНА ЗАДАЧА НА XXI ВЕК.

Екологичните и социалните проблеми са тясно свързани. Бедността не щади природата, бедните понасят най-тежките удари на екологичната разруха, екологичните решения не са по силите на слаборазвитите страни.

Бедността обаче придобива остра историческа актуалност не само по екологични причини. Причините са други. От една страна, бедността става непоносима. Според последния доклад на Световната банка през 2000 г. под прага на

бедността (с доход по-малък от 1 долар на ден) са били 1,2 милиарда души; 2,8 милиарда души, т.е. близо половината от земното население – с доход по-малък от 2 долара дневно; 1,1 милиарда души не се дохранват и са с поднормено тегло[33]. Потресаваща е картината с недохранването на децата: в цяла Африка – 28%, в Етиопия – 48%, в Нигерия – 39%, в Бангладеш – 56%, в Пакистан – 38%[34].Ужасът на бедността не може да продължи безкрайно.

От друга страна, пропастта между бедните и богатите страни и хора постоянно се увеличава. Ще цитирам не другиго, а Збигнев Бжежински. Позовавайки се на доклада на ООН за развитието на човешките ресурси (1992 г.), той сочи, че през 1960 г. богатите страни са били 30 пъти по-богати от бедните страни, а през 1990 г. – вече 150 пъти. Социалното разслоение вътре в обществата е дегенеративно. Вече цитирах данните от доклада на ООН за 1996 г., според който 358 най-богати хора в света имат по-голям доход от 2,3 милиарда души от най-бедните жители на планетата, и данните за драматичното социално разслоение в България. Пружината Север–Юг е натегната до краен предел и никой не може да предвиди всички последици от това критично напрежение.

От трета страна, и това може би е най-съществено и най-новият аспект на проблема, Великата глобална революция (новите слединдустриални технологии и другите мегапромени) вече създава възможностите и факторите за историческото преодоляване на бедността през XXI век. Премахването на бедността вече не е невъзможно, не е утопия и не е само идеал, а непосредствена историческа задача. Тази задача може да бъде решена и по всяка вероятност ще бъде решена през XXI век. Опитът на Китай с неговото 1 милиард и 300-милионно население показва, че това е напълно реална историческа цел.

Теоретичната мисъл, и в частност лявата теоретична мисъл, все още не довежда докрай анализа на новите реалности, предизвикателства и възможности в тази насока.

• Осма мегатенденция: ПРЕХОД ОТ ДВУПОЛЮСЕН КЪМ МНОГОПОЛЮСЕН (ПОЛИЦЕНТРИЧЕН) СВЯТ.

Краят на Студената война и разпадането на Съветския съюз разрушиха двуполюсния (капиталистически–социалистически, САЩ–СССР) свят. Дихотомията капитализъм – реален социализъм бе разрешена в полза на капитализма, но не поради победата му над социализма, а поради вътрешната и историческата неразвитост на реалния социализъм. Реалният социализъм не успя да реализира напълно потенциала си като алтернатива на капитализма. Модернизацията му закъсня с няколко десетилетия, а „перестройката" се провали, самоуби се и междувременно погуби и реалния социализъм, който трябваше да реформира.

Геополитическият резултат от края на Студената война и рухването на Съветския съюз бе създаването на еднополюсен свят, лидиран и по същество управляван от САЩ. Това е междинен и по всичко личи кратковременен етап в геополитическото развитие на съвременния свят. Бяха нужни само десет години след 1990 г., за да се почувства тоталното дебалансиране на интереси, военна

сила и сигурност, да се проявят негативните последици от американската доминация над повече от 200 държави. При сегашните нови реалности, при сегашното бурно икономическо развитие, при могъщото околосветско шествие на информацията и при тоталното политическо пробуждане на народите и цивилизациите еднополюсният свят е анахронизъм. Светът се намира в нова епоха.

Движението на съвременния свят към геополитическа многополюсност е доста бързо. С висока степен на сигурност вече може да се прогнозира създаването още през първите едно-две десетилетия на XXI век на няколко геополитически центъра (констелации, блокове, групи). Сред геополитическите учени и анализатори има голяма близост в идентифицирането на бъдещите центрове: САЩ и държавите около тях; Обединена Европа; Китай, заедно с група държави; Индия, заедно с група държави; Япония, заедно с група държави; Русия, заедно с група държави; Бразилия, заедно с група държави; Ислямски център; може би Африкански център. Не може да се каже отсега, че това е окончателната геополитическа картина на света. Не би могло отсега да се предвидят вътрешните или междуцентровите взаимовръзки и отношения. Но тази тенденция е ярко изразена и нейната реализация е в пълен ход.

Как ще се оформят новите центрове – структурно, организационно, икономически, инфраструктурно, военно и т.н. – това е въпрос на бъдещето и по-скоро на практиката, отколкото на предварителни абстрактни модели. По всяка вероятност ще бъдем свидетели на традиционни и нови форми и на разнообразие от форми.

Що се отнася до глобалната система на света, и по-специално до глобалната икономическа система, тя ще претърпи дълбоки структурни промени. Сегашната световна система, която се състои от ядро, полупериферия и периферия, е исторически и икономически изчерпана. Сега е трудно да се предвиди каква структура ще има новата световна система или системи. Може би модерните технологии, модерният мениджмънт и новите геополитически центрове ще предизвикат бурно икономическо развитие в полупериферията и периферията, което няма да повтаря историческия път на развитите страни. Може би през първата половина на XXI век ще бъдем свидетели на нови големи поврати в развитието на знанието, по-специално на електрониката, информатиката, биотехнологиите, нанотехнологиите, генната инженерия, психологията, и Бог знае на какво още.

Със сигурност обаче може да се твърди, че сегашната световна система се намира в бифуркация и че това ще доведе до трансформирането ѝ в нова световна система или нови световни системи. „След бифуркацията – пише Уолърстейн, – след 2050 или 2075 г. ние можем да бъдем сигурни само в няколко неща. Ние няма да живеем повече в капиталистическа световна икономика.

Ние ще живеем в някакъв нов ред или редове, в някаква нова историческа система или системи."[35]

• Девета мегатенденция: ГРАНДИОЗЕН ДУХОВЕН, МОРАЛЕН И ЦЕННОСТЕН ДЕФИЦИТ НА СЪВРЕМЕННОТО РАЗВИТИЕ НА СВЕТА, ОБЩЕСТВОТО И ЧОВЕЧЕСТВОТО.

Що се отнася до силуета на фантастичните възможности за развитието на човека на бъдещето, ще спомена само две сфери. Едната – възможностите на генното инженерство, които са толкова големи, че плашат самите учени. Мисля, че човекът трябва да се спре пред прага на това здание и да не влиза вътре, защото това може да се окаже краят на неговата еволюция. Другата сфера – отношенията „човек–машина", „човек–компютър". Мисля, че тук бъдещият човек може да се срещне с нови форми на живот, например живия компютър, който е възможно да достигне способност не само да се самообучава, а и да се самовъзпроизвежда.

Перспективите пред човека на бъдещето – и положителните, и негативните, и предизвикателствата – не бива да ни плашат. Еволюцията на човека, особено неговата културна и обществена еволюция, продължава. Това е законът на развитието. Важното е той да не загуби човешкия ген и културния код на човешката история. Ако надделее разумът и човечеството направи избора на ноосферното развитие – можем само да завиждаме на нашите потомци.

• Десета мегатенденция: ПРОТИЧАНЕ НА СЪЩЕСТВЕНИ РЕАЛНИ ПРОМЕНИ, ПОДГОТВЯНЕ НА НЕОБИКНОВЕНИ ПРОМЕНИ И ВЕРОЯТНОСТ ЗА ФАНТАСТИЧНИ ПРОМЕНИ В УМСТВЕНОТО, ФИЗИОЛОГИЧЕСКОТО И ПСИХОЛОГИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ НА ЧОВЕКА.

XXI век (и в по-крупен план третият милениум) ще бъде повратен момент във всемирната история на човечеството. Възможно е научната и технологическата революция да навлязат в най-дълбинните тайни на човешката еволюция и да предизвикат безпрецедентни положителни развития, но и безпрецедентни опасности или мутации. Никой не може да каже днес какъв ще бъде човекът на бъдещето – венец или проклятие, свръхчовек или мутант. Нека се надяваме, че определящият вектор ще бъдат нооразвитието, прозренията и балансите на разума, хармонията между законите на природата около нас и законите на морала вътре в нас.

От реално протичащите съществени промени у човека в началото на XXI век ще отбележа няколко.

– Удължаване на средната продължителност на човешкия живот от 50–60 в началото на XX век на 70–75 години днес, с перспектива да стане 100 години в средата на века.

– Промяна в капацитета на човешките сили, продължителна работоспособност – до 65–70 и повече години.

– Бурно развитие на медицината – преодоляване на болести – страшилища в миналото (холера, чума, проказа, туберкулоза), и успешна борба с появата на нови страшни болести (рак, СПИН, нетипична пневмония); бързо развитие на трансплантирането, а в бъдеще и на регенерацията на човешки органи.

– Все по-намаляващо работно време – около 35 часа на седмица в напредналите страни, с тенденция за още по-голямо намаление в бъдеще и за замяна на физическите, а и на някои умствени операции от програмираните машини.

– Повсеместно навлизане на компютъра, роботите, електронните устройства, химията в човешкия живот с всички положителни последици (облекчаване

на човешкия труд и на домашната работа, ускоряване на производството, по-високо качество и т.н.), но и с всички отрицателни последици (изкуствено стимулиране на нервни центрове, пристрастяване, наркотични средства и други).

– Излизане на човека в Космоса и постепенното му усвояване.

– Поява на генното инженерство.

– Грандиозни миграционни процеси – смесване на раси, етноси, нации.

– Промяна в семейството – специалистите твърдят, че около 30% от хората в развитите страни живеят без сключен брак.

– Сексуална революция – ранно полово съзряване и общуване (полова акселерация), демистификация на пола и свобода на половото партньорство; демографски бум в едни страни и демографска стагнация в други.

От зараждащите се промени във физиологическото, умственото и психическото развитие на човека ще отбележа следните:

• възможност за още по-значително удължаване на живота;

• възможност за управление на наследствеността;

• електронно стимулиране на умствените и чувствените центрове на мозъка;

• замяна и регенерация на човешките органи; ограничаване на работното и увеличаване на свободното време, обезценяване на неквалифицирания и приоритет на специализирания труд, намаляване на рутинната трудова дейност и превръщане на творческата дейност в първостепенна;

• освобождаване на човешките способности, таланти, психически сили и енергии;

• поява на нови разбирания за смисъла и целите на човешкия живот, на нови морални принципи и взаимоотношения;

• поява на съвършено нови начини и средства за комуникация, общуване, придвижване, хранене, лекуване, спортуване, развлечение.

Модернизацията на социализма – път към бъдещето

Големият въпрос, който застава пред теоретичното мислене днес, е каква е историческата перспектива пред социализма в близкото и по-далечното бъдеще.

Сега е признак на бон тон да се говори за смъртта на социализма. Ако се усъмниш в това или настояваш за по-спокойно осмисляне на рухването на реалния социализъм и на съдбата на социализма изобщо, веднага ще ти лепнат етикета „динозавър". У нас специално картината е отвратителна не толкова с нечленоразделния жабокрек на противниците на социализма, колкото с неуморното оплюване на социализма от най-кресливите му вчерашни адепти и храненици. Няма да споменавам имена – те са на езика на всеки, който се докосне до темата.

Дебатите за рухването на реалния социализъм, говоря за сериозните дебати, а не за жабокрека, трябва да продължат. Тук има много въпроси, които чакат верен отговор. Нека да има различни гледни точки, различни анализи и отговори. Нека не се боим да стигнем до корените на причините за провала на реалния

социализъм в Съветския съюз и в Източна Европа, както и до височините на постиженията му. Нека да не заобикаляме деформациите, извращенията, насилието, но и да не подвеждаме всичко под този знаменател. Явлението е сложно и се нуждае от сложен анализ.

Тук ще размишлявам не за краха на съветския модел на социализма (държавния, авторитарния), това съм изложил на друго място, а за живота и бъдещето на социализма. Както е казал един източен гуру, нека погребем мъртъвците и да поговорим за прераждането. Само че най-напред трябва да узнаем кой именно не е вече между живите. Аз не виждам основания да се говори за смъртта на социализма изобщо. Когато преди близо един век рухна капитализмът в Русия, а после в Източна Европа, това съвсем не означаваше, че е рухнал капитализмът. Когато след близо век рухна социализмът в Съветския съюз и в Източна Европа, това съвсем не означава, че е рухнал социализмът. Моята теза е следната.

Отиде в историческото небитие поради сериозни причини, но не безследно, реалният социализъм в бившия Съветски съюз и в Източна Европа. Но социализмът, както вече подчертах, е жив. И по-важното – исторически неизчерпан. Живи са идеите на социализма. Живи са ценностите на социализма. Жив е социализмът в Китай, Виетнам, Куба. Жива е борбата за социализъм на световното социалистическо, комунистическо и социалдемократическо движение. И най-важното, най-дълбочинното: жив е социализмът в реалните процеси на световния слединдустриален преход не защото преходът е инспириран и движен от социализма, а защото преходът създава условия за реализация и на крайъгълните социалистически цели. Социализмът, както знаем днес и не разбирахме вчера, не се строи по предварително изработени някъде планове и графици, а се постига в реалния исторически процес (в реалното развитие на производителните сили, на политическата система, социалната структура и т.н.) като по-висока степен на свободата, справедливостта, демокрацията, благоденствието на хората.

Но социализмът преживява период на криза. Най-високите точки на тази криза са рухването на реалния социализъм и колапсът на уелфеъристката социалдемократическа държава (държавата на благоденствието). Тази криза е породена от несъответствието между развитието на света (световния слединдустриален преход) и развитието на социализма. Изходът от кризата на социализма е модернизацията на социализма.

Световният социализъм в наше време преминава през бурята на дълбоко и всеобхватно обновление. Новата слединдустриална епоха поставя нови въпроси и иска нови отговори, предлага нови възможности, нови обществени сили и условия за тяхната реализация, налага доминацията на нови реалности и помита от пътя си всичко, което не е в състояние да се справи с новите предизвикателства. Обновлението и модернизацията са емблематичен процес за съвременния социализъм. Обновява се всичко: идеи, ценности, цели, пътища за тяхната реализация. В процеса на това обновление се ражда модерният социализъм на XXI век.

Модерният социализъм – това е социализмът на информационната епоха. Той трябва да формулира социалистическия отговор на нейните ключови въпроси и да предложи социалистическия обществен проект за решаването на нейните проблеми и предизвикателства.

Никоя политическа партия (социалистическа, социалдемократическа, комунистическа или някаква друга), никой форум, никой отделен теоретик не е сега монополен притежател на теорията или пълномощник на модерния социализъм. Различията и разномислието, плурализмът на гледните точки и на алтернативите не са му противопоказани, а са атрибутивни за неговото позитивно развитие. Разбира се, той е интегрална цялост в своите крайни обществени цели, основоположни идеи и ценности, но е многообразен в своето национално, регионално и цивилизационно различие и специфичност.

Един от главните уроци на кризата и рухването на съветския модел на социализма е, че нито един национален модел не може да бъде универсален и приложим във всяка отделна страна. Рано или късно националната или цивилизационната специфика го отхвърля като чуждо тяло. Както, разбира се, и обратният урок: това, че една страна или една партия се назовава социалистическа, далеч не означава, че действително е социалистическа.

Необходимо е обновление на идеите

Модерният социализъм носи на плещите си голям исторически товар от велики идеи, но някои от тях са вече исторически изживени. Налице е остра нужда от обновяване на социалистическата теория и идеология. Без тях той не може да осмисли новите реалности и да мобилизира хората за постигане на обществените си цели. Впрочем едни от причините за провала на реалния социализъм бяха застоят и догматизирането на теорията, застаряването и отслабването на идеологията. В теоретическа и идеологическа криза се намират не само комунистическите и социалистическите партии (бивши и настоящи), а и десните партии (бивши и настоящи). Това, че и десницата се намира в такава криза, не прави по-лека идейната криза на левицата.

Теоретическата и идеологическата ситуация в световната и в европейската левица, включително и в българската, е крайно неблагоприятна. От една страна, световният слединдустриален преход напредна, предизвиквайки безпрецедентно нови промени, но нови обществени идеи няма. От друга страна, колкото и да е странно – обществено търсене, ако се изразя с пазарен термин, на теория и идеология няма; има тотален прагматизъм дори там, където е очевидна необходимостта от стратегическо мислене и от светогледно отношение. От трета страна – теорията и идеологията изостанаха на голяма дистанция от промените на съвременния свят. Има авангардни промени в действителността, няма авангардни идеи в обществената теория – такава е ситуацията днес. Вече две-три десетилетия високите информационни технологии предизвикват гигантски

тласък в развитието на производителните сили, но нови икономически идеи за икономиката на знанието няма. Няма нови философски и политически идеи за информационното общество, за развитието на неговата социална структура, на свободата, на демокрацията. Сходно е положението и в другите насоки, промени и предизвикателства на информационната епоха.

Четири основни модела в модернизацията на социализма

Рубиконът на съвременните дискусии за социализма е въпросът за историческата цел на социализма като система от идеи и ценности, като политическо движение и като реално действие. Едни казват: частично реформиране на капиталистическото общество, тъй като това е реално възможното сега. Други казват: преодоляване на капиталистическото общество, включително с реформи, но подчинени на стратегията за неговото трансформиране в ново общество.

Аз поддържам втората теза: модерният социализъм като обществен проект трябва да бъде алтернативата на капитализма; преодоляването на капитализма – такава е крайната цел на социализма. Това не означава непременно въоръжена революция и „разрушаване на старий гнилий строй", както се пее в нашия химн. Това не означава, че социалистическата трансформация на обществото ще започне вечерта след спечелването на парламентарните избори. Това не изключва провеждането на конкретни реформи в границите на съществуващото капиталистическо общество. Това значи ясна, демократична по своя характер, но последователна по целенасоченост политическа, икономическа, социална и културна стратегия за посткапиталистическо развитие. Ако социализмът не излиза на обществената сцена, за да преодолее капитализма, той не само губи своята идентичност, а чисто и просто става излишен. Прав е Александър Галкин, когато пита: „Ако ролята на социалистическата теоретична мисъл се свежда до това по-елегантно и достъпно да се излагат либералните идеи или по-добре и по-ефективно да се реализира либералната политика, то какъв е смисълът на съществуването на социализма?"[36].

Това, че социализмът се нуждае от модернизация, е безспорно и тази модернизация е не само неговият исторически шанс да оцелее и да има бъдеще, а и голямото предизвикателство пред неговата жизнеспособност. Социализмът се нуждае от нова идентичност и легитимност – съзвучни с новата информационна епоха, а не от загуба на своята социалистическа идентичност изобщо. Прав беше Масимо д'Алема, когато преди години заяви: „Най-голямото изискване, което сме длъжни да предявим към себе си през следващите години, е да се даде на лявата идея и на понятието „социализъм" нов смисъл, нова идентичност, ново бъдеще." Защото „част от политическия теоретичен багаж, на който левите сили градяха своята идентичност, в края на столетието губи своята вярност, умира заедно с времето, което го е родило"[37].

Левите сили не трябва да се връщат на старите изчерпани вече или консервативни позиции. Новата идентичност и легитимност на социализма не трябва да го обезличават като социализъм. Модернизацията трябва да резултира в нов социализъм – възможен, нужен и адекватен на реалностите в слединдустриалната ера.

Социализмът търси своите модернизатори, а не своите херостратовци. Дискусиите за модернизацията на социализма трябва да продължат. Никоя партия, никоя теоретическа школа, още по-малко никой автор не може да има монопол нито върху дискусията за модернизацията, нито върху процеса на модернизацията на социализма.

Сега като че ли се очертават, условно казано, четири модела или по-скоро усилия, насоки за модернизация на социализма. Няма да ги подреждам по важност, а ще формулирам същността им.

• Неокомунистически модел – който се заключава в усилия да се обновят комунистическите партии, без да се променя коренно същността им. Процесът е на много ранен стадий и засега не предлага сериозни иновации, а оттам и поводи за теоретичен или политически коментар.

• Социалдемократически модел – който днес е в процес на вътрешно обновление (повече от пет години работи върху този проблем специална комисия на Социнтерна, оглавявана от Фелипе Гонсалес[38]) и в настоящия момент всъщност се очертават две основни разбирания. Едното – обновление на държавата на благоденствието. Другото – „третият път" на Тони Блеър, чиято същност е в сближаването, може би дори в сливането на социализма и либерализма. Как ще се оформи социалдемократическият модел или модели, предстои да видим.

• Китайски модел – създаването на социализъм с китайска специфика, продължителна технологическа, икономическа (пазарна), социална и културна модернизация на китайското социалистическо общество, което според китайците се намира в начален стадий на развитие.

• Европейски модерен социализъм – модел, на чиято възможност и вероятност са посветени размишленията в тази статия. В различни варианти подобни анализи и размишления се срещат все повече през последните години.

Интересно развитие на теорията и практиката на социализма наблюдаваме в Латинска Америка.

Дали ще останат само тези модели, или ще се появят нови и кой от тях ще се окаже най-продуктивен, ще покажат практиката и времето. Важното е, че модернизацията на социализма е в ход.

В заключение – два извода

Първият. Социализмът в света, включително в България, не е мъртъв. Той се намира в период на дълбоко обновление и модернизация. Те са обусловени

както от рухването на реалния социализъм в Съветския съюз и в Източна Европа, така и от навлизането на света в слединдустриалната информационна епоха. Бъдещето на социализма е в пряка зависимост от успешното му или неуспешно, по-бързо или по-бавно трансформиране в модерен социализъм. Модерният социализъм – това е социализмът на информационната ера.

Вторият. Модерният социализъм като обществен проект е напълно приложим в информационната епоха. Той е в съзвучие с мегатенденциите на световния слединдустриален преход. Той се ражда именно като продукт и като отговор на тези тенденции. Нещо повече – модерният социализъм идва на сцената на световния преход, за да създаде благоприятна обществена уредба за позитивното решаване на най-важните проблеми на съвременния свят и на съвременното човечество.

Модерният социализъм е на предно място в дневния ред на информационната епоха.

ЛИТЕРАТУРА

1 *Маркс, К., Фр. Энгельс*. Собр. соч. Т. 28, с. 490–491.

2 *Wallerstain, I.* After Liberalism. N. Jork, The Neu Press, 1995, p. 19.

3 „Краят на каква модерност?" – пита в заглавието на глава седма на своята книга „След либерализма" Имануел Уолърстейн (с. 126). И отговаря в края на главата: „Нека това бъде краят на фалшивата модерност и началото за първи път на истинската модерност на свободата" (с. 144). Вж. I. Wallerstain. Цит. съч., с. 126–144.

4 Вж. Ал. Лилов. Световен преход през XXI век. – Понеделник, 2001, № 1/2, с. 1–24; Ал. Лилов. Великата глобална революция. Обществото(ата) на слединдустриалната епоха. – Понеделник, 2001, № 3/4, с. 5–26.

5 *Wallerstein, I.* Цит. съч., с. 251.

6 Вж. K. Ohmae. The End of the National State. The Rise of Regional Economies. London, Harper Collins, 1995.

7 Вж. Rhys Jenkins. Theoretikal Perspectives on the Transnational Corporation. In: International Politikal Economy: State-Market Relations in the Changing Global Order. London, Lynne Plener Publishers, 1996.

8 Вж. Giovanni Arrighi. Globalization, State Sovereignty and the „Endless" Accumulation of Capital (http: /fbc., binghamton/ gairvin 97. htm).

9 Вж. P. F. Drucker. The Global Economi and the Nation State. Foreign Affairs, 1997, vol. 76, № 5; също така вж. П. Дракър. Новите реалности. С., Хр. Ботев, 1992.

10 Вж. John Gray. False Dawn. The Delusions of Global Capitalism. New Jork, The New Press, 1998.

11 Вж. В. Проданов. Глобалните промени и съдбата на България. С., Хр. Ботев, 1999.

12 Вж. П. Дракър. Новите реалности, с. 113.

13 Пак там.

14 *Спасов, Д.* Порто Алегре 1 срещу Давос 31. – Понеделник, 2001, № 3/4, с. 34.

15 У нас хубави статии за Порто Алегре написаха Бенжамен Варон във в. „Дума" от 18.I.2001 г. и Владимир Костов във в. „Земя" от 19–20.I. и 27.I.2001 г.

16 Вж. S. P. Huntington. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York,1997.
17 Вж. П. Дракър. Посткапиталистическото общество. С., ЛИК, 2000, с. 130.
18 Вж. В. Проданов. Глобалните промени и съдбата на България, с. 222.
19 *Ohmae, K.* Цит. съч., с. 20.
20 *Negroponte, N.* Being Digital. London, Kodder Stoughton, 1995.
21 *Naisbit, J.* Global Paradox. London, Nicolas Brealey Publishing, 1995, p. 40.
22 Вж. Jessica T. Mathews. Pawer Shift. Foreign Affairs, 1997, vol. 76, № 1.
23 Вж. John Gray. Цит. съч., pp. 64, 67.
24 Вж. Steve Hobden, Richard Wyn Jones. World-Sistem Theory. OxfordNew Jork, Oxford University Press, 1997, p. 133.
25 Вж. В. Проданов. Цит. съч., с. 168, 172.
26 Вж. П. Дракър. Цит. съч., с. 80.
27 Пак там, с. 199.
28 Вж. Ж. Делор (и 14 други специалисти). Образованието – скритото съкровище. ЮНЕСКО, 1996.
29 Пак там, с. 83–94.
30 Вж. Нашето общо бъдеще. С., Петър Берон, 1989.
31 Пак там, с. 24.
32 Вж. Състоянието на планетата 2001. Доклад на института „Уърлдуоч" за напредъка към устойчиво развитие. С., Книжен тигър, 2001.
33 Вж. World Bank. World Development Report 2000–2001. New Jork, Oxford Universiti Press, 2000, p. 21–23.
34 Вж. UN, ACC/SCN. Washington, DC, 1997, p. 94–96.
35 *Walerstein, I.* Цит. съч., с. 45.
36 *Галкин, Ал.* На рубеже веков. М., Весь мир, 2000, с. 222.
37 *Д'Алема, М.* Съвременните леви идеи в Италия и в Европа. – Понеделник, 1998, № 6–7, с. 59.
38 Вж. Ф. Гонсалес. За глобален прогрес. – В: Die Zukunft der europëischen Sozialdemokratie, Wien, 1997.

ЗА ДА СЕ ИЗМЪКНЕМ ОТ КЛОПКАТА

Славой Жижек

Славой Жижек *– професор по философия и теоретична психо-анализа във Философския факултет на Университета в Любляна. Гостуващ професор е в много европейски и американски университети. Международен директор на „Института „Бъркбек" в Лондонския университет. Участвал е в повече от 350 международни симпозиума по философия и психо -анализа в 20 страни. Сценарист е на редица документални филми. Пише и публикува на английски, словенски, испански и хърватски език.*

В Мадрид, Атина, Букурещ и Париж гневът на народите свидетелства за социално отчаяние и за силно желание за промяна. Липсва само политическата стратегия, чрез която тя да бъде извършена, както и надеждата, че това ще се сбъдне. Не рискуваме ли обаче да изпуснем възможността поради опасението, че все още не са възникнали условия за осъществяване на такава промяна? Или трябва да вярваме, че понякога „невъзможното се случва"?

Протестите срещу политиката на строги икономии, които заливат Европа (Гърция и Франция, в по-малка степен Ирландия, Италия и Испания), дадоха повод за две тълкувания. Първото, прокарвано от властта и от медиите, се основава на умишлената деполитизация на кризата – мерките за бюджетни икономии, налагани от правителствата, се представят не като политическо решение, а като технически отговор на определени финансови повели. Изводът е, че ако искаме икономиката да се стабилизира, трябва да затегнем коланите. Другото тълкувание, това на стачниците и протестиращите, е, че мерките за икономии са само инструмент в ръцете на капитала, чиято цел е да се разрушат и последните остатъци от държавата закрилница.

В единия случай Международният валутен фонд се явява като арбитър, който се грижи за спазването на реда и дисциплината, а в другия за пореден път играе ролята на придатък към глобализираните финанси.

Макар всяка от двете перспективи да съдържа доза истина и двете са изначално погрешни. Очевидно отбранителната стратегия на европейските ръководи-

тели не взема под внимание фактите, че огромните дефицити в държавните бюджети до голяма степен се дължат на десетките милиарди, които спасяването на банките погълна, и че заемът, отпуснат на Атина, ще послужи на първо място за покриване на дълга на страната към френските и немските банки. Единственото предназначение на европейската помощ за Гърция е да се подпомогне частният банков сектор. От другата страна пък аргументите на недоволните отново издават оскъдния арсенал на съвременната левица. Тя не предлага конкретна програма, а само принципен отказ да гледа как изчезват социалните придобивки. Утопията на социалното движение вече не се състои в това да промени системата, то иска само да се увери, че държавата закрилница може да бъде запазена. Тази отбранителна позиция поражда едно трудно за оборване възражение – ако останем в примката на глобализираната капиталистическа система, нямаме избор, освен да приемем жертвите, налагани на работещите, студентите и пенсионерите.

Едно нещо е сигурно. След десетилетията на държавата закрилница, през които орязването на бюджета беше ограничено и винаги придружено от уверение, че един ден нещата ще се нормализират, днес навлизаме в състояние на постоянно икономическо извънредно положение. Нова ера, която носи обещание за все по-сурова бюджетна строгост, за все по-драстични икономии в области като здравеопазването, пенсионната система и образованието, както и за все по-голяма несигурност на заетостта. Притисната до стената, левицата трябва да приеме опасното предизвикателство да обясни, че икономическата криза е преди всичко политическа (че в нея няма нищо естествено, че съществуващата система е резултат от редица политически по своята същност решения), като в същото време не забравя, че тази система, докато сме в рамката ѝ, се подчинява на псевдоестествена логика, чиито правила не могат да бъдат пренебрегнати, без да се предизвика икономическо бедствие.

Би било илюзорно да се надяваме, че продължаващата криза ще има само ограничени последици и че европейският капитализъм ще продължи да гарантира достатъчно добър стандарт на живот на голяма част от населението. А и каква странна концепция за радикалността е да се залага единствено на стеченията на обстоятелствата, за да се смекчат пораженията от кризата... Разбира се, антикапиталисти не липсват. Буквално сме залети от обвинителни речи срещу ужасите на капитализма. С всеки изминал ден все повече стават журналистическите разследвания, телевизионните репортажи и изданията, посветени на индустриалците, които унищожават околната среда, на корумпираните банкери, които се угояват с потресаващо големи бонуси, докато касите им засмукват държавни средства, на доставчиците на веригите за конфекция, които наемат на работа деца за по дванайсет часа на ден.

Колкото и остри обаче да изглеждат тези критики, те сякаш губят силата си, когато бъдат размахвани – защото никога не поставят под въпрос либерално-демократичната рамка, в която капитализмът се вихри. Неизменната цел, била тя явна или скрита, е капитализмът да бъде регулиран – под натиска на медиите,

на законодателя и на честните полицейски разследвания, но не и да се оспорят институционалните механизми на буржоазната правова държава.

Революции... да, но на подобаващо разстояние

Именно в това отношение марксисткият анализ се оказва може би по-актуален отвсякога. Според Маркс въпросът за свободата не е първостепенен в политическата сфера или най-малкото в тази, на която се позовават международните институции, когато преценяват дадена държава – свободни ли са изборите, независими ли са съдиите, спазват ли се човешките права. Ключът към истинската свобода трябва да се търси по-скоро в „аполитичната" мрежа на социалните взаимоотношения – от работата до семейството, където не политическата реформа би донесла необходимата промяна, а трансформацията на самите социални взаимоотношения в производствения апарат.

Всъщност от избирателите не се иска да решават кой какво да притежава или да се произнасят по действащите управленски норми на работното си място. Безсмислено е да се надяваме, че политическата сфера ще се съгласи да разпростре демокрацията и в областите далеч от нея чрез създаване например на „демократични" банки под контрола на гражданите. В тази област радикалните промени са отвъд сферата на законовите права.

Разбира се, понякога демократичните процедури водят и до социални завоевания. Но дори и тогава си остават част от апарата на буржоазната държава, чиято основна задача е да гарантира оптималното възпроизводство на капитала. Ето защо едновременно трябва да се освободим от два фетиша – както от „демократичните институции", така и от тяхната противоположност, а именно насилието.

В основата на марксисткото понятие за класова борба стои идеята, че „мирният" социален живот е проявление на (временната) победа на господстващата класа. От гледна точка на потиснатите самото съществуване на държавата като апарат на господстващата класа е акт на насилие. Кредото, според което насилието никога не е легитимно, но понякога е необходимо, се оказва повече от недостатъчно. В по-радикална перспектива, зачитаща свободите, компонентите на постулата трябва да бъдат разменени – насилието на потиснатите винаги е легитимно, тъй като самият им статут е резултат от насилие, но никога не е необходимо: решението дали да се използва сила срещу врага, или не, се основава изцяло на стратегическа преценка.

В извънредното икономическо положение, в което се намираме, се набива на очи, че са налице не слепи финансови движения, а добре обмислена стратегическа намеса на държавната власт и на финансовите институции, които възнамеряват да намерят решение на кризата според собствените си критерии и интереси. Как в такива условия да не се мисли за контраофанзива?

Подобни размисли могат само да нарушат комфорта на радикалните интелектуалци. Именно те, които водят удобно и защитено съществуване, не са ли изкуше-

ни да вещаят катастрофални сценарии, за да оправдаят запазването на начина си на живот? За много от тях, ако трябва да се осъществи някаква революция, е най-добре тя да е далеч от домовете им – в Куба, Никарагуа или Венецуела например, за да сгреят сърцата си, като в същото време грижливо бдят за напредването на кариерите си. С рухването на държавата закрилница в напредналите индустриални икономики радикалните интелектуалци може и да изживеят часа на истината – нали искаха истинска промяна, ето че сега е възможно да я получат.

Нищо не навежда на мисълта, че постоянното извънредно икономическо положение ще накара левицата да се откаже от своя търпелив интелектуален труд без непосредствено практическо приложение. Постепенно изчезва обаче истинската функция на мисълта. Не да се предлагат решения на проблемите, с които се сблъсква „обществото" – тоест Държавата и Капиталът, а да се разсъждава върху начина, по който тези въпроси се поставят. Тоест да се мисли за начина, по който възприемаме даден проблем.

През последния период на капитализма, след 1968 г., самата икономика (логиката на пазара и конкуренцията) се наложи като доминираща идеология. В областта на образованието например училището във все по-малка степен представлява независима от пазара и глезена от държавата обществена услуга, стожер на светли ценности – свобода, равенство и братство. По силата на литургичното припяване „по-висока ефикасност при по-ниски разходи" в него нахлуха различни форми на публично-частно партньорство. В политическата сфера избирателната система, която организира и легитимира властта, във все по-голяма степен придобива характеристиките на свободното предприемачество: изборите се възприемат като сделка, при която избирателите „купуват" стоката, способна да съхрани най-добре обществения ред, да накаже престъпниците и така нататък.

Съгласно същия принцип функции, които в миналото се изпълняваха от обществената сила, като например управлението на затворите, вече могат да бъдат приватизирани. Армията сега се основава не на военната повинност, а на наемничеството. Дори държавната бюрокрация загуби универсалния си хегелиански характер, предостатъчно доказателство за което е апаратът на Берлускони. Днес в Италия буржоазията упражнява пряко законовата власт, като я експлоатира открито и безскрупулно с единствената цел да защитава собствените си интереси. Дори съпружеските отношения се подчиняват на пазарните закони: *speed dating* (бързи срещи), запознанства в интернет или чрез агенции за запознанства. Предлаганите на бъдещите двойки услуги ги насърчават да се възприемат като стока, чиито качества трябва да бъдат изтъкнати, като се подбират най-добрите снимки.

В тази реалност самата идея за радикална промяна на обществото изглежда като невъзможна мечта. Но точно този невъзможен аспект трябва да ни накара да се спрем и да помислим. Днес възможното и невъзможното се организират по странен начин при еднаква крайност в определянето на всяка от двете категории. От една страна, в сферата на забавленията и технологиите отвсякъде ни повтарят, че

„няма невъзможни неща" – разполагаме с богата гама сексуални услуги, можем да сваляме от мрежата енциклопедични архиви с песни, филми и телевизионни сериали, можем дори да пътуваме в космоса (ако сме милиардери). И ни обещават, че в близко бъдеще ще бъде „възможно" да увеличим физическите и психическите си способности чрез промяна на човешкия геном. Дори техногностичната мечта за безсмъртие вече изглежда достижима чрез преобразуването на идентичността ни в информационни приложения, които могат да бъдат свалени на различни носители.

От друга страна, в социално-икономическата област времената, в които живеем, се характеризират с вярата, че човечеството ще е достигнало пълна зрялост, че ще съумее да се освободи от хилядолетните утопии и същевременно да приеме ограниченията на реалността (разбирайте – на капиталистическата реалност) заедно с всички невъзможни неща, които я крепят. „Не може" е основната му повеля: не може да предприемате големи колективни действия, които със сигурност ще завършат с тоталитарен терор; не може да се вкопчвате в държавата закрилница, тъй като ще загубите конкурентоспособността си и ще предизвикате икономическа криза; не може да се изолирате от световния пазар, освен ако не подкрепяте Северна Корея. Екологията в идеологическата си форма допълва това разнообразие със собствените си забрани, прословутите минимални стойности, основаващи се на експертни мнения – не повече от два градуса глобално затопляне.

„Невъзможното се случва"

Днес доминиращата идеология се опитва да ни убеди, че е невъзможна радикалната промяна, че е невъзможно премахването на капитализма и създаването на демокрация, която да не се свежда единствено до корумпирана парламентарна игра, успяваща да прикрие противоречията в обществата ни. Ето защо, за да преодолее тези идеологически бариери, Жак Лакан замести формулата „всичко е възможно" с по-трезвата констатация: „невъзможното се случва".

Ево Моралес в Боливия, Уго Чавес във Венецуела и маоисткото правителство на Непал дойдоха на власт със „справедливи" демократични избори, а не чрез въстание. Но това не прави положението им по-малко безнадеждно „от обективна гледна точка" – те вървят срещу течението на историята и не могат да се опрат на нито една „обективна тенденция". Единственото, което могат да направят, е да импровизират в една ситуация на привидна безизходица. Но това не им ли дава и изключителна свобода? И не се ли намираме всички ние от левицата в същото положение?

Обстановката, в която сме днес, е противоположна на ситуацията в началото на XX век, когато левицата знаеше какво трябва да направи, но трябваше търпеливо да изчака подходящия момент, за да действа. Днес не знаем какво трябва да се направи, но трябва да действаме веднага, защото скоро бездействието ни може да има катастрофални последици. Повече отвсякога сме принудени да живеем сякаш сме свободни.

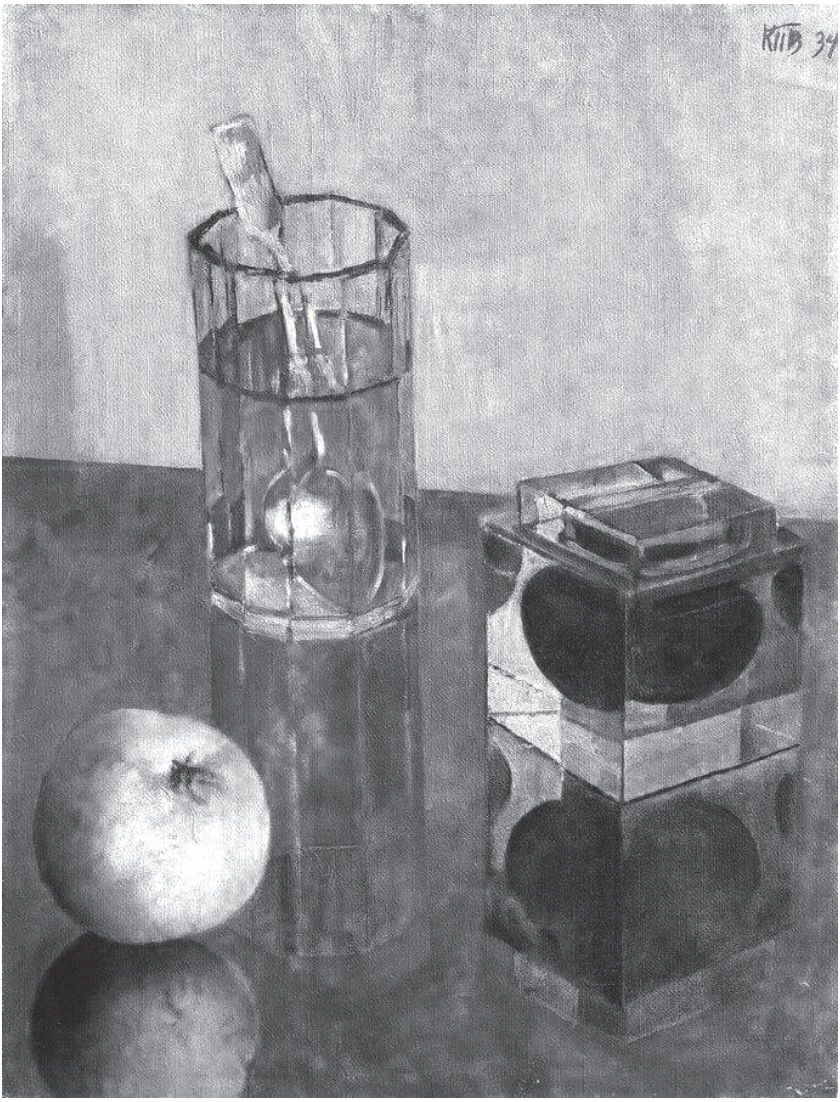

Кузма Петров-Водкин
Натюрморт с мастилница, 1934 г.

ВЪЗМОЖНИ ЛИ СА РЕВОЛЮЦИИ ПРЕЗ XXI ВЕК?

Янаки Стоилов

Янаки Стоилов *– доцент, доктор по право. През 2017 г. е удостоен със званието почетен професор на китайския университет „Shanghai Jiao Tong". Преподава теория на правото, теория на държавата в СУ „Св. Кл. Охридски" и в Пловдивския университет „П. Хилендарски". Автор е на монографията „Държавната власт" и на редица студии и статии по проблемите на правата на личността, на социалните норми, на политическите и правните субекти, на конституционното развитие на България и др. Член е на ръководството на Българската асоциация по философия на правото и социална философия. Бил е народен представител във Великото народно събрание и в няколко състава на НС. Бил е заместник-председател на 43-тото Народно събрание.*

Лесно е да възхваляваш победилата революция, трудно е да я защитаваш след поражение.

1. Поглед към Октомврийската революция 100 години по-късно

Тази година *New York Times* създаде рубрика „Червеният век", в която са включени десетки статии за Октомврийската революция. Названието на рубриката кореспондира с дълбокия отпечатък на това събитие върху съвременната история – до степен миналият век да бъде видян главно през неговата призма. Историята на краткия двадесети век не може да бъде разбрана без Руската революция и нейните преки и косвени резултати (*Hobsbawm, E.)*. Вестникът дори предлага образователни въпроси, които студентите да обсъдят. Сред тях са: какво прави това историческо събитие важно и заслужаващо да си спомним за него десетилетия по-късно? Дали събитието има общо, световно значение за настоящето и бъдещето или то само разделя? Ще отбележи ли Русия 100-годишнината на революцията? *(Gonchar, M.)*. Дали „революцията" само заменя една авторитарна система с друга и дали това е революция; дали тя е повратна точка в историята? *(Lewis-Stempel, J.)*.

Напоследък на Запад и в Русия се написаха няколко книги по темата за Руската революция и нейните ръководители. През последните месеци в редица страни се проведоха конференции във връзка със столетието на революцията. Например през лятото в Прага научна конференция обсъди ролята на Ок-

томврийската революция и на Съветския съюз за формиране на съвременното международно право. Излязоха нови монографии и статии предимно от руски автори, занимаващи се с историята, идейните източници, държавната организация и с водещи личности на революцията.

Политическият дебат, литературата и киното в съвременна Русия показват поляризираните мнения за Октомврийската революция в съвременното руско общество. В неотдавнашно изказване президентът Вл. Путин отбелязва, че резултатите от руската болшевишка революция са противоречиви – отрицателните и положителните последствия са тясно преплетени (www.vz.ru). Това предпазливо отношение е обяснимо поне по две причини. *Едната* се дължи на това, че революцията е пречупена през личната съдба на днешните руски поколения и в този смисъл тя все още не е преминала в историята. *Другата* е в политическата поляризация на мненията, която това събитие предизвиква днес, а в началото на следващата година в Русия предстоят президентски избори.

В България, като се изключат няколко разговора по националната телевизия и три-четири по-скоро академични, отколкото обществени обсъждания, няма оживена дискусия за характера, историческото и актуалното значение на това събитие. Масовото съзнание, разбира се, доколкото е запознато с темата, е разделено на две противоположни позиции. *Едната*, застъпена предимно сред споделящите леви възгледи, идеализира революцията заради ролята на трудещите се класи в нея и социално-икономическите постижения на обществото, което тя създава. *Другата*, която се изтъква от десните и се популяризира през последните години, отрича революцията като отклонение от нормалния исторически път и като извор на безпрецедентно насилие. Отношението на повечето леви партии е между предпазливостта на оценките и слабата заинтересованост към този исторически акт.

Направеният преглед показва, че днес на Октомврийската революция по-голямо внимание се обръща в САЩ и в някои други западни държави, отколкото в страните на доскорошния държавен социализъм. За официална Русия датата 7 ноември предизвиква по-скоро неудобство как да се представи, отколкото да стане повод за отбелязване на 100-годишнината от началото на революцията. Там, където не тежат историческите комплекси и има съзнание, че определени епизоди от човешката история оставят трайни следи върху идеите и развитието на света, дори когато те са приключили, интересът към тях не намалява.

2. Какво предизвиква революциите?

Свидетели сме на четвъртата индустриална революция – след откриването на парната машина, на електричеството и двигателя с вътрешно горене, на компютъра, а сега на роботите. Преходът от индустриалната към информационната епоха в развитите страни е напреднал. Развитието на техниката и технологиите създава значителни допълнителни възможности, но и непознати досега рискове

за хората и обществото. Подценява се фактът, че новите технологични решения помагат на хората да се справят със съществуващи проблеми, но ги поставят пред нови. Например в резултат на навлизането на ГМО продуктите и на други средства гладът в световен мащаб намалява, но заболеваемостта се увеличава. Подобен е случаят с част от новите енергийни източници. Така или иначе развитието на науката, иновациите и технологиите предизвиква значителни последици, които засягат и променят установените обществени структури.

Коренната промяна в каквато и да е област може да се нарече революция. Моят пряк интерес в случая е към революцията като социално и политическо явление. Възприемам революцията като съществена, качествена промяна на обществото, на социално-икономическата и политическата система. Революцията води до установяване на нови отношения във всички сфери на обществения живот, до създаване на нови обществени и политически структури. В този смисъл тя е средство и последица на прогреса. На основата на историческия опит, на съвременните процеси и противоречия трябва да се търси отговор на въпроса – възможни ли са революции през XXI век и какво би ги предизвикало.

Няма как да дадем отговор на поставения въпрос, без да обърнем внимание на най-скорошните повратни исторически събития, които народите от Централна и Източна Европа преживяха в края на 80-те и началото на 90-те години на миналия век. От гледна точка на либералната парадигма те се определят като революции и бяха наречени „нежни революции", защото като правило се извършиха без въоръжени стълкновения и кръвопролития (с изключение на Румъния и гражданската война при отделяне на част от републиките на бивша Югославия). В случая обаче се получи сложна смесица между възстановяване на стари институти и отношения, включително на собственост, и вписване на тези държави в процеси и организации, които изразяват достигнатото от развитите страни. В този сложен конгломерат от отношения нито връщането е точно в миналото, нито новото, в което се включват, е действително ново. Следователно съчетанието между своеобразна реставрация и приобщаване към развития свят придава двойственост на обществената трансформация. Тя представлява качествена промяна, но в нея липсва прогресивният вектор от понятието за революция.

Още по-малко в това понятие се вместват т.нар. цветни революции. В съвременния свят те са резултат от действията на вътрешни и външни фактори, които използват и провокират обществено недоволство и прибягват до крайни форми на протест (стачки, окупации, гражданско неподчинение, дори нападение на държавни институции) с цел да се смени управлението или политическият режим, но не и обществената система. „Арабската пролет" от преди няколко години в страни от Северна Африка и Близкия изток доведе до падане на диктаторски управления, но в повечето случаи и до установяване на религиозни режими (разновидност на исляма) и несигурност. Породената несигурност отприщи вълната на емиграцията към Европа. Следователно в края на XX и началото на XXI век светът преживя поредица от дълбоки промени, войни и граждански

конфликти, които пряко засягат редица страни и цели региони, но поне засега не очертават коренни промени на съществуващата система на капитализма.

Основната заслуга на марксизма е, че установява зависимостта между производителните сили и производствените отношения. Производствените отношения и особено отношенията на собственост, т.нар. база, играят определяща роля за характера на политическите, идеологическите и прочее отношения. Промяната във вида и качеството на средствата за производство води до промяна в организацията на труда и като цяло на производствените отношения, които от своя страна обуславят промени в съдържанието и формите на институциите – политически, държавни, образователни и така нататък.

Корпорацията все още е основната икономическа структура, но в резултат на изменящото се производство и организация на труда нейното значение като институция намалява (Тофлър, А.). За нейна сметка се увеличава ролята на финансовите институции. Трансформира се и съвременната демокрация. Като резултат на промишлената революция тя също е поставена на изпитание с прехода към информационната епоха.

Историята показва, че никоя по-висока степен на икономическа организация не премахва изцяло заварените от нея социални и политически противоречия и формите, в които те съществуват. Но част от тях се трансформират и модифицират като елементи в следващата система. Информационното общество също не е безконфликтно общество, защото то не премахва капиталистическия начин на производство. Нито реформите, нито революциите, нито войните са слезли от сцената на историята; социалната революция или (и) социалната реформа са отговорът на обществото на предизвикателствата на технологичната, екологичната, научната, демографската революция (Лилов, А.). Следователно революциите не са само в миналото, те ще съпътстват човечеството и в бъдеще.

Има две революции, които са заслужили определението „велики" – Френската от края на XIX век и Октомврийската или Руската – от началото на XX век. Първата бележи опита за радикално отхвърляне на феодализма заедно с неговите съсловни атрибути, а втората – за замяна на капитализма със социалистическо устройство на обществото. И досега – столетие по-късно, Руската революция, независимо от полярните оценки за нея, остава събитие и процес със световно значение, които стоят най-близо до нас в историята. Това налага да анализираме нейните резултати. Само така сме в състояние да разсъждаваме за днешния свят и за перспективите на следващи революции.

3. Какво от Октомврийската революция времето потвърди и в какво то я опроверга?

Френската революция преминава под лозунга „Свобода, равенство, братство". Той вдъхновява Декларацията за правата на човека и гражданина, която прогласява гражданските и политическите права и свободи. Установява се

принципът за равенство на гражданите пред закона. Тези идеи, преминавайки през перипетии и дори обрати, поне частично се реализират не само във Франция, а влияят върху европейското и световното развитие десетилетия наред.

Руската революция също открива своите крилати и ясни до простота лозунги: „Мир, хляб, земя". Тя зове: „Мир на народите, фабриките на работниците и земята на селяните". Прави впечатление, че тези призиви не са абстрактни ценности, а най-силните желания на огромното мнозинство от хората и народите на тогавашна Русия. Какво по-важно от това да обещаеш на изстрадалите войници да се измъкнат от най-кръвопролитната война, на селяните да получат плодовете на своя труд от земята, която обработват, а на населението в големите градове да бъде снабдявано с продукти за своето изхранване. Руската революция е била интервенция на масите в историята, както Френската преди това *(Mason, P.)*. Оказва се, че идеологията на болшевиките за пролетарска революция е опредметена и напълно приспособена към тогавашната руска действителност чрез силни и завладяващи масите искания. Това са задачите, които стават ядро на програмата за завземане на държавната власт и за нейната последваща реализация, с чието изпълнение болшевиките се заемат още от първите седмици на своята власт. Иначе политическата програма на партията е всеобхватна и с далечен хоризонт на действие.

Социално-икономическите задачи на РСДРП са залегнали в първата ѝ програма от 1903 г. С тях тя влиза в революцията от 1905 година. Около половин век по-късно тези задачи в общи линии са решени. Нещо повече, социалните идеи на революцията оказват силно въздействие в световен план: застъпени са в концепцията за второто поколение права след гражданските и политическите; получават освен теоретично и официално международно признание в Международния пакт за икономическите, социалните и културните права от 1966 г.; оказват осезаемо въздействие върху западните държави за разширяване на съдържанието на социалните права. Налага се изводът, че в редица утопии се съдържат идеи, които при определени условия поне частично се реализират. Това показва, че революциите оставят трайна следа дори когато са приключили. Социалната практика и обществената памет са толкова силни, че последващите опити за ревизия и ограничаване на социалните постижения предизвикват обикновено остра реакция от страна на засегнатите.

Първоначалната идея – както на революционните социалдемократи, по-късно станали болшевики, така и на другите партии, които подкрепят Февруарската революция, е да избавят страната от царския абсолютизъм и да въведат постиженията на парламентарната демокрация. Тази идея обаче е изоставена през 1917 г. и е заменена с диктатурата на пролетариата във формата на Съветите на работническите, войнишките и селските депутати. Вместо царско самодържавие се призовава за самодържавие на народа. Но на демократичните институции се е гледало не като на цел, а като на средство за установяване на диктатура на пролетариата (Эбзеев, Б.). Разпускането на Учредителното събрание бележи скъсването с намерението за установяване на буржоазно-парламентарна република и

замяната ѝ с демократична пролетарско-селска република, която е по същество диктатура на пролетариата и селячеството. Преди това демократите от Февруарската революция се подготвят и подготвят за Учредителното събрание и все отлагат и отлагат решаването на насъщните политически въпроси чак докато… Учредителното събрание не губи смисъл (Вахитов, Р.). Така окончателно се тръгва по друг институционален път, намерил официално закрепване в първата конституция на Руската федерация от 1918 година. Под лозунга „Вся власть советам" се отхвърля принципът за разделение на държавната власт. Новата организация – съветът, израства от самите маси; тя произхожда от низините и пак от тях получава своя импулс и невидимата си психична система – като на отношения между братя (Московичи, С.). Съчетаването на социалните основания на прелома заедно със завладяващия психиката на масите порив за промяна обяснява силата на революционното действие. При наложеното впоследствие господство на една партия – комунистическата, това самодейно и спонтанно действие до голяма степен е заменено от силно централизирана и бюрократизирана система.В такава система субектът на властта (за такъв се сочи трудовият народ) се оказва изместен и подчинен от субекта на управлението (партийния и държавния апарат).

В идеен план е налице безусловен превес на колективизма – в лицето на трудовия колектив, колхоза, държавата. Почти няма място за индивидуализъм, а отток и за човешки права. Индивидът следва да се реализира почти изцяло чрез и в общността. Тази идейна парадигма също допринася за строго централистичната организация на властта. Комунистическата идеология получава статуса на единствено вярна и официална идеология. Така подобно на религията тя става монотеистична и не търпи оспорване извън собствените си постулати. Този факт до голяма степен обяснява защо през първите години на съветската власт свещеничеството като носител на друга, конкурентна идеология (вяра) е било подложено на масови гонения и репресии заедно с откритите противници на революцията.

Политическият режим повече от останалите елементи на формата на държавата изразява нейната природа. Трудно е, ако не невъзможно, вместо една форма на политическо властване изведнъж да се появи противоположна на нея. Оказва се, че е много по-вероятно една диктатура, една налагана от държавата идеология да замени друга, отколкото да се промени характерът на политическия режим. Така в Русия на мястото на царския абсолютизъм след кратък период на двувластие и безвластие идва комунистическата диктатура. Няколко години под напора на реалните обстоятелства и в стремежа да следва известната доктрина тя се опитва да маневрира, докато към края на 20-те години се установява тотален контрол на държавата и вождизъм. В рамките на тази система, ако може да се говори за някаква демокрация, тя се отнася до членовете на комунистическата партия, които са допуснати до формиране на политиката и до осъществяване на държавното управление. Но при наличието на различни канали за явен и таен контрол върху личността и при широко прилагана принуда дори тази ограничена демокрация е твърде условна.

Болшевиките използват световната война, за да я превърнат в гражданска. Но докато в други страни, като Унгария и Финландия, гражданските конфликти са сравнително краткотрайни (това не означава, че насилието не е широко прилагано), то в Русия на новата съветска власт се налага да води няколкогодишна гражданска война. Именно тя, а не завземането на властта, е съпроводена с неизброими жертви. Както Първата световна война става най-кървавата в сравнение с всички предшестващи я, така Гражданската война, съпроводена с „белия" и „червения" терор и чуждата интервенция, е изпълнена с насилие и трагизъм. Масовите репресии от 30-те години са продължение на стереотипа – основни проблеми да се решават със сила (Проданов, В.). Едва през 50-те години насилието престава да бъде основен инструмент на политическия режим в Съветския съюз.

Интересно е, че подчертано интернационалната идеология на болшевиките не ги прави непригодни да се справят с изключително тежките национални проблеми. Напротив, в условията на външна интервенция те се оказват защитници на националното единство. „Белогвардейците грабват оръжието, обявявайки себе си за защитници на родината, за патриоти, а болшевиките – за космополити, които искат да опожарят Русия заради експеримента световна революция. На практика обаче се получава тъкмо обратното – белите довеждат на руска земя чуждестранни интервенти, а болшевиките стават новите съзидатели на Русия, обединители на земите от времето на империята. В ябълка на раздора между „белите" и „червените" се превръща въпросът за бъдещето на Русия. Белите са за приетия от Запада „общочовешки път" на развитие, независимо от неговия вариант … а червените са за съхраняване на самобитността на Русия, пък било то и под червените знамена" (Вахитов, Р.). Така се обяснява фактът защо много, включително висши чинове от царската армия и дори такива, които се сражават първоначално на страната на „белите", преминават после към Червената армия. Издигането на идеята за самоопределение на народите в рамките на федерално държавно устройство тогава се оказва гъвкаво и работещо решение за съхраняване на териториалната цялост на страната и за интеграция на съветското общество. В течение на годините Русия, наистина на много висока социална цена, достига най-могъщото си имперско величие – като втора сила в света, като териториално обединение, включително на своята широка периферия, и като лидерство на военно-политически и икономически съюз от няколко държави. Затова е странна острата критика от националистическите среди в днешна Русия към Октомврийската революция. В крайна сметка в резултат на тази революция за няколко десетилетия Съветска Русия достига положение и сила, каквито едва ли е имала при който и да е цар.

Деятелите на революцията скоро разбират, че залпът на Октомври, макар и помогнал да се запали искрата на други въстания в Европа, няма да доведе до световна пролетарска революция. Това принуждава съветското ръководство да съсредоточи усилията си върху укрепването и развитието на страната. Следващата вълна на социалистически революции в Европа след Втората световна война и размахът на националноосвободителното движение в Азия, Африка и

Карибите създават очаквания, че неговото разширяване ще задълбочи социалистическите преобразувания на обществото.

Съветският модел на социализъм обаче се разминава с реалността по отношение на времето, необходимо за извършване на действително социалистически преобразувания. Илюзията първоначално на болшевиките, а после на съветската власт и на комунистическите партии в повечето държави на социализма, че неговите цели могат да се постигнат за няколко десетилетия, се опроверга исторически. Китайският реформизъм, започнат от Дън Сяопин, е опит социализмът да се впише в много по-широк хоризонт. Целта е до 2020 г. да се изгради средно заможно общество, а до средата на века да се построи просперираща, демократична, цивилизована и хармонична модерна социалистическа държава (Си Дзинпин). Историята показва, че революциите ускоряват развитието, но не са в състояние изцяло да го заместят. Освен това съществуват различни модели на социализъм, които зависят не само от конкретно историческите условия, но и от културните и цивилизационни особености на народите в различните страни и региони.

4. Какви са социалните предпоставки за бъдещи революции?

Трябва да е ясно, че особено в периоди на неопределеност и нестабилност действат различни фактори. Едни от тях поддържат статуквото, а други обратно – водят към дълбока промяна. От това в какво съотношение се намират тези фактори и какъв резултат ще се получи от съвкупното им действие зависи дали ще се стигне до революция, каква ще е тя и как ще се развие.

4.1. Преди да отговорим на този въпрос, трябва да открием факторите, които сега препятстват революциите. Те са няколко и взети в своята цялост обясняват защо въпреки изостящите се противоречия обществата остават в рамките на днешната система.

На *първо* място стои променената, усложнената социална структура. Традиционната работническа класа намалява количествено в полза на заетите в услугите и на лицата, които развиват собствен бизнес. Освен това тя е подложена на силен натиск от наплива на по-евтина работна ръка, идваща отвън, което я кара да се уповава на държавния протекционизъм, характерен за националистическите партии. Безработицата си остава проблем, но по-тежко от нея е социалното изключване. Новите технологии са на път да ликвидират цели професии. Затова изключените – за разлика от пролетариата през XIX и XX век – са загубили всякакъв властови потенциал, защото те вече не са необходими (Бек, У. *Бел. 3*). Историята показва, че революциите не са дело на маргинални слоеве, дори на най-ощетените. Те се извършват от групи, които имат съзнание за несправедливостта на обществения ред и за собствената си способност да го променят.

Днес преобладаващата част от заетостта в напредналите икономики е в областта на услугите, а нематериалният сектор има най-голям дял в брутния въ-

трешен продукт (Кастелс, М.). В съвременните услуги вече са преобладаващо заети не „сините якички", при това най-нискоквалифицираните и най-ниско-платените, а „белите якички", при това най-висококвалифицираните и най-високоплатените професионалисти (Лилов, А. *Бел. 12*). Мрежовата структура на информационното общество значително променя класическата опозиция между труда и капитала. Социалната структура е много по-раздробена между различни социални групи, включително сред заетите в сферата на услугите. Създателите на програмни продукти по доходи стоят по-близо до мениджърите, отколкото до останалите работници. По този начин се формира нова своеобразна „работническа аристокрация". В същото време днес почти 90% от обичайните трудови дейности изискват поне елементарни умения за използване на информационни средства и технологии. Вследствие на това многообразие интересите на групи, типични за информационното общество, са, ако не противоположни, то поне доста различни от тези на останалите представители на труда.

На *второ* място е голямата социална и особено териториална мобилност. Тя има две страни – едната се отнася до труда, а другата – до капитала.

Много от работещите в активния си трудов живот сменят по няколко професии. Но дори никога да не напуснат сферата на наемния труд, промяната на тяхното местожителство, включително в други страни, ги поставя в много различна от предишната им среда. Движението от световната периферия към световния център позволява подобряване на материалното положение на лицата, дори понякога те да губят предишния си социален статус – например висшисти да извършват работа, за която не се изисква такова образование. Приспособяването към новите условия и интегрирането в новата среда, доколкото е постижимо, обаче отнемат много време и усилия. Това, както и политически неравностойното положение, в което се намира значителна част от мигриращите лица, не им позволява да са обществено активни. По парадоксален начин се сбъдна пророчеството, че пролетариите нямат родина, но не в смисъл на интернационална солидарност, а като търсене на икономическо убежище вместо борба за промяна на условията на обществения живот.

Развитието на акционерния капитал и намирането на ниши за прикриване на реалните му притежатели правят до голяма степен анонимни най-облагодетелстваните и най-овластените лица. Освен това приютяването на капитала в „данъчни оазиси" освобождава огромни богатства от облагане, но заедно с това им позволява да влияят върху държавната политика и общественото мнение. Днес 7,6 трилиона долара от богатството (повече от БВП на Великобритания и Германия, взети заедно) се държи в офшорни зони. По-голямата част от това богатство се управлява само от 50 големи банки *(Oxfam)*.

На *трето* място трябва да отчитаме привлекателността на потреблението. Формирането на потребителското общество, при това с широк диапазон на задоволяване на основните потребности, е източник на социален конформизъм и дори хедонизъм. Днес повечето хора притежават собственост, част от нея с производ-

ствено предназначение или поне с потенциал да им носи макар и малки доходи. Те съвсем не са в позицията на хора, които могат да загубят „само веригите си". Вярно е, че неравенството в днешния свят е безпрецедентно голямо – както между хората, така и между държавите. Но въпреки него опасението, че рискуваш да загубиш вече достигнати придобивки, подтиква към умереност и дори конформизъм. Още А. Грамши отбелязва, че тенденцията към конформизъм в съвременния свят е по-всеобхватна и по-дълбока в сравнение с миналото. Стандартизирането на начина на мислене и на действие достига национални и дори континентални измерения (Вж. Московичи, С.). Такива нагласи се поддържат чрез господството на неолибералните възгледи в медиите; чрез разпространяване на култа към потребление и на рекламата на възможностите за бърз успех; чрез улеснения от медиите достъп до масови забавления – културни сурогати, спортни състезания, реалити формати и прочее. От друга страна, липсват завладяващи масите идеи. Никога недоволството само по себе си не е достатъчен източник на дълбока социална промяна, ако нямаме предвид стихийни и кратковременни прояви, които се потушават или овладяват от властта.

4.2. Все пак действат и фактори, които, ако не революционизиращо, то поне стимулиращо създават условия за промяна на съществуващата система.

Капитализмът като система, основана на максималната и бърза печалба, има хищническо отношение към заобикалящата човека среда, към природата. Засега темпото на унищожаване на природната среда, въпреки мерките за защитата ѝ, изпреварва средствата за нейното опазване и възпроизводство. Проблемът е, че извън най-острите и осезаеми форми това вредно въздействие не се проявява веднага и само на определено място, а има фоново и забавено действие по цялата органична верига. Освен това само част от проблемите се поддават на решения на местно и национално ниво. Изграждането на силни и координирани в активността си коалиции по тези въпроси се затруднява от различните икономически интереси и позиции, които имат дори засегнатите от влошаването на околната среда социални групи и държави. Например няма как да постигнат особен успех призивите за запазване на горите в района на река Амазонка от различни видове икономическа дейност, ако чрез глобален фонд или други подходящи мерки не се осигурят компенсации за населението и за държавите от този регион.

Икономическата природа на капитализма е неподатлива на облагородяване от техническия и технологичния прогрес. Доказателство за това е голямата бедност и особено неимоверното увеличаване на неравенството между най-богатите и най-бедните хора и държави. Съществуването на държавния социализъм – пряко и косвено – сведе тези неравенства до приемливи размери. Ерозията на т.нар. средна класа през последните три-четири десетилетия дори в най-развитите страни подкопава „държавата на всеобщото благоденствие" и другите класически политически институции. Това изправя днешните поколения пред несигурност, а голяма част от по-младите пред невъзможност да достигнат материалния статус на своите родители. Тази нерадостна перспектива е източник на отчуждение, социално напрежение и конфликти.

Според Световната банка сега 700 милиона живеят в крайна бедност, т.е. с по-малко от 2 долара на ден. От 1988 до 2011 г. 46% от общото увеличение на доходите отива в 10% на върха, а за най-бедните това увеличение е само 1%. За приблизително същия период (1999–2013) производителността на труда поне в развитите страни нараства много по-бързо от работната заплата. Въпреки това доходите на 10% най-бедни нарастват с по-малко от 3 долара на година, докато доходите на най-богатите се увеличават със 182 пъти за посочения период! Даже във Виетнам най-богатите печелят за ден повече, отколкото бедните за 10 години.

Така се стигна до 2015 г. Тя е знаменателна с това, че оттогава насам най-богатият 1% от населението притежава повече богатство от останалата част на планетата. По данни на *Oxfam* през 2010 г. 388 души притежават повече богатство от най-бедната половина на човечеството. През 2014 г. те са вече 85, в началото на 2016 г. – 62, а през 2017 – 8 души, които са по-богати от най-бедните 3,6 млрд. души! Президентът Обама в своята реч пред Общото събрание на ООН през септември 2016 г. казва: „Свят, в който 1% от човечеството контролира повече богатство, отколкото останалите 99%, никога няма да е стабилен." Месец по-късно докладът на Световната банка за бедността установява, че неравенството в света е по-високо отпреди четвърт век и затруднява борбата с бедността.

Тази тенденция е валидна и за Русия – доскорошен пример за егалитаризъм. Изследване на икономическото и социалното състояние на тази страна от началото на XX век досега показва, че милиардерите в нея сега държат два пъти по-голяма част от националното богатство, отколкото във всяка от другите големи икономики – САЩ, Германия, Франция, Китай. 1% най-богати през 1905 г. са притежавали 20% от националното богатство, по съветско време – 4–5%, а сега 20–25%. На 10% най-заможни сега се падат 70% от богатството, на средните слоеве – 25%, а на 50% по-бедни – по-малко от 5%! Според коефициента Джини неравенството сред руското население за времето от 1990 до 1995 г. като цяло се е увеличило повече от два пъти. Едва през последните десетина години то малко е намаляло *(Novokmet,F.)*.

Губещото всякакви рационални размери неравномерно разпределение на богатството доказва нарастването на експлоатацията, на която са подложени мнозинството от хората. Проблемът е, че това в много по-малка степен се отнася за професиите, които най-тясно са свързани с технологичния напредък и информационното общество, т.е. значителна част от най-прогресивните професионални групи, включително създателите на интелектуална собственост, не са ощетени, а са относително облагодетелствани в сравнение с други представители на труда.

Замяната на една обществено-икономическа система с друга, по-висша не води изцяло до ликвидиране на предходната, а до интегриране в модифициран и модернизиран вид на елементи от нея. Това се отнася и за капитализма, в който се срещат институти, наподобяващи институти от времето на робството и феодализма. Тези атавистични елементи също са източник на противоречия и напрежения в обществото.

Дори не се налага да се връщаме в XIX век, когато в Америка до края на Гражданската война все още се използва капиталистическо робовладение. Пример ни дават последните десетилетия, особено в страните от Източна Европа. В някои от тях по времето на прословутия преход неофициално се възроди познатият на древното римско право институт на прекарията – предоставяне за ползване и последващо отнемане по волята на собственика на дадена вещ. И в най-развитите страни днес откриваме легални икономически форми, които наподобяват предходни епохи. Например „продажбата" на спортисти от един отбор на друг – разбира се, без да се пренебрегва напълно волята на „обекта" на сделката, ни отвежда към ролята на гладиаторите в древността. Да, това не са обезправени лица, а често милионери, за чиято съдба мечтаят мнозина. Но даденият пример показва как определени институти променят своята природа и как се приспособяват към природата на капитализма. Дори навлизането на роботите вследствие на четвъртата индустриална революция поставя въпроса дали както в древността богатството няма да се измерва чрез броя на притежаваните роби, този път роботи.

Още по-разпространени са формите на съвременно „крепостничество". Картелизирането на пазара в отделните му сегменти на търговията и услугите позволява на големите компании трайно да обвържат потребителите със своите интереси. Това става под формата на дългосрочни договори, при които условията почти едностранно се диктуват от икономически силната страна – банки, застрахователи, лизингови къщи, мобилни оператори и прочие. Изборът на потребителя е сведен почти само до това към кое феодално владение да се присъедини. Отбелязаната страст към потребление, стимулирана от дребни бонуси, обаче замъглява реалното подчиняване на индивида на икономическия диктат на силните икономически субекти.

Политическата система на съвременната демокрация, основана на принципа на формалното равенство между гражданите, не позволява на най-творческите и критично настроени към съвременната икономическа и политическа система слоеве да имат най-активна роля в управлението на обществените дела. Разбира се, няма как да призоваваме към някакъв съвременен аристократизъм в полза на определени групи в обществото или още по-малко към обезправяване на други. Но подчертаването на значението на минималните образователни стандарти, на ролята на различни професионални групи в съответните области, на гражданските инициативи, на съчетаването на изборната демокрация с излъчване чрез жребий за определени позиции е необходимо. Вероятно постепенно ще се появят иновации в обществената сфера, включително в представителната власт и държавното управление. Опитът на предходните революции в това отношение е красноречив и разнообразен. Към поуките на този опит трябва да прибавя и една горчива илюзия – желанието изведнъж да се отхвърли и замени с изцяло нова установилата се за десетилетия или дори столетия държавна конструкция е поначало несполучливо. Това усилие обикновено променя значител-

но заварените институции, но не е в състояние просто да ги премахне без тежки последици. Примерите са както от икономическата, така и от политическата област в следреволюционна Русия – необходимостта от НЕП-а и превръщането на съветите в квазипарламентарни органи.

Следователно Октомврийската революция не е последната революция. Въпросът е каква или какви ще са следващите революции, кога и къде те са най-вероятни? Важен е също въпросът притежава ли социализмът потенциал, особено след своето рухване в повечето държави, да бъде идеология и движение на бъдещето, или остава в миналото и в остатъчната инерция на настоящето. Отговорът на тези въпроси не се вмества в един вариант, още по-малко в някакъв завършек или предопределеност на историята.

5. Какви могат да са следващите революции?

Поне ориентировъчен отговор на този въпрос биха ни дали установяването на противодействащите, на движещите сили, идеите и политическите субекти за революционна или друга промяна сега и в обозримо бъдеще. Вероятно не е много обещаващо да пускаме големи и малки обяви за издирване на липсващия „революционен субект" в хипохондричните издания на субкултурата (Бек, У. *Бел. 4*). Все пак контурите на сегашния исторически преход вече са очертани от разместването на пластовете в процеса на формиране на социалната структура на новото общество. Границата между второто и третото хилядолетие бележи световноисторическия преход от икономиката на т.нар. Втора вълна (индустриалната цивилизация) към Третата вълна (информационната цивилизация). В този смисъл днешните събития не са друго освен световна революция и неизбежен скок напред (Тофлър, А. и Х.). Този генерален преход е необратим. Той засяга икономиката, финансите, комуникациите и останалите обществени сфери. Дори се появяват криптовалути, което е признак, че монополът на публичната власт не е безусловен и гарантиран дори в емисиите на парите. Навлизането на света в информационната цивилизация ражда нейното „трето съсловие", ако използвам сравнението с предишната революционна епоха. В средите на това „съсловие" ще се очертаят основните противоречия и социалните групи, които ще бъдат техни изразители. Но наред с тези противоречия се развиват и други, по-конкретни и понякога по-осезаеми. Те се проявяват като конфликт между конкуриращи се социални тенденции и организации, като реакция на утвърдени институции срещу глобалния натиск, на който са подложени от новите овластени групи.

Днес политически най-активни са националистическите движения и екстремистките организации. В съприкосновението между различни идентичности най-високо в скàлата се поставят националните и етническите противоречия (Лилов, А. *Бел. 12*). Ако под ръка няма никаква визия, всяко общество в крайна сметка ще се върне към етническата карта (Търоу, Л.). Но докато през XIX и XX век национализмът е средство угнетените да се освободят от външен дик-

тат чрез създаване на своя държава, напоследък национализмът, ако изключим възстановяването на преди съществували държави, е преди всичко претенция на по-богатите да се освободят от споделяне на общите отговорности за своите държави. Така национализмът се изявява като своеобразен колективен егоизъм в условията на глобално накърнена солидарност.

Интересно е, че национализмът е движение за независимост на народите, което се разгръща през XIX и XX век. Национализмът на XXI век би използвал държавите в борбата за ресурси, включително за най-важните от тях – водата и земята. Но сблъсъкът между държави сам по себе си не е революция. Той е в състояние да катализира революционни промени, както са правили някои от войните, но революцията и войната, въпреки насилието, което обикновено ги съпровожда, са различни явления.

Развитието на световната система през последното половин хилядолетие показва периодична смяна на хегемона – Испания, Великобритания, САЩ. В близките години се очаква поредно разместване на пластовете за сметка на САЩ. Европа също е в относителен упадък. Не е ясно обаче, въпреки възраждането на национализма, дали ще се появи следваща държава-лидер на световната система, или това ще е друг тип политическо обединение. Следователно още не знаем дали следващото преформатиране на геополитическата сцена ще е линейно, или качествено различно от предходните. В случая да се говори за световна държава във вариант на глобална държава, която е загубила своята пространствена и национална определеност (Олброу, М.), едва ли е уместно, само защото не сме в състояние да опишем формата на публичната власт, в която тя би се вградила.

Може да се очаква, че „политиката на нивàта" ще раздели гласоподавателите на четири различни групировки: „глобалисти", „националисти", „регионалисти" и „местници" (Тофлър, А.). По този признак се разделят позициите и в Европейския съюз, където все по-отчетливо се оформят групи, включително от държави, които са привърженици на федерализъм, на повече национализъм (например Вишеградската четворка) и дори на сепаратизъм (например Великобритания). Без съмнение отношението към нивàта, на които се приемат решенията, оказва въздействие върху политическия процес, но противоречията не се свеждат до „етажите", на които се разполага властта, а са отражение или поне съчетание на различни икономически и други интереси, присъщи на участващите в този процес социални групи и държави. Затова съвременните конфликти не са само вертикални, те са и хоризонтални – между социални и политически групи с противопоставящи се интереси. Ако използвам символа на гарата, където се композират влаковете на историята, засега се очертават няколко пътя: „сингапурската гара", като част от неолибералния център; „унгарската гара" и „гара Тръмп" като израз на национализъм, държавен протекционизъм и бариера срещу емиграцията; но има и трети вариант – обратно към „финландската гара" с всички уроци на миналото *(Sunkara, B.).* Освен това в глобалния свят национализмът, респективно държавата, са реакция и щит срещу все по-големия натиск,

на който са подложени народите от страна на транснационални корпорации и международни организации, на всякакви глобални заплахи. Но национализмът сам по себе си не е в състояние да се справи с всички проблеми. Очертават се дълбоки социални разслоения по редица признаци – достъп до работа и произвеждани блага – материални и интелектуални, включително информация и обучение, достъп до природните ресурси, до управлението на обществените дела, които водят до противоречия както на национално, така и на глобално ниво.

Засилването на миграцията като някакво ново преселение на народите през XXI век допълнително засилва противоречията на нивàта – глобално, регионално, национално. Дали и до каква степен да се приеме политика на „отвореност" към имигрантите, повечето от които търсят икономически перспективи и сигурност, или държавите да отговорят със „затвореност" на този процес? В отношението към този проблем се наслагват икономически, социални, демографски и културни пластове, които получават политически израз. Политиката към миграцията се превръща в отчетлива разделителна линия във вътрешен и във външен план.

Съвременните социални вулкани са религиозният фундаментализъм и етническият сепаратизъм (Търоу, Л.). В редица случаи в лицето на определени организации те достигат до екстремизъм, най-опасната форма на който е тероризмът. Това са различни по своите цели и ориентация организации и групи, но те принадлежат към една и съща тенденция, която набира ужасяваща скорост. Тероризмът не е само форма на действие, защото чрез всяването на страх и ужас той преследва политически и други цели. В много от случаите тероризмът е религиозно мотивиран, какъвто е случаят с организации от рода на т.нар. Ислямска държава. Връщането на религиозните подбуди в политиката, и то в такива крайни проявления е опасен атавизъм, който подклажда цивилизационни сблъсъци. Това е лош атестат за днешните идеологии, които са неспособни да създадат по-привлекателни и мотивиращи огромни групи от хора образци за следване. Все още не са кристализирали нови идеологии. На това се дължи ренесансът на религиозните движения, дори на сектите – като заместители на липсващите солидарност и духовни общности.

Модерната епоха създаде три основни идеологии – либерализма, консерватизма и социализма.

Идеологическият брак между либерализма и социализма в Западния свят през по-голямата част от втората половина на миналия век има своето историческо обяснение. Той се дължи основно на една политическа и на една икономическа причина. Политическата е, че социализмът нямаше как да е конкурентен на либерализма, ако не възприемеше неговите идеи за свободата на индивида, за контрола върху държавната власт от страна на гражданите и по-специално за разделението на тази власт и за правовата държава. Икономическата е, че в периода на нарастване на средната класа и на развитие на социалната държава балансът между либералното и социалното задоволяваше значителни обществени слоеве. Идеологията и практиката на т.нар. Трети път е само късен епизод

от този брак по времето на неолиберализма. За известно време той се възприе от мнозинството избиратели в развити държави като Великобритания и САЩ, които обаче са с дълбока либерална, а не етатистка традиция и култура. Но и там днес това съжителство изглежда изчерпано и лишено от перспектива. Дори да се възпроизведе отново подобен съюз в Германия, той ще изглежда като брак по сметка, който не вдъхновява нито един от партньорите (християндемократи и социалдемократи), а е продиктуван от амбицията да не се дава инициативата на други партии (преди всичко на „Алтернатива за Германия") и да не се изпуска лидерската роля на страната в Европейския съюз.

Традиционните партии са подложени на силен натиск, който застрашава сегашните им позиции, към които се стремят нови политически субекти. Парадоксално е, че много от хората на труда разчитат на големи богаташи да подобрят техния хал. Те са по-склонни да се доверят на собственото богатство на определени лидери като Берлускони в Италия, Тръмп в САЩ, Бабиш в Чехия и т.н., като доказателство, че те биха се справили и с обществените проблеми, отколкото на други партии, които според тях също обслужват капитала, но чрез парите, давани им от него или от държавата. Срещат се и други, по-перфидни варианти, в които политици, произлезли от левицата, претендират, че са преодолели противоречието между ляво и дясно. Такъв е сегашният президент на Франция Ем. Макрон – по-скоро умерен, отколкото радикален политик, но дори той вярва, ако това не е само предизборна реторика, че на неговата страна и на Европа им е необходима нова демократична революция (Макрон, Е.). Така или иначе натрупването на обществено недоволство създава благоприятна среда за радикализиране на политическия език.

Разрушаването на Берлинската стена и разпускането на Съветския съюз за кратко време създадоха масово впечатление, че либералната демокрация е безалтернативна. Една от важните последици на тези исторически факти е, че социализмът пострада тежко като идеология и загуби още от привлекателността, на която се радваше в годините след Октомврийската революция и след Втората световна война. Колко бързо обаче „възкресеният" либерален свят затъва в собствените си противоречия! Рухването на социализма се чества от либералите като техен триумф, но колапсът на комунистическите страни представя критичното подкопаване на способността на либералната идеология да продължи своята историческа роля *(Wallerstein, I.)*. Изправени сме по-скоро пред драматичния въпрос дали не приключва ерата, възвестена от Великата френска буржоазна революция, отколкото пред незавършения и противоречив опит на Великата октомврийска социалистическа революция! Според мен бъдеща революция не може да е достатъчно успешна, ако е национално затворена в една държава, освен ако тази държава не е твърде голяма и с водеща роля в съвременния свят. Но в такъв случай революцията би дала последващо отражение и влияние в други държави.

Светът навлиза в качествено нова епоха, която трудно се поддава на описание с познатите категории. Въпреки това натрупаният интелектуален и познавателен

опит показва, че определени ценности и идеи пронизват почти цялата история на човечеството. Те осветляват не само миналото, но озаряват и бъдещето. Помагат повечето дълбоки промени в социалните отношения и структури да настъпят като иновации, макар и революционни, а не като откъснати един от друг опити. В този ред на мисли се питам заслужава ли да разчитаме на социализма – не просто като реконструкция на миналото, а като идея и обществен проект за бъдещето? Отговорът на този въпрос, а не как да се постъпи с мавзолея на Ленин, което е почти изцяло руски проблем, е ключът към другия актуален и важен въпрос – дали да се чества датата 7 ноември 1917 година. Социализмът остава като вариант за революционни промени, ако успее да съчетае хуманизма, опазването на природата и създаването на по-рационална система за производство на повече блага и за тяхното относително равномерно разпределение. Разбира се, в съвременния свят създаването на повече и по-качествени блага е следствие предимно на обогатяване на знанието и на неговото приложение, на органичното съчетаване на информацията с технологиите, на вграждането на всички осигуряващи човешкото съществуване дейности от предходните цивилизации в информационната.

По свой начин, дори донякъде примитивен, държавният социализъм долови тенденцията на бъдещето, а именно най-важните социални дейности – образование, здравеопазване, организация на отдиха, масов спорт (в пазарни условия наричани услуги), да бъдат по-добре осигурени дори отколкото снабдяването с редица стоки за потребление. В мрежовата социална структура мястото и ролята на тези дейности постоянно се увеличава. Достъпът до услугите, които се предоставят, и тяхното качество стават важен измерител за стандарта и развитието на всяко общество. Този запаметен опит е много важен код, който трябва да послужи при създаването на новите социални модели.

Най-силният аргумент за бъдещето на социализма е защитата на труда. Основното социално противоречие на капитализма – между труда и капитала, все още не е преодоляно. Ако говорим за движещи сили на прогреса, те трябва да се търсят в хората на труда, ако искате – в работническата класа, а не просто в пролетариата. Особено внимание трябва да се обърне на творческия труд, основан на знанието. Знанието, вложено в средства за производство, в комуникация и прочее, се превръща в капитал, при това неизчерпаем в своето приложение. Затова в информационната епоха творческият труд притежава най-голям потенциал за постигане на резултати по пътя на иновациите и за развитие на обществото. Този труд при определени условия е в състояние да генерира капитал за своя притежател. Следователно, без да отпада определящото противоречие между труда и капитала, разделението ще върви също по линията между финансово-спекулативния капитал, от една страна, и производителните слоеве, включително и най-вече на създателите на творческо и приложно знание, олицетворявани главно от хората на труда, от друга. Социалният статус и политическото влияние на мнозинството от тези хора все още са чувствително под тези на притежателите на едрия капитал и неговите представители. Постигането

на общо разбиране за проблема и предприемането на еднопосочни действия от това мнозинство е предпоставка за революционна промяна в упражняването на властта и в нейната структура.

Заедно с това се очертават и други важни противоречия по отношение на достъпа до жизненоважните природни ресурси и на крайно неравномерното разпределение на богатството. Ако някой твърди, че при най-голямото неравенство, илюстрирано с приведените данни, демокрацията е в състояние да оцелее, той или е наивник, или по-вероятно е ловък политикан. Достъпът до знание и информация също ще придобива все по-голямо значение. Различните комбинации между изброените противоречия и съответстващите им коалиции правят вариантни бъдещите умерени или радикални развития.

Изводът ми към настоящия момент е, че все още липсват достатъчно социално-политически условия за революция. Пределът на критиката към съществуващата икономическа и политическа система в момента и в обозримо бъдеще е радикалният реформизъм. Той може да е ляв или десен и вероятно на тази основа ще се преобразуват и създават политическите формации. Смятам, че левият реформизъм притежава по-голям потенциал по две причини. Едната е, че той е критично настроен към сегашното състояние, в което се намират повечето от хората. Другата е, че от демокрацията реално трябва да се ползват колкото може повече хора.

Радикалният реформизъм е позицията или поне една от позициите, водещи към изработване на политика за промяна на социално-икономическите и политическите институции съобразно с новите реалности. Нещо повече, той е условие за промени в сегашната социално-икономическа система. Проблемите обаче няма как да се решат само на национално ниво. Опитите на няколко нови политически формации в Европа доказаха това. Радикалната промяна изисква, колкото и парадоксално да изглежда на пръв поглед … интернационален национализъм. Това не е игра на думи или опит за замазване на проблема. Става дума за съчетаване на усилията на различни държави и общности, които се противопоставят на неолибералния диктат. Необходима е политика, която да използва историческия опит на социалната държава, преди тя да бъде демонтирана, за да се създаде нова социална държава, социална Европа и публично организирана социална система в света. Следователно нужен е реформизъм – ляв, радикален и последователен. Социалистически реформизъм, който дава хуманна и прогресивна перспектива на света, на Европа и на България!

ЛИТЕРАТУРА

1. An Economy for the 1%. Oxfam briefly paper. January 2016. Oxfam reports. https://www.oxfam.org/.../bp210-economy-one-percent-tax-havens-180116-en_0.pdf
2. An Economy for the 99%. January 2017. https://www.oxfam.org/sites...oxfam.../bp-economy-for-99-percent-160117-en.pdf

3. *Бек, У.* Що е глобализация? С., Критика и хуманизъм, 1997, с. 152.
4. *Бек, У.* Световното рисково общество. С., Обсидиан, 2001, с. 103.
5. *Вахитов, Р.* Революцията, която промени Русия. С., Паритет, 2017, с. 65, 66, 70, 71.
6. *Gonchar, M.* Teaching the Russian Revolution with The New York Times. – The New York Times, 2017, November 1.
7. *Hobsbawm, E.* Age of Extremes. The Short Twentieth Senture 1914–1991. London, Abacus, 1995, p. 84.
8. *Эбзеев, Б.* Великая Российская революция, власть и свобода: идейные истоки и конституционное устроение. – Государство и право, 2017, № 7, с. 12, 14.
9. *Кастелс, М.* Информационната епоха: икономика, общество, култура. Т. 1. Възходът на мрежовото общество. С., Лик, 2004, с. 212, 217.
10. *Lewis-Stempel,* J. Russian Revolution: There's Noting to Celebrate. About the 100-th Anniversary of Communism. – The Daily Express, 2017, October 29. Смята, че „революцията" само заменя една авторитарна система (царската) с друга (съветската). Той обяснява революцията просто като преврат, извършен от болшевиките с помощта на немското правителство, за да отслаби Русия.
11. *Лилов, А.* Информационната епоха. Т. 1. Цивилизациите. С., З. Стоянов, Св. Кл. Охридски, 2006, с. 98.
12. *Лилов, А.* Информационната епоха. Т. 3. Информационното(ите) общество(а). С., З. Стоянов, Св. Кл. Охридски, 2008, с. 582. Той описва социалната структура на информационното общество и прилага схема, която я изобразява – с. 590–604; с. 614.
13. *Макрон, Е.* Революцията. Битката за Франция. С., Слънце, 2017, с. 8.
14. *Mason, P.* Those who lived through the Russian Revolution understood history – unlike us. – Guardian, 2017, October 30.
15. *Московичи, С.* Ерата на тълпите. С., Д. Яков, 2007, с. 35; с. 292.
16. *Novokmet, F.,* T. Piketty, G. Zusman. From Soviets to Oligarchs: Inequality and Property in Russia 1905-2016. – WID. World Working Paper Series, 2017/09, pp. 30–32.
17. *Олброу, М.* Глобалната епоха. Държавата и обществото отвъд модерността. С., Обсидиан, 2001, с.257–276.
18. *Проданов, В.* Насилието в модерната епоха. С., З. Стоянов, Св. Кл. Охридски, 2003, с. 133.
19. *Си, Дзинпин.* Китайската мечта. За великото национално възраждане (Избрани откъси от речи и изказвания). С., Изток-Запад, 2015, с. 17.
20. *Sunkara, B.* Socialism's Future May be its Past. – The New York Times, 2017, June 26.
21. *Тофлър, А.* Трусове във властта. С., Народна култура, 1996, с. 260; 273.
22. *Тофлър, А.* и Х. Новата цивилизация. Политиката на третата вълна. С., Военно издателство, 2002, с. 23, 21.
23. *Търоу, Л.* Бъдещето на капитализма или как днешните икономически сили оформят утрешния свят. С., В. Люцканова, 2000, с. 348; с. 386 и сл.
24. *Wallerstein, I.* After Liberalism. N. Y., The New Press, 1995, p. 3, 265.
25. www.vz.ru. Изказване, направено по време на XIV Международен дискусионен клуб „Валдай" в Сочи, 2017.

Кузма Петров-Водкин
Смъртта на комисаря, 1928 г.

РЕВОЛЮЦИЯТА ОТ 1917 ГОДИНА В КОНТЕКСТА НА РУСКАТА ИСТОРИЯ

Владимир Калашников

Владимир Калашников *– доктор на историческите науки, професор в Държавния електротехнически университет „Лети" в Санкт Петербург. Съветски и руски партиен и държавен ръководител.*

В навечерието на 100-годишнината на Великата руска революция една от най-обсъжданите теми стана: необходима ли е била тя в условията в Русия по това време и за Русия в началото на XX век. Представителите на дясната консервативна историография гръмко твърдят, че е била ненужна и порочна, тъй като тази революция е последвана от поражението на Русия в Първата световна война и от кървавата Гражданска война. Тежките последици от революцията са неоспорим исторически факт. Възниква обаче въпросът: кой е виновен, че тя избухна, и кой носи основната отговорност за нейните последствия? Съществуват и далеч по-сложни въпроси: можеше ли Русия да се съхрани като независима държава в условията на XX в., ако през 1917 г. не беше избухнала революцията? Старият строй осигуряваше ли на народите на Русия възможности за успешно развитие в епохата на борба между развитите държави за подялба и преразпределение на света? Какви бяха реалните алтернативи в октомврийския етап на Руската революция? Можеха ли те да създадат потенциал за успешно развитие на страната? За да отговорим на тези въпроси, трябва да поставим Руската революция в контекста на цялата руска история, а също и на световната история.

Реформите като инструмент на „догонващото развитие"

По ред обективни причини (природни, цивилизационни, геополитически) Русия векове наред

съществено изоставаше в своето развитие от западноевропейските си съседи. Изоставането често пораждаше критична външна заплаха. А тази заплаха се превръщаше в стимул за реформи, чиято цел беше да ликвидират опасното изоставане. Именно такива бяха реформите на Петър I след поражението при Нарва през ноември 1700 г. Той създаде държава, която имаше достатъчно мощ да завоюва и задържи под контрола си огромна империя. В същото време реформите доведоха до дълбок социален и културен разкол в руското общество. Силната държава успя задълго да закрепости селяните и да консервира феодалните отношения в епоха, когато Западна Европа вече ги преодоляваше и се движеше по пътя на социално-икономически, научен и културен прогрес. Наследниците на Петър I имаха времето и възможността да намалят културната и социалната пропаст в руското общество. През XVIII в. обаче никой от тях не виждаше необходимост от това. Неслучайно „Златният век" на Екатерина II беше златен само за руското дворянство и епоха на крепостно робство за селяните. Импулсът на Петровите реформи във военно отношение беше достатъчен до началото на XIX в.: във войната от 1812 г. руската армия се сражаваше с Наполеон като равна. А след това в Европа започна промишлената революция, която остави Русия далеч назад. Военното превъзходство на буржоазна Европа ясно пролича през Кримската война 1853–1856 г. Поражението на Русия стана причина за реформите на Александър II. Те също имаха положителни и отрицателни черти. Положителната е, че крепостното право беше отменено без социални сътресения – чрез реформа отгоре, а не чрез революция отдолу. В това обаче имаше и недостатък: реформите запазиха държава, която защитаваше интересите на дворяните помещчици. Това доведе след себе си съхраняване на феодалните остатъци, забавящи развитието на страната. В резултат – реформите не създадоха условия за ликвидиране на опасното изоставане на Русия от нейните напреднали геополитически съперници. Нещо повече, те не отстраниха причините за изостряне на вътрешния социален конфликт. В недореформирана Русия дълбокото социално и културно неравенство не намаляваше, а недоволството на низините от това положение на нещата се изостряше. За това допринесоха и нарасналите материални и духовни потребности както на освободените от крепостното робство селяни, така и на градските работници, които се превръщаха в обект на пропаганда от страна на разнородната интелигенция, виждаща пороците на съществуващия строй.

През втората половина на XIX в. низините още не се решаваха на мащабни атаки срещу царизма. Но в началото на XX в. Русия очевидно влезе в революционна епоха. В страната нарастваше остротата на аграрния, на работническия и на националния въпрос и на недоволството на цялото общество от самодържавната власт. Неуспехите в Руско-японската война от 1904–1905 г. засилиха това недоволство, защото показаха авантюристичния характер на външната политика на царизма и военната му слабост пред лицето на Япония, която, както се оказа, беше изпреварила Русия по ниво на грамотност.

Отхвърлените уроци на Първата революция

Николай II отговори на нарасналото недоволство с разстрел на мирната демонстрация на работниците на 9 януари 1905 г. Този разстрел сложи началото на Първата руска революция. В нея заедно участваха всички слоеве на руското общество с изключение на дворяните помешчици: работници, селяни, интелигенция и либерална буржоазия. Единството само по себе си показваше, че времето на стария режим е изтекло. С помощта на казачеството и на гвардейските полкове обаче царят успя да смаже въстанието в градовете и в селата. След това на основата на неравно избирателно право беше избрана Дума с орязани правомощия, която царят на два пъти разпусна след опита ѝ да разгледа аграрния въпрос. Разпусканията на Думата ясно говореха, че между царя и мнозинството от народните избраници съществува пропаст. Стремейки се да реши този проблем, на 3 юни 1907 г. царят извърши държавен преврат. Той самоволно въведе още по-несправедлив избирателен закон, съгласно който 1 дворянски глас беше равен на 260 селски гласа и на 543 работнически гласа. Такава Дума нямаше силите да проведе назрелите реформи. А това доведе страната до нова революция.

Най-сложният въпрос пред тази революция щеше да стане селският. На фона на нарастващото обезземляване на милиони селяни съществуваха големи поземлени владения, чиито собственици по правило отдаваха земята под аренда на селяните и получаваха срещу това до половината от добива. През 1905–1906 г. селячеството водеше истинска война против помешчиците: на организирани от селските общини нападения се подлагаше почти всяко десето поземлено владение. Смазвайки селските въстания, царят реши да защити помешчиците чрез създаването на слой „здрави стопани" в селата за сметка на селските общини. Тази реформа, получила названието „столипинска" по името на нейния изпълнител, напълно се провали в основния си социално-политически аспект: селската община устоя, а манталитетът на селяните стана още по-антибуржоазен. Милиони селяни, виждайки как бившата общинска земя става в ръцете на „здравите стопани" инструмент за експлоатация на бедните, приеха още по-убедено идеята за унищожаването на частната собственост върху земята. П. Столипин превърна селото в буре барут, което не се взривяваше, докато властта беше силна, а икономическата ситуация – повече или по-малко благоприятна. За много съвременници обаче беше ясно, че в кризисна ситуация селяните и работниците ще издигнат искания, излизащи извън пределите на „обичайната" буржоазнодемократична революция.

Стихийно социалистическият манталитет явно преобладаваше сред селяните и работниците. За това свидетелстват и резултатите от изборите за Дума: мнозинството работници и селяни дружно гласуваха за представителите на социалистическите партии и движения. За радикалната нагласа на работниците ярко свидетелстват резултатите от последните парламентарни

избори през 1912 г. – в работническите секции на промишлените центрове бяха избрани само болшевики.

Военната авантюра

Кризисната ситуация почти със сигурност можеше да бъде създадена от война. Затова П. Столипин и другите двама големи министър-председатели на предвоенна Русия (С. Витте и В. Коковцов) бяха против военна авантюра. Те особено се опасяваха от война с Германия. Добре известна е записката на един от най-умните монархисти, сенатора П. Дурново, бивш министър на вътрешните работи от времето на Първата руска революция. Веднага след оставката на премиера В. Коковцов в началото на 1914 г., П. Дурново – разбирайки външнополитическия смисъл на тази оставка, пише на царя, че война с Германия е недопустима. *Първо*, защото такава война не отговаря на интересите на Русия, и *второ*, защото тя неизбежно ще доведе до дълбока социална революция: „народните маси несъмнено изповядват принципите на безсъзнателния социализъм. Независимо от опозиционността на руското общество ... политическата революция в Русия е невъзможна и всяко революционно движение неизбежно ще се изроди в социалистическо. Зад нашата опозиция не стои никой. Тя няма подкрепата на народа, който не вижда никаква разлика между правителствените чиновници и интелигента".

Въпреки това през лятото на 1914 г. царят реши да влезе във война с Германия. Както правилно отбелязва Дурново, тази война не отговаряше на интересите на Русия. Николай II разчиташе да получи Константинопол и Проливите, Източна Прусия и частта от Австро-Унгария, населена със славяни. Тези придобивки, възможни в случай на победа, нямаше да укрепят, а щяха да отслабят руската държава, засилвайки националноосвободителното движение в нея. Дурново беше прав също, че Русия не може да воюва като равна с Германия. Николай II влезе във война срещу страшен противник, без да е решил свръхзадачата, заради която Александър II беше започнал своите реформи: да съкрати опасното изоставане от потенциалния външен противник по ниво на социално-икономическо развитие. Важно е този момент да бъде подчертан, тъй като редица историци и публицисти поставят акцент върху високите темпове на икономическото развитие на предвоенна Русия. Тези темпове обаче бяха слаби за решаването на посочената свръхзадача. Достатъчно е да посочим два факта. *Първият* – докато през 1861 г. в Русия производството на чугун беше с 60% повече от германското, през 1913 г. беше с 28% по-малко. Металът, както е известно, е „хлябът на войната". *Вторият факт* – от 10 000 новобранци, призовани в армията в навечерието на Първата световна война, в Германия не можеха да четат и пишат 4 човека, в Русия – 6110 човека. Започналата световна война беше война от нов вид – с използване на ново поколение оръжия, което изискваше високо ниво на образование на воин-

ските контингенти. Изоставането на Русия в това отношение беше колосално. В течение на войната руската армия не успя да постигне военен успех над Германия независимо от високата цена, платена към края на 1916 г.: 2 милиона убити, 3 милиона пленени и 5 милиона тежко ранени. Русия никога по-рано не беше понасяла подобни загуби. Те превишаваха съвкупните загуби от предишните ѝ войни. И бяха безсмислени.

Всичко казано дотук позволява да се направи изводът, че именно политиката на управляващата династия подготви почвата за радикалната революция в Русия. Въпросът кой е виновен за нея не може да се разглежда в категориите „либерали" или „социалисти".

От Февруари към Октомври

Тежестите на войната създадоха революционна ситуация, която направи революцията доста вероятна, а по-нататъшните действия на царя – и неизбежна. Започналите на 23 февруари 1917 г. масови стачки и демонстрации можеха да завършат също така мирно, както и януарските, и по-ранните от есента на 1916 г. Николай II обаче издаде заповед да се смажат „безпорядките" с военна сила. Разстрелът на невъоръжените демонстранти в неделния ден – 26 февруари, доведе до това, че сутринта на 27 февруари войниците, които участваха в разстрела, вдигнаха въстание. То превърна мирните демонстрации в открита въоръжена борба за сваляне на самодържавието. Важно е да се подчертае, че въстанието започна стихийно. До 26 февруари нито една политическа партия не си поставяше задачата да започне въоръжено въстание и по никакъв начин не повлия на поведението на войниците. То беше предизвикано от пролятата кръв. На 27 февруари следобед народното въстание беше оглавено от Думата, което осигури на антимонархическата революция бърза победа. Ще отбележим, че либералните лидери на Думата не искаха революция, страхуваха се от нея и с всичките си действия се опитаха да я предотвратят с частични реформи. Те многократно са предлагали на царя да осъществи подобни реформи и да създаде „правителство на доверието" от популярни представители на Думата. Царят не остави избор на либералите. В условията на започналото народно въстание либералите бяха длъжни да го оглавят и да го поставят в определени рамки. Ако откажеха, въстанието щеше да бъде оглавено от социалистите и страната с голяма вероятност щеше да се потопи в бездната на гражданска война с неясен изход. Трябва да напомним, че лидерите на Думата бяха привърженици на конституционната монархия и се стремяха да сменят Николай II с неговия син по време на регентството на брат му Михаил. След февруарския разстрел обаче (втората Кървава неделя) запазването на династия Романови на власт вече не беше реалистично. Именно затова великият княз Михаил, получил от брат си трона, отказа да го приеме. Така цялата отговорност за Февруари лежи върху самодържавната власт и лично върху носителя ѝ – Николай II.

Февруарският етап на революцията завърши с установяване на властта на буржоазното Временно правителство. То беше готово да осъществи буржоазнодемократичните реформи. Но особеността на руската революция беше, че исканията на широките слоеве от населението отиваха отвъд тези реформи. Селяните искаха унищожаване на частната собственост върху земята. Работниците веднага започнаха да създават работническа милиция, а след това и заводски комитети, които да контролират производството и разпределението на произведената продукция. Лозунгът „Работнически контрол" бързо доби популярност. Исканията на низините нарушаваха правото на частна собственост и извеждаха революцията извън рамките на буржоазна.

Проблемът за войната и мира стоеше остро. Народът не виждаше смисъл в тази война, а буржоазното правителство искаше да я продължи до победен край. Зад тези стремежи стояха: *първо*, желанието да бъдат получени военните придобивки, които съюзниците бяха обещали на Николай (най-вече Константинопол и Проливите), и *второ*, страхът, че изходът на Русия от войната моментално ще постави пред правителството въпроса за провеждането на поземлена реформа, а в условията на революция селячеството би решило този въпрос радикално. Кадетите, главната партия на либералната буржоазия, не виждаха демократичен изход от създалата се ситуация, което ги подтикна към налагане на военна диктатура. Бързото превръщане на кадетите от буржоазни демократи в привърженици на военната диктатура показва една от възможните алтернативи в развитието на руската революция. Шансовете за успех на такава алтернатива се виждат от резултатите от августовския метеж на ген. Корнилов: войниците на фронта и в тила заедно излязоха срещу корниловците. Както правилно констатира Дурново, зад либералите в Русия не стоеше никой, те нямаха подкрепата на народа.

По-нататъшната съдба на революцията зависеше от поведението на руските социалисти. След поражението на Корнилов реалната власт в страната принадлежеше на Съветите на работническите и войнишките депутати, в чието ръководство преобладаваха десните есери и меншевиките. Те имаха пълната възможност да дадат на селяните земя и да започнат активни преговори с правителствата на воюващите страни с цел сключване на мир без анексии и контрибуции. Ще отбележим, че тази програма лидерите на Съветите прогласиха веднага след победата на Февруарската революция. През целия следфевруарски период обаче те избягваха изпълнението ѝ, страхувайки се да разтрогнат съюза си с кадетите. Тази позиция на меншевиките и есерите откри пътя към властта за по-радикалното крило на руските социалисти – болшевиките. През октомври на II конгрес на работническите и войнишките депутати болшевиките успяха да вземат властта и да създадат Съветско правителство. Октомврийското въстание в Петроград беше не толкова военна, колкото политическа акция. Безкръвният „щурм на Зимния дворец" показа, че Временното правителство не разполага със сили, готови да го защитят. Следователно

успехът на болшевиките беше осигурен не толкова от техните действия, колкото от бездействието на умерените социалисти: от страха им да осъществят исканията на масите по въпроса за мира и земята. Разколът в редовете на социалистите усложни хода на революцията и последвалото социалистическо строителство. Правителството на болшевиките веднага започна реализацията на декретите за мира и земята, приети на II конгрес на Съветите, което им позволи лесно да установят властта на Съветите из цялата страна. За броени дни беше отблъснато настъплението на казаците на ген. Краснов към Петроград, организирано от А. Керенски, за да бъдат смазани офицерите и юнкерите в Петроград и в Москва. След това Съветите практически безкръвно взеха властта в цялата страна. Изключение бяха единствено казашките райони. Богатото казачество, притежаващо големи поземлени владения, не желаеше нова подялба на земята в полза на селяните, които не бяха част от казашкото съсловие и можеха само да я получават под аренда от богатите казаци. Въпреки това и в казашките райони през февруари 1918 г. беше установена съветска власт. Характерна е съдбата на донския атаман А. Каледин, който се самоубива, разбирайки, че само 147 казака са готови да защитят неговото правителство. Съдбата на Каледин свидетелства, че противниците на болшевиките нямаха сили да започнат срещу тях мащабна гражданска война.

През лятото на 1918 г. обаче такава война беше разпалена от чуждестранната военна интервенция. Интервентите въоръжиха и вдъхновиха вътрешната контрареволюция, но дори с външна помощ тя не успя да победи. На всички етапи на Гражданската война мнозинството от народа беше на страната на болшевиките. При цялата жестокост на политиката, която бяха принудени да водят, болшевиките бяха силата, която защитава интересите на низините. Именно затова те победиха, разгромявайки армиите на Колчак и Деникин още през пролетта на 1920 г. Победата на болшевиките в Гражданската война закрепи социалистическия характер на Великата руска революция и позволи да започне строителството на социализма.

Социализмът като инструмент за ускорение

След войната болшевиките обединиха народите на бившата Руска империя, чийто разпад беше започнал веднага след Февруарската революция. Способността им да решат тази задача трябва да бъде отбелязана специално. Нито Временното правителство, нито което и да е от всички белогвардейски правителства през Гражданската война не намериха решение на националния въпрос. То се появи едва в руслото на пролетарската революция, която противопостави на буржоазния национализъм идеологията на класовата солидарност на всички угнетени за борба против всички угнетители. Именно на тази основа беше създаден Съветският съюз. Така болшевиките съхраниха този единен икономически комплекс, който беше възникнал по-рано в Цар-

ска Русия и без чието единство беше невъзможно динамичното развитие на народите на бившата империя.

Съветската държава в най-кратки срокове възстанови икономиката на страната, а след това проведе ускорена индустриализация и колективизация на селското стопанство, осъществи културна революция. Като резултат от всичко това към 1941 г. в СССР беше решена свръхзадачата, възникнала след пораженията на руската армия в Кримската, Руско-японската и Първата световна война: за годините на междувоенните петилетки новата, социалистическа Русия съкрати от два до четири пъти изоставането си от Запада по основните показатели за социално-икономическо развитие. Достатъчно е да отбележим, че по общ обем на промишленото производство СССР се премести от пето на второ място, отстъпвайки само на САЩ. Новата промишлена база осигуряваше икономическа самостоятелност и отбранителна способност на страната. Успехите бяха постигнати най-вече чрез планова икономика, в която водещи бяха държавната и кооперативната форма на собственост върху основните средства за производство. В течение на социалистическото строителство бяха допуснати груби грешки, които се отразиха негативно върху съдбата на милиони хора. Но те не произтичаха от природата на социализма. Те бяха породени от наследството от миналото: ниската политическа култура както на новия съветски елит, така и на широките маси.

В годините на Великата отечествена война 1941–1945 г. съветският народ разгроми хитлеристка Германия и нейните съюзници. Съветската икономика се оказа по-пригодна за изпълнение на извънредните задачи на военното време, отколкото икономиката на Германия, опираща се на промишления потенциал на почти цяла континентална Европа. Нападайки СССР, Хитлер особено залагаше на социалната и националната вражда сред населението на бившата Руска империя. Обаче в страната, която беше преживяла най-трудния период от създаването на новия социален строй, само малка част от населението доброволно застана на страната на врага през годините на войната. Мнозинството от народа се сплоти около ръководството на държавата, твърдо вярвайки, че „нашето дело е право и победата ще бъде наша". Оказала се пред лицето на несравнимо по-страшно изпитание, отколкото по време на Първата световна война, Русия в новия си статус на Съюз на съветските социалистически републики издържа това изпитание, демонстрирайки социално-политическото и междунационално единство на съветското общество.

Уроците от Втората световна война накараха водещите западни специалисти по история на Русия да признаят Октомврийската революция за необходим и единствено възможен инструмент за ускорено развитие и оцеляване на Русия в условията на XX в. Големият потенциал на съветския модел на социализъм беше доказан и в следвоенния период. Темповете на социално-икономическо развитие на СССР бяха по-високи, отколкото на капиталистическите страни, те намалиха разрива, увеличен от огромните загуби във

войната с Германия. Това нагледно се вижда от сравнението на динамиката на развитие между СССР и САЩ – най-голямата и богата страна на капиталистическия свят. През 1913 г. националният доход на човек от населението в Русия съставляваше 10% от този доход в САЩ, а през 1980-те години – от 52 до 56%. И то след като Русия беше преживяла две разрушителни световни войни, докато на територията на САЩ не беше паднала дори една бомба за целия XX век. Най-представителният показател, който обективно характеризира нивото на социално-икономическо развитие на всяка страна, е Индексът на развитие на човешкия потенциал (ИРЧП), изчисляван от експерти на ООН в рамките на специалната Програма за развитие (ПРООН). Този индекс е съставен от три компонента: брутен вътрешен продукт на човек от населението, ниво на образование, продължителност на живота. За периода 1913–1990 г. ИРЧП е нараснал в Русия 4,5 пъти, в САЩ – 2,3 пъти, във Великобритания – 2 пъти. През 1980-те години СССР уверено навлизаше сред първите тридесет по този индекс (26–29 място). Като се отчитат условията, в които беше протекло развитието на СССР, тези резултати бяха много високи. Въпреки това по качество на живот СССР съществено отстъпваше на САЩ и на другите развити западни страни, което настройваше новите поколения граждани на СССР срещу съществуващия икономически строй. Своята роля изигра и растящото недоволство от еднопартийната политическа система. Назря необходимостта от реформиране на стария модел социализъм, който беше изпълнил своята историческа мисия. В резултат от грешките на ръководителите на СССР реформите доведоха до загуба на социалистическия вектор на развитие и до разпад на СССР.

Новият руски капитализъм – четвърт век развитие

Страната пое по пътя на капитализма, маскиран от обещанията да се създаде ефективна пазарна икономика в интерес на целия народ. Всъщност Русия за четвърт век потъна в дълбока икономическа криза, прекратила постъпателното развитие. За мащаба на кризата говорят следващите числа. През последното съветско двадесетилетие (1970–1989 г.) продукцията на руската промишленост се беше увеличила с 248%, а през следващите двадесет години (1990–2009 г.) тя намаля с повече от 30%. Продукцията на селското стопанство за същите периоди показва същата динамика: през първия период нараства с 207%, във втория намалява с 16%. Инвестициите през първия период нарастват с 283%, през втория – намаляват с 47%. При това сравнение двадесетгодишният период съвпада с 2009 г. Към края на 2016 г. ситуацията не е променена принципно: основният резултат на постсъветското развитие за четвърт век стана отрицателният растеж на реалното производство. Напълно очевидно е, че през 2017 г. не е възможно да бъде достигнато нивото от 1990 г. Показателна е динамиката на ИРЧП. Русия изпадна от първата триде-

сетка още през 1992 г., а в края на Елциновата епоха се оказа на 71-во място. Нарастването на световните цени на нефта ѝ позволи през първото десетилетие на 2000 г. да се върне на 62–67-о място. През 2016 г. страната трудно зае 49-о място. Като основен социален резултат се явява рязкото нарастване на неравенството и несправедливостта в обществените отношения. По данни на официалната статистика доходите на 10% от най-богатите надвишават доходите на 10% най-бедни 15 пъти. В действителност обаче разривът е по-голям, тъй като всички големи частни фирми са регистрирани в офшорни зони и собствениците им укриват доходите си и не плащат данъци в руския бюджет. Степента на социална несправедливост в руското общество показва и степента на реалната демокрация в него.

Резултатите от развитието на Русия през XX в. и през първата четвърт на XXI в. напълно доказват историческата роля на Великата руска революция. През XX в. социализмът осигури самото съществуване на Русия като независима държава, превърна я в една от двете водещи световни държави в икономическо, военно, научно и културно отношение. И днес Русия съществува като независима държава само защото разполага с отбранителния потенциал, създаден в съветския период.

Резултатите от постсъветския период са красноречиви: капитализмът не можеше да бъде и не е по-ефективен и благоприятен за социално-икономическото развитие на народите на Русия.

Превод от руски: Иван Динков-младши

„ЧЕРВЕНИЯТ" „КРАТЪК ДВАДЕСЕТИ ВЕК" И БИТКАТА ЗА НЕГОВИТЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Васил Проданов

Васил Проданов *– професор, доктор на философските науки, член-кореспондент на БАН. Работи в областта на философията, социологията, етиката, политическите науки. Автор е на над 500 научни труда. Издал е над 20 книги, между които: „Познание и ценности" (1979), „Биосоциални ценности" (1982), „Личност и политика" (1988), „Глобалните промени и съдбата на България" (1999), „Гражданското общество и глобалният капитализъм" (2003), „Насилието в модерната епоха" (2003), „Бъдещето на философията" (2005), „Теория на българския преход" (2012), „Социология на философията" (2012). Бил е 20 години директор на Института за философски науки и на Института за философски изследвания към БАН.*

Големият британски историк Ерик Хобсбом, който остана лоялен член на комунистическата партия на Великобритания до нейния разпад в края на 1980-те години, написа допълнителен том към своята знаменита трилогия за дългия XIX век, озаглавен „Епоха на крайностите: Краткият двадесети век (1914–1991 г.)". Епохата на крайностите започва с Октомврийската революция и завършва с края на СССР. Авторът разказва как Първата световна война поставя началото на революции, въстания, преврати, контрареволюции, разпад на държави. Революции и въстания има в много страни в Европа, но с успех завършва само Октомврийската революция в Русия. Хобсбом пише: „Светът, който се разпадна на парчета в края на 1980-те години, бе светът, оформен от Октомврийската революция през 1917 година."[1]

Пет години след като към 1986 г. Горбачов спря да говори за комунизъм и СССР се разпадна, у нас се надигна вълната от антикомунизъм, в която водеща роля играеха бивши нагаждачи и мижитурки от времето на социализма. Те поеха пътя на тоталното отрицание на Октомврийската революция и на роденото от нея общество и след 1989 г., започнаха битка за историята и за нейното пренаписване. Специално бе създаден Институт за близкото минало, платен с милиони, за да обяснява, че тази революция е родила чудовище. Заразмахваха измислени числа за репресии и загинали. За краткия XX век капитализмът е избил със структурно насилие стотици милиони хора чрез глад, стрес, липса на здравеопазване, повишена смъртност. Стотици милиони са убити и във войни.

А през Първата световна война, предизвикана от капиталистическите противоречия, броят на убитите, ранените, изчезналите е общо около 37,5 милиона човека[2]. А от края на Втората световна война между 1945 г. и 2000 г. той е убил чрез войни и конфликти около 41 милиона човека[3]. Това са гигантски числа и невиждано преди това в историята насилие, но след 1989 г. се оказва, че капитализмът е „мирен" и „демократичен", а „комунизмът" е виновен за всичко, че сега навлизаме в райското блаженство на „края на историята" и на Вашингтонския консенсус – най-доброто състояние, до което е стигнало човечеството, въплътено в САЩ и техните неолиберални идеологически изпарения, наречени „евро-атлантически ценности".

Днес системните леви и десни партии и сили не смеят да споменат, камо ли да честват Октомврийската революция. Вестник „Ню Йорк таймс" обаче създаде специална рубрика „Червеният век" със сърп и чук на съответната страница, на която всяка седмица през 2017 г. качваше по една статия, посветена на Октомврийската революция. До 6 ноември бяха публикувани 40 статии – обективистично, а редица от тях и романтично, и носталгично написани, заради което български антикомунистически сайтове ругаеха вестника, че правел „апология на комунизма", и се вайкаха, че „този прокомунистически сантимент отново е модерен в западното ляво". Световноизвестното ляво издателство *Verso* издаде поредица от много книги, свързани с революцията.

Проведоха се много конференции в различни страни. На територията на бившите социалистически държави обаче няма да срещнем такъв голям интерес към това събитие. Терминът „революция" като път към бъдещето е заменен с „демокрация", водещите партии виждат света през идеологическите очила, предназначени за пътя, по който ги водят либералните демокрации, а на революциите гледат с опасения и не смеят да споменават за тях, притеснявайки се да не бъдат атакувани заради своето „комунистическо" минало.

1. Днешна Русия и отношението ѝ към Октомврийската революция

През 1991 г. с разпада на СССР в повечето от обособилите се републики 7 ноември престава да бъде национален празник. Единствената република, която го запазва като такъв и Октомврийската революция се чества официално, включително и стогодишнината ѝ, е Беларус. В Русия през 1991 г. КПСС е забранена и официално няма кой да организира празника. Неофициално обаче се събират много хора, за да отбележат събитието на Червения площад в Москва. Борис Елцин издава на 7 ноември 1996 г. указ – тази дата да се чества като Ден на съгласието и примирението, а не като Велика октомврийска революция. Владимир Путин отменя и този празник и от 2005 г. 7 ноември е работен ден, т.е. предпоставката е, че на 7 ноември 1917 г. не се е случило нищо, което заслужава да бъде отбелязвано. Създава се нов национален празник, който е на 1 но-

ември и е посветен на историческо събитие от 1612 г. Страната, която някога е претендирала да проправя „пътя към социализма", е тази, която най-радикално го отхвърли и стана негов гробокопач.

Названието на Ленинград, свързано с дейността на Ленин като водач на революцията през 1917 г., е премахнато след референдума през 1991 г., когато 54% от населението на града гласува да се върне името му от времето на Руската империя преди Първата световна война – Санкт Петербург. На територията на разпадналия се СССР има около 14 000 паметника и бюстове на Ленин, които един след друг започват да се премахват. На територията на Руската федерация са били около 7000, а в началото на 2016 г. са около 6000. В Санкт Петербург от 150 са останали 70. В Украйна по времето на СССР има около 5500 паметника, след това започват да ги събарят, а на 21 май 2015 г. влиза в действие Закон за забрана на пропагандата на комунистическия режим, според който всички паметници от съветския период трябва да бъдат демонтирани до шест месеца. От около 600 паметника и бюстове на Ленин в Беларус са се запазили към 400. Мавзолеят на Ленин в Москва все още стои, но там ходят главно чужденци и някогашните големи опашки пред него вече ги няма[4]. Паметниците на Ленин изчезват един по един, но броят на църквите между 1989 и 2016 г. се е увеличил шест пъти – от 6000 на 36 000[5]. Огромен брой хора сега влизат и палят свещи в църквите, а не поднасят цветя пред паметници на Ленин. Променил се е характерът на отношението между профанно и сакрално, на което се крепи единството и идентичността на нацията. В СССР сакралното в най-висока степен е свързано с образа на Ленин и хилядите негови паметници, наред с мавзолея. Сега броят на паметниците на Ленин в Русия е паднал до броя на църквите през 1989 г., а църквите са шест пъти повече. За легитимността на съществуващите властови механизми вече не Ленин, а православната църква играе водеща роля.

В другите държави денят, в който са започнали техните революции, е национален празник. Американците честват своя всяка година на 4 юли, французите – на 14 юли. Китайците не само честват своята революция през 1949 г., но като туристи в Русия специално за тях е създаден маршрут по най-знаменитите места, свързани с революцията. На 21 януари 2016 г. на заседание на президентския съвет по наука и образование Путин се изказа рязко за дейността на Ленин, която „доведе до разпад на Съветския съюз", имайки предвид дискусията между него и Сталин дали страната да се строи като федерална, или като единна държава. Путин смята, че изграждането ѝ като федерална държава с произволни граници е било предпоставка по-късно за разпада ѝ. „Заложиха бомба под зданието, което се нарича Русия, и тя избухна след това. И световна революция на нас не ни беше нужна." Това предизвика широка реакция, включително и в международен план.

В своите оценки на периода между 1917 и 1991 г., както и на Октомврийската революция руският президент се опитва да търси компромис между трите доминиращи в масовото съзнание интерпретации – либерална, консервативна

и марксистка, но водещи в тях са консервативни и либерални акценти. В послание до Федералното събрание в началото на декември 2016 г. Путин отбеляза, че през настъпващата година се навършват 100 години от Февруарската и Октомврийската революция, призова към честен анализ на събитията и заяви, че „Русия няма да се върне към фалшивите догми на миналото"[6]. На Валдайската среща през октомври 2017 г. Путин даде следната кратка оценка на станалото през 1917 г.: „Обществениият модел, идеология, в много отношения утопични, които в началния етап след революцията през 1917 г. се опита да реализира образувалата се нова държава (СССР), дадоха мощен стимул за преобразования в целия свят, предизвикаха сериозна преоценка на моделите на развитие, породиха съперничество и конкуренция, изгода от които до голяма степен извлече именно Западът."[7]

Затова може би в Китай, както и на много места на Запад 100-годишнината от революцията бе чествана. В Пекин Държавният исторически музей организира огромна изложба, посветена на Октомврийската революция. Членът на Политбюро на Китайската комунистическа партия Лиу Куибао заяви на конференция по този въпрос: „Октомврийската революция превърна социализма от идеал в реалност", тя „донесе марксизма-ленинизма в Китай" и „историческото наследство на руската революция и огромните постижения на социализма в бившия СССР не могат да бъдат заличени от неговия разпад"[8]. Китай създаде специален институт, който да проучва грешките, довели до този разпад, за да ги избегне и да продължи делото, започнато през октомври 2017 година.

Днес Русия не разглежда настоящето си като продължение на Октомврийската революция, за разлика от Китай. Затова Кремъл не предвиди честванията във връзка със 100-годишнината от Октомврийската революция. Когато журналисти попитаха прессекретаря на президентството Дмитрий Песков защо няма да се чества, той отговари: „А във връзка с какво е нужно да се чества, обяснете ми. Не разбирам напълно въпроса."[9] 100-годишнината от революцията бе обикновен работен ден за ръководителите на Русия, макар че петте огромни, тежащи по около един тон червени светещи с ярка светлина петолъчки, поставени преди 80 години, през 1937 г., на кремълските кули, продължават да стоят на мястото си, да светят и да напомнят за станалото през 1917 г. Миналото присъства в настоящето с отделни символи като мавзолея и петолъчките, но настоящето гледа по-скоро негативно на революцията и Путин търси легитимност чрез победата на СССР над хитлерофашизма, а не чрез Октомврийската революция, както правеха съветските лидери преди Горбачов. До сградата на правителството е издигнат паметник на Пьотър Столипин, министър-председател на Русия между 1906 и 1911 г., когато е убит от анархиста Дмитрий Богров. А дни преди юбилея на Октомврийската революция Путин откри паметник на репресираните по времето на Съветския съюз, което бе показателно за отношението към станалото между 1917 и 1991 г. Руската църква, която е опора на днешната руска власт, канонизира последния руски цар Николай II, убит през

революцията. Очевидно е, че стратегията на Путин е да се опита да пази баланс между различните идеологии и периоди в развитието на Русия, между либералната, консервативната и различните версии на марксистка оценка на революцията и на съветския период. Но има и още нещо, което е много важно. Русия днес е капиталистическа страна и то страна с много високо социално неравенство. Проучванията показват, че неравенството е по-голямо, отколкото по времената на Първата руска революция през 1905 г. и втората руска революция през 1917 г. През 1905 г. доходите на 1% най-богати в Русия, преди да бъдат обложени с данъци, са 18% от всички доходи, през 1915 г. са 12%, а след реставрацията на капитализма около 2008 г. са 27%, през 2015 г. са 20%. Ако се сравнят петте държави, постоянни членки на Съвета за сигурност на ООН – САЩ, Китай, Германия, Франция и Русия, се вижда, че в Русия най-голяма част от националното богатство е в ръцете на олигарси милиардери – около 27–28%, а в САЩ – около 15%[10]. В този смисъл Русия се оказа най-капиталистическата страна сред големите икономически сили. Затова и класовото разположение на силите там обяснява днешното отношение към Октомврийската революция.

Такава е официалната позиция на руския елит в момента. Как възприемат революцията руските граждани ни показва публикувано в навечерието на стогодишнината от революцията проучване на ВЦИОМ. Според него 45% от жителите на Русия смятат Великата октомврийска социалистическа революция за проява на колективната воля на народа, а 43% са на обратното мнение (през 1990 г. тези числа са съответно 36% и 37%). На въпроса дали Октомврийската революция е била в интерес на по-голямата част от обществото 46% отговарят положително и 46% отрицателно. 45% смятат, че основна причина за революцията е тежкото положение на народа. Последствията от Октомврийската революция се оценяват предимно положително – според 38% тя е „дала тласък на социалното и икономическото развитие на страната", според 23% е „открила нова ера в историята на Русия". През последните години се забелязва нарастване на симпатиите, от една страна, към такива дейци на революцията като Ленин, Дзерджински и Сталин, а от друга – към Николай II и Колчак. Освен това през 2017 г. едва 5% желаят в Русия нова революция, 92% са против нея, но 30% смятат, че тя е вероятна[11]. В анализ на Московския център „Карнеги" се отбелязва, че в съвременна Русия думата „революция" звучи като ругатня. „Това е разрушител на стабилността, порядъка, държавата (хубави думи), смяна на режима (ругателство), един от инструментите, с помощта на които Западът управлява света."[12]

На 7 ноември 2017 г. публикува свое изследване за нагласите в Русия и американският „Пю Рисърч център". Един от въпросите, зададени от него на руснаците, бе: „Кое от следните събития през миналия век е било най-важно за Русия?". Само 8% от руските граждани отговарят, че това е революцията, 34% казват, че това е Втората световна война, 20% – разпадът на Съветския съюз, 10% – световната финансова криза през 1998 г., 25% – всички тези съ-

бития. Очевидно в съзнанието на днешния руснак не революцията, а Втората световна война заема мястото на водещо събитие през XX век и по-значимо събитие е разпадът, а не революцията, която води до създаването на СССР[13]. Не е случайно, че Сталин, под чието ръководство се изгражда Съветският съюз и е победена фашистка Германия, се оценява от общественото мнение по-високо от Ленин, който започва революцията. Това обяснява и защо руското правителство и президентство организираха на 9 май 2015 г. грандиозно честване на 70-годишнината от победата във Втората световна война, но на 7 ноември 2017 г. в Кремъл нямаше честване на Октомврийската революция. Управляващите днес руски елити черпят символен капитал от победата над фашизма, а не от Октомврийската революция. Бе направен опит за възпроизводство на парада от 7 ноември 1941 г. в Москва, но руският президент Путин не присъства на него и беше съобщено, че то не е включено в програмата му, тъй като това за него е обикновен работен ден.

За да разберем отношението към Октомврийската революция в днешна Русия, следва да имаме предвид доминиращото идеологическо мислене там днес, което предопределя и съответното отношение и интерпретация на миналото. В политическо и културно отношение водещо място заемат консервативните възприятия на миналото, в икономическо отношение доминират либералните нагласи, а различните версии на лявоориентирани идеологии са сравнително маргинализирани. Имаме тотална приватизация на собствеността, а на обобществяването ѝ, на национализацията ѝ се гледа негативно. В руския парламент има Комунистическа партия на Руската федерация, тя чества Октомврийската революция и има позитивно отношение към нея, но самата партия не заема водещо място в обществено-политическия живот и в публичното пространство, а доверието в руското общество към нейния лидер Генадий Зюганов, според проучване на ВЦИОМ на 5 ноември 2017 г., е било едва 6,8%[14].

Съществува обаче глобална идеологическа битка за Октомврийската революция, която пронизва хилядите статии, книги, оценки, конференции, провеждани по света във връзка с нейната стогодишнина.

2. Битката на идеологически интерпретации на Октомврийската революция

Битката за интерпретацията на Октомврийската революция започва още в самото нейно начало. Тогава социалдемократите в Германия се отнасят критично към нея, понеже не използвала инструмента на либералната демокрация. Ленин отговаря със своята работа „Пролетарската революция и ренегатът Кауцки". В самата революция участват представители на най-различни сили, включително и анархисти, които постепенно са изтикани от политическата сцена и след това говорят, че се е реализирала не очакваната социалистическа революция, а буржоазна контрареволюция. С разгръщането на революцията,

на Гражданската война, със стабилизацията на капитализма в Западна Европа и търсенето на модел за развитие започват вътрешнопартийни битки и загубилите в тях се отнасят критично към това, което става. Съществена е ролята на емигрираните троцкисти. Перестройката обаче дава тласък на коренни промени вътре в Русия на отношението към съветския социализъм и към неговото начало с Октомврийската революция.

За изминалите 100 години по света има публикувани около 20 000 книги за Октомврийската революция, от които около 6000 на английски, опитващи се да я интерпретират от различни гледни точки[15]. Всяка седмица са се появявали средно по няколко нови книги. В тях можем да срещнем всички възможни интерпретации, простиращи се от гледната точка, че това е закономерен етап в развитието на световната история, до разбирането, че станалото на 7 ноември 1917 г. е случайно и трагично отклонение от нея. Това има своето обяснение. Октомврийската революция така трансформира глобалното време и пространство, води до такива огромни последствия в целия свят, че отношението към нея и до днес остава силно поляризирано, както е всъщност и към Френската революция много десетилетия след нея. Битката за историята на „Червения век", както е озаглавил рубриката си на тази тема „Ню Йорк таймс", битка, която се води особено силно през последните три десетилетия, е свързана с няколко основни типа идеологически интерпретации на станалото през 1917 г. и след това.

Първо. Либерални интерпретации. В края на 1980-те и през 1990-те години водеща е интерпретацията на глобалното хегемонно либерално съзнание в неговата неолиберална версия, даваща доминиращите нагласи и описания както на причините, така и на резултатите от станалото през 1917 г. Основните категории, с които то описва посоката, в която е тръгнала Русия, а след това и другите източноевропейски страни, са „изкуствено", „затворено", „тоталитарно" общество, противопоставени на „естествено", „отворено", „демократично" общество. Всичко, което не съответства на либералните нагласи, е стигматизирано под шапката „тоталитарно" чрез образа на фашизма, като се пренебрегват различията в отношенията на собственост или те се интерпретират превратно. Причините за Октомврийската революция се виждат в появата на тоталитарни, антилиберални, авторитарни идеологии и партии, каквато била болшевишката, и под влияние на тези идеологии е започнал строежът на едно „изкуствено" и „утопично" общество. Особено модна за новопоявилите се след 1989 г. „демократи" в Източна Европа стана наложената от Джордж Сорос и от платените от него НПО-та и медии противопоставка между „отворено общество" и „затворено общество" – Октомврийската революция ни била вкарала в „затвореното общество", а след 1989 г. сме навлезли в „отвореното общество". Това предлагаха като обяснение на нещата още в първите финансирани от Запада издания след 1989 г. новопоявилите се наши бързо ориентиращи се в новата ситуация либерали. Те тържествуваха, че сме навлезли в „свободния свят". Но всъщност в неговата основа реално стои глобализираният неолиберален пазар, чиито

граници глобалните корпоративни субекти и големите капиталистически сили бяха заинтересовани да бъдат свалени и да бъде наложена тяхната икономическа и политическа власт, скрита зад либералната идеологема за „свободния свят" – изглеждаща лъскаво привлекателна обвивка на реставрацията на капитализма, т.е. на присвояването на принадлежащото на всички българи от едно малцинство. Либералните интерпретации на Октомврийската революция доминират у нас след 1989 г. и неслучайно и досега в устата на лидерите на леви партии станалото се характеризира с езика на Франсис Фукуяма като „преход към демокрация", а не като „контрареволюция" или „реставрация на капитализма". Според либералите сега сме се връщали към истинската, неутопичната, естествената, а не изкуствената и утопична посока на историята. Тези либерални идеологически манипулации в нашите условия са свързани с крайни форми на антикомунизъм и стигматизация на направеното от социализма. В момента все повече този тип интерпретации са в криза, тъй като либералният „край на историята" не се състоя, а самият либерализъм се тресе от противоречия.

Второ. Консервативни интерпретации на Октомврийската революция, според които тя е заговор и преврат, довел до бедствени последствия в Русия. Руските емигранти след революцията създават идеологията на евразийството, свързана с цивилизационна интерпретация на пътя на Русия – идея, която се възроди отново след 1989 г. за описание накъде върви и трябва да върви страната. Поначало при руснаците традицията на консервативната интерпретация на миналото е силна – неслучайно най-знаменитият съветски дисидент Солженицин е архиконсерватор, славещ доревоюционната действителност. Друг дисидент – Александър Зиновиев, развива пък консервативно-цивилизационна интерпретация на комунизма. Към консервативната концепция се придържа руската православна църква, за която революцията е огромна трагедия. Един от водещите рупори на руския консерватизъм – сайтът „Двуглав орел", публикува на 18 октомври 2017 статия, чието заглавие бе алтернатива на твърдението на Путин за разпадането на СССР като най-голяма геополитическа трагедия на XX век – то гласеше: „Крушението на монархията в Русия като геополитическата катастрофа на XX век"[16].

От една страна, според консерваторите революцията не е естествен резултат на историческо развитие, а заговор на чужди агенти и банкери, като особено внимание се обръща на ролята на Германия и на фигурата на Александър Парвус, агент и банкер, който финансира размириците в Петроград и Ленин. По подобен начин консерватори като Солженицин обясняваха Великата френска революция като заговор, финансиран и реализиран от братовчеда на Луи XVI – Филип Орлеански, пренебрегвайки факта, че във всяка промяна има намеса на всякакви сили, но от значение е комплекс от много фактори.

От друга страна, резултатите от станалото на 7 ноември 1917 г. се разглеждат като бедствие за Русия. Златният период в развитието на руската история се открива във времето на Николай II. Съответно се води битка за история-

та, твърди се, че най-големият икономически и демографски растеж на Русия е бил по негово време. Решетников изкарва Русия преди революцията втората по БВП страна в света след САЩ. Всичко това е било разрушено и унищожено според него от болшевиките. В интервю във в. „Труд" Леонид Решетников заявява, че станалото на 7 ноември 1917 г. е началото на „велика национална катастрофа", довела до „мимолетна система", „изградена върху кръвта на своите граждани". Виновен за Февруарската и Октомврийската революция е Западът[17]. Затова той смята, че бъдещето на Русия е във възстановяването на монархията, и заявява, че очаква от Путин – ако спечели отново президентските избори, да се концентрира именно върху реализацията на този процес. Самият Решетников, след като бе пенсиониран от Руския институт за стратегически изследвания, стана ръководител на Обществото за развитие на руската политическа просвета „Двуглав орел", занимаващо се с пропаганда на това, че най-добрият период в историята на Русия е бил по време на монархията, и борещо се за нейното възстановяване. За тази цел е създаден специален сайт, той непрекъснато качва материали, от които излиза, че златният период в руската история е по времето на Николай II и че злокобните болшевики са го преустановили. Цитира се социологическо изследване на ВЦИОМ, според което позитивно отношение към монархията имат 28% от руснаците, а в Москва – 37%, като повечето от анкетираните са млади хора. Решетников се надява с активната си дейност да увеличи тези проценти, да покаже пагубността на съветското минало и да възстанови монархията[18].

Две са основните манипулации от страна на консерваторите. Едната е, че Октомврийската революция е резултат на заговор и преврат, което пренебрегва сложната съвкупност от обективни и субективни, външни и вътрешни фактори в такова грандиозно явление, по чието време цяла Европа се тресе от бунтове и въстания. Във всяка революция има и геополитически фактори и намеси, може да има и опити отвън тя да се подтикне, но това е само един от елементите на много по-сложен процес, в който участват милиони хора. Другата манипулация са твърденията за насилията в нея. Но коя революция е ставала без насилия? Нима Френската буржоазна революция не реже публично в центъра на Париж на ешафода главите на огромно количество хора, включително и на своите собствени лидери? Нима Гражданската война в САЩ, която по същество е форма на буржоазна революция и която премахва робството, не избива най-много хора в сравнение с всяка друга гражданска война през целия XIX век? Нима Първата световна война, която водят капиталистическите държави, не избива много милиони хора и не води до първите геноциди през XX век – над арменците, а в предшестващите я Балкански войни и над тракийските българи? Нима въвеждането на капитализма в Русия и в Украйна не причинява много по-големи демографски и материални загуби, отколкото Октомврийската революция? През 93% от времето на своето съществуване – 239 години от 1776 до 2015 г., най-мощната капиталистическа страна в света през последния

век – САЩ, води войни, в които налага своята капиталистическа хегемония, и в тях са избити стотици милиони хора[19]. Да водиш войни и да убиваш хора повече от две столетия е „демокрация" и „свобода", а другото било насилие.

Трето. Социалдемократически интерпретации на Октомврийската революция, според които тя е резултат на обективни причини – на кризата по време и в края на Първата световна война, но е довела до негативни резултати поради липсата на демокрация. Основните критики са за „липса на демокрация" и това е в посока, характерна за либералното перестроечно мислене, което връща обясненията към епохата на Каутски и неговата дискусия с Ленин, родила известната работа на Ленин „Пролетарската революция и ренегатът Каутски". Поначало в Първата световна война социалдемократи и комунисти се държат по различен начин, защото поразличному виждат философията на историята, в която са включени. Социалдемократите в основните европейски държави подкрепят участието на своите страни във войната за разлика от левите и комунистическите крила. След това в революциите, бунтовете, превратите те са на различни страни на барикадата, защото едните системно смятат, че могат да отидат отвъд капитализма еволюционно и с такъв инструмент като демокрацията, докато другите виждат решението в Марксовата теза за революциите като „локомотиви на историята". В Русия един срещу друг са Керенски от Партията на революционните социалисти и Ленин от страна на болшевиките. Болшевиките побеждават, Керенски бяга с женски дрехи в чужбина, а на територията на Руската империя възниква съветският държавен социализъм. По противоположен начин се решават нещата в Германия, където през 1919 г. управляваща е Социалдемократическата партия с премиер Фридрих Еберт. Лидерите на комунистическото крило Роза Люксембург и Карл Либкнехт вдигат въстание, което е смазано от социалдемократическото правителство, а те двамата са убити. В България социалдемократите са част от Народния сговор начело с Александър Цанков, който до 1909 г. е член на БРСДП (широки социалисти), а през 1923 г. оглавява Деветоюнския преврат; няколко месеца по-късно тесните социалисти реагират чрез Септемврийското въстание, по време на което управляващите, по думите на Антон Страшимиров, „клаха българите така, както турчин не ги е клал". Убити са жестоко знаменити български интелектуалци като Гео Милев, Сергей Румянцев, Христо Ясенов, Йосиф Хербст. В Германия и в България, където в условията на криза побеждават силите, свързани със социалдемокрацията, резултатът е движение към фашизъм, който измита от политическата сцена и самите социалдемократи. В Русия е обратното – социалдемократите са изметени от историческата сцена и се създава съветският социализъм. Така системната социалдемокрация в условия на криза може да смачка антисистемните антикапиталистически сили, благоприятствайки в условията на либерална демокрация идването на фашизма.

Трябва да се има предвид, че по това време социалдемократите все още смятат себе си за свързани с Маркс, макар и да го коригират за начина на движе-

ние от капитализъм към социализъм. След Втората световна война и особено след началото на неолиберална капитализъм те се отказаха от Маркс, от идеята, че са изразители на интересите на определена класа, че има антагонистични противоречия и не говорят за движение от капитализъм към социализъм. Отказаха се от революцията като път към новото общество, а перестройчиците на Горбачов и последвалите го социалдемократи в Източна Европа твърдяха, че „повече социализъм" ще дойде с „повече демокрация". Но техният „преход към демокрация" доведе не до „повече социализъм", а до неолиберален компрадорски периферен капитализъм. Във всеки случай тяхното виждане за Октомврийската революция не се различава съществено от определени версии на либералите.

Четвърто. Троцкистки интерпретации, според които това е буржоазна революция, довела до държавен капитализъм. За троцкистите това е било резултат от изостаналостта на страната, която не е била готова за социализъм. Троцки първоначално казва, че СССР е „дегенерирала работническа държава", което прераства след това в тезата, че това е държавен капитализъм. Типичен пример за такъв анализ е работата на троцкистката Рая Дунаевская „Съветският съюз като капиталистическо общество", публикувана през 1941 година[20]. Най-известният троцкистки анализ на обществото в Съветския съюз като държавен капитализъм е книгата на британския троцкист и идеолог на британската троцкистка Социалистическа работническа партия Тони Клиф „Държавният капитализъм в Русия", публикувана за първи път през 1947 г.[21]. През 1991 г. книгата на Тони Клиф бе преведена и на руски[22]. Появи се последовател на тази идея и у нас, който заяви, че е истинският „комунист" и единствен „марксист" в България и че още двама души били споделяли неговото мнение. За троцкистката идеологическа интерпретация Ленин е водач на буржоазна революция. Тези, които я реализират, не водят страната към социализъм, защото не премахват държавата и държавната собственост, а държавата е свързана с капитализъм и с държавна собственост. Троцкистките интерпретации пренебрегват елементарните различия в различните функции или права на собственост, които могат да бъдат разпределяни между различни субекти. Този тип мислене подпомага възприятието в масовото съзнание на либералната идеологема на станалото след 1989 г. у нас като „преход към демокрация", а не като „преход към капитализъм", т.е. според подобна интерпретация вървим от един недемократичен капитализъм към един демократичен капитализъм, което се вписа в идеологическите илюзии от ляво и от дясно.

Пето. Анархистките интерпретации на Октомврийската революция са свързани с факта, че на първоначален етап в нея активно участват и различни анархистки групи и лидери, но по време на Гражданската война между тях и болшевиките настъпват разделения и започва битка, в която анархистите търпят поражение. Най-известна е битката с анархисткия лидер Махно. За анархистите запазването на държавата е всъщност запазване на капитализма, след като е

било поставено началото на неговото унищожаване. Затова те смятат, че бъдещото комунистическо общество е било възможно, но тези, които са извършили революцията, са измамили хората и са организирали контрареволюция. Това се е превърнало в бедствие за работническата класа и за антикапиталистическото движение. Известното издателство за анархистка литература АК „Прес" публикува на 10 ноември 2017 г. труд с показателното заглавие „Изцапан с кръв: 100 години от ленинистката контрареволюция"[23]. Кръвта тук е свързана преди всичко с поражението на анархистите в Русия в конфликта им с болшевиките. Българският анархистки сайт „Живот след капитализма" качи на фейсбук страницата си специални материали по повод 100-годишнината от Октомврийската революция в рубриката „Сто години от болшевишката контрареволюция".

Шесто. Марксистко-ленински интерпретации за социализма като възникнал исторически в страни с по-ниско равнище на развитие, което изисква по-продължителен преходен период, множество етапи в изграждането му и дълго време до достигането на комунизма. Основават се на класическата Марксова идея за „революциите като локомотиви на историята", чрез които се извършва качествен скок от една обществено-икономическа формация към друга. Те стават възможни преди всичко при силно нарастване на социално-икономическите противоречия и след появата на социални групи, които са техни носители. Типичен пример на такава революция е Френската буржоазна революция. Тя се реализира, след като се появява и засилва своята мощ класата на буржоазията, която концентрира нарастващо количество богатство в свои ръце в рамките все още на политическа форма, свързана с управлението на аристокрацията – абсолютната монархия. Това е противоречив процес, който може да води и води до реставрация за определен период, но като цяло придвижва обществото напред. Очаква се по подобен начин и социалистическата революция да бъде резултат от появата на социална група, която да бъде субект на реализацията ѝ – работническата класа, като тази революция ще стане възможна при много силно изостряне на противоречията с буржоазията, особено в ситуации на войни, на тежки икономически кризи.

Но след смъртта на Маркс постепенно става ясно, че в най-развитите страни, където се очаква да се извърши революция, в резултат на няколковековното развитие на капитализма, на робството, колониите, индустриалната революция, капитализмът може да разрешава противоречията си, подобрявайки положението на работническата класа чрез повишаване на заплащането и нарастваща регулация на труда. В същото време обаче в по-слаборазвитите страни – в които капиталът от развитите държави допълнително експлоатира местното население и се създават възможности за много по-голямо изостряне на противоречията, свързани с по-високата експлоатация – в условия на кризи и войни се получават предпоставки за революции, които могат да имат антиколониални и националноосвободителни измерения, а може да приемат и социалистически характер. Осъществява се по-нататъшно развитие на идеите на Маркс

съобразно със спецификата на един следващ етап на развитие на капитализма. Утвърждава се идеята на Ленин, че „Марксизмът не е догма, а ръководство за действие". Така става възможно в условията на един по-висок етап на капитализма, когато господства финансовият капитал и големите капиталистически държави започват войни за преразпределение на света, революцията, за която говори Маркс, да избухне в по-слаборазвита страна, където работническата класа не е станала мнозинството от населението. Това обаче означава и необходимост от много по-дълъг период на изграждане на социализма, от силна държава, от отделяне в максимална степен от въздействието на страните в развития капиталистически център, които икономически остават по-развити и се опитват по всякакъв начин да смачкат и да ликвидират различните форми на противопоставяне и алтернатива на капитализма.

Това разбиране се споделя и днес от редица организации, страни, политически сили. Затова на 7 ноември десет различни леви организации в САЩ организираха в Ню Йорк на „Бродуей" в Центъра за работническо обучение голямо честване на 100-годишнината от Октомврийската революция[24]. В Русия лявоориентирани автори критикуват официалното отношение към Октомврийската революция. Те обясняват, че новата руска управляваща класа е дошла в резултат на поръчана от Запада „цветна революция", възстановила капитализма, и сега призовава за съгласие и помирение с тези, които са загубили в резултат на тази „революция" [25].

Позитивни са интерпретациите и на днешната Китайска комунистическа партия на т.нар. конвергентни теории за социализма и комунизма, според които, когато социализмът възникне в изостанали страни, той за дълъг период ползва опит и пазарни механизми от развитите западни държави, но поради особеностите на всяка от тези страни притежава специфика, която не го прави универсален, а специфичен модел на развитие. В Русия някои леви интелектуалци се опитват да формират на тази основа, ползвайки китайския опит от развитието през последните десетилетия, т.нар. конвергентна теория на развитието, съчетаваща руската традиция, леви идеи и социализъм с пазарните механизми, така както Китай развива идеята за „социализъм с китайски цветове", т.е. те си представят социализма като цивилизационен феномен, който на определен етап, като надмине капиталистическите страни, може да стане и формационен. Съществено е, че тези интерпретации оценяват станалото през 1917 г. позитивно като начало на определена форма на социалистическо развитие, поради което и днес маршрутите на революцията са масова туристическа дестинация за китайските туристи. В Китай на конференции и честванията днешният китайски пазарен социализъм се разглежда като резултат на Октомврийската революция и като истинският продължител на нейните идеи.

Седмо. Неомарксистки интерпретации, свързани със следващ етап на развитие на капитализма от 70-те години на XX век, когато имаме кризисни процеси в развитите капиталистически страни, оценявани като „сигнална кри-

за на капитализма", който през следващите десетилетия ще навлезе и в „терминалната си криза". Неговият най-висш стадий е свързан с американската хегемония, по чието време се създават много мощни идеологически апарати и наред с класическото понятие за революцията като преход към нова обществено-икономическа формация се появява неолибералното понятие за революция като т.нар. цветна революция, чрез която с външно въздействие може да се извърши реставрация на капитализма с помощта на специално създадени и финансирани неправителствени организации и мощно използване на медиите и либералната идеологическа пропаганда.

Типичен пример за този тип интерпретация са версиите на марксизма, близки с теорията за света-система. Тя анализира различните характеристики на капитализма и неговото отрицание в отделните части на световната система, което обуславя и факта, че в нея в един или друг период както на локално равнище във вид например на кооперативи и кибуци, така и в рамките на обособяващи се от световната система държави може да възникват различни версии на социализма – като се почне от съветския и се мине през многобройните версии на съветски, китайски и в едни или други периоди латиноамерикански, африкански, арабски социализъм. При това версиите може да бъдат в разнообразни съотношения с държавите – от кооперативните социализми и кибуците в рамките на националните държави през социализмите в държави в отделни части на световната капиталистическа система през XX век към социализма отвъд капитализма в глобален план изобщо през XXI век.

Този тип интерпретации говорят за множество модели на социализма на различни места. В различни периоди те отхвърлят като догматично неадекватни твърденията на тези, които защитават една-единствена форма на социализма и заклеймяват всичко останало като „капиталистическо". Приема се, че имаме исторически различни типове социализъм, множество версии на социализма от гледна точка на четири критерия: (а) център, полупериферия и периферия на световната система; (б) доиндустриален, индустриален и дигитален; (в) в зависимост от различните цивилизационни традиции; (г) в зависимост от различните равнища на реализация – локални форми в рамките на капиталистическата държава, в рамките на държавата или в рамките на световната система. Разликите между тях са свързани с различната степен на обобществяване на всяка от основните функции на собствеността – владеене, разпореждане и ползване, и с различната роля на пазарното взаимодействие, а общото е равенството в ползването на собствеността, проявяващо се в намаляващи различия в доходите. Това може да става с различни механизми – както чрез данъчното облагане, така и чрез владеенето и разпореждането със собствеността от страна на държавата.

Тези различни форми на социализъм в различните части на световната система могат да съществуват паралелно с глобалния капитализъм като резултат на неговите противоречия в един или друг регион, но под натиска на този капитализъм и особено на развитите капиталистически страни една или друга

регионална форма на социализъм може да бъде разрушена и да се стигне до реставрация, както става със съветския социализъм, както става с африкански, арабски, латиноамерикански форми на социализъм.

Идеите и практиките на социализма от Маркс насам са свързани: (а) с последователни циклични кризи на капитализма; (б) с преходите към монополярна или мултиполярна геополитическа ситуация; (в) с поредна империалистическа битка за преразпределение на сфери на влияние; (г) с нова технологична революция; (д) с промени във формите на експлоатация.

В този контекст предпоставката е, че Марксовото учение е вярно, но не следва да се разглежда догматично, а да се има предвид Марксовият метод, съобразен с идеята му за капитализма като развиваща се система, която успява за дълъг период да преодолява противоречията, използвайки най-различни инструменти – умножаване на формите на експлоатация, технологични революции, войни, разширяване на границите на капиталистическия пазар, извличане на ресурси от по-изостаналите към по-развитите капиталистически държави и това може да става както чрез различни форми на робство, колониализъм, така и чрез „цветни революции" под лозунги за демокрация и свобода, при което експлоатацията се извършва с помощта на световния пазар. Така става възможно последователното развитие на три етапа и типа капитализъм в центъра, а оттам и в останалата част на световната система: (а) класически либерален и интернационален, обосноваван чрез класическата политическа икономия; (б) социален, опиращ се на кейнсианството, неокейнсианството, посткейнсианството; (в) неолиберален и глобализиран.

3. От Ленин до Горбачов, от Великата октомврийска революция и възхода на държавния социализъм от съветски тип до реставрацията на капитализма

Според Маркс Русия не е мястото, където най-напред ще избухне революция, тъй като там липсва работническата класа, която да направи това. Първата руска революция през 1905 г. избухва 22 години след смъртта на Маркс. През 1906 г. Карл Кауцки се опитва да осмисли ставащото в своята статия „Движещи сили и перспективи на руската революция". Статията предизвиква позитивното отношение на Ленин, Троцки и Сталин, които пишат коментари за нея. Кауцки развива тезата, че Русия не преминава „нито през буржазна революция в традиционния смисъл на думата, нито през социалистическа, а през уникален процес на границите между буржоазно и социалистическо общество". Според него бъдещата руска революция няма да бъде буржоазна, защото ще бъде ръководена от социалисти, но няма да бъде и социалистическа, защото селяните като съюзници на пролетариата не са готови за социализъм. По това време руските социалдемократи се съгласяват, че огромното селско мнозинство е пречка за социалистическа трансформация[26].

На практика обаче през октомври 1917 г. ще се извърши антибуржоазна революция. Революцията ще бъде резултат на множество вътрешни и международни фактори, пуснати в действие по време на Първата световна война. Отвън ще има заинтересовани Русия да излезе от войната, но много по-силни ще бъдат вътрешните реалности на милионите дезертьори и противници на царското правителство. В различните идеологически обяснения на революцията се свръхакцентира на едни за сметка на други фактори – на външните за сметка на вътрешните; на субективния фактор за сметка на обективните противоречия; на ролята на елитите и противоречията вътре в тях срещу ролята на масите и улицата; на икономическите, политическите, културните фактори и т.н. А още Ленин, описвайки революционната ситуация, включва в нея и невъзможността и неспособността на управляващата класа да запази своето господство, и нежеланието на потиснатите класи да живеят постарому, и повишаването на тяхната активност и готовност за революционно творчество. Освен това трябва да се има предвид, че след като в резултат на обективни фактори имаме нарастваща нестабилност на една система, оттук нататък всякакви относително малки въздействия, които иначе нямат значение, могат да станат пусков механизъм на процеса на промяна и трансформация в една или друга посока.

Преди Февруарската революция болшевиките на Ленин са малка партия с няколко хиляди души членска маса, повечето от тях в емиграция, а Ленин се занимава с четене на Хегел, Маркс, теоретиците на империализма, на вестници в библиотеката на Британския музей. Това, което го отличава, е способността не толкова за дългосрочни прогнози, колкото за бързи промени на оценките и анализ и използване на тенденциите на съществуващата ситуация, като се отказва от предходни виждания. Ленин, който гледа на себе си като на последователен марксист, до Февруарската революция смята, че революцията трябва да избухне най-напред в развитите страни. В прословутите си новогодишни картички до свои съмишленици за новата 1917 г. той им пожелава бъдеща революция, но се съмнява, че ще доживее до нея. Ленин се основава на факта, че в Русия има съвсем малко работническа класа и огромно селско население.

Невъзможността за строги прогнози в историята винаги се проявява в ситуации на рязко излизане на социалната система от равновесие, когато бързо се повишава нелинейността на нейните реакции. Вярно е, че ако Ленин не бе успял да се завърне в Русия или пък ако е бил арестуван, след като се е върнал, е можело да не се реализира революция във формата, в която това става. Но е вярно също, че в периода на хаос и разпад на предходната система след Февруарската революция през 1917 г., когато властта наистина се „търкаля по улиците", единствената организирана сила, готова за решителни действия, се оказва изглеждащата малка, състояща се по това време по различни данни от 8 до 12 хиляди човека болшевишка партия[27]. В същото време обаче имаме недоволството и бунта на огромни маси хора. Февруарската революция е стимулирана от стачката на 100 000 работници, придружена от уличните шествия на моря-

ци и въстаници. В „Десет дни, които разтърсиха света" Джон Рид, свидетел на ставащото тогава, пише: „Селяните ... изгаряха къщите за гости и колеха земевладелците. Огромни стачки и задръствания обхванаха Москва, Одеса и въгледобивните мини на Дон. Транспортът бе парализиран; армията гладуваше, а в големите градове нямаше хляб."[28] Работници и войници искат формирането на „временно революционно правителство".

Завърналите се преди Ленин лидери на болшевишката партия обаче смятат, че това е буржоазна революция, която трябва да гледат отстрани. Но след като Февруарската революция е започнала и временното правителство се е настанило в Зимния дворец на свалените от власт император, нейната радикализация е неизбежна. Такава е логиката на този тип процеси. Пристигайки на 16 април 1917 г. на Финландската гара в Петроград, посрещнат от многохилядното множество, Ленин с неговия огромен усет за ситуацията просто се оказва фигурата, която най-плътно изразява тенденцията към радикализация и промяна на системата. Той сяда и написва своите знаменити „Априлски тезиси", даващи тласък на следващ етап на революционна промяна. В този смисъл Октомврийският поврат е средоточие на множество детерминационни зависимости, които повече или по-малко водят в една и съща посока. Личността на Ленин играе изключително важна роля в радикализацията на процесите, започнати от Февруарската революция, както става и в предходните революции – във Френската тази роля играе Робеспиер, а в Английската се появява фигурата на Кромуел. Но тук личността е неотделима от наличието на съответния инструментариум – това е болшевишката партия като най-силно запазилата се организирана сила, включваща дългогодишни професионални революционери, готови за саможертва, при наличието и на легитимационна идеология за поведението на тази партия. Без болшевиките и без Ленин Русия би се превърнала в полуколония на Великобритания и САЩ. Съчетанието на личността със съответната организация и идеологическа идентичност ще стане външното проявление на дългосрочната историческа необходимост от ускоряване на модернизацията и от догонващо развитие на държавите от втория ешелон на световното развитие.

Когато идва в Русия след революцията и пише „Априлските тезиси", Ленин първоначално ревизира само идеята за това къде ще започне революцията и констатира, че не индустриалните работници, а работническо-селският съюз ще я реализира. Развива тезата за Русия като „слабото звено" в световния капитализъм, което може да стане детонатор за световна революция. Антибуржоазният характер на революцията на работническо-селския съюз се разглежда като възможен благодарение на ръководната роля на работническата класа в този съюз.

Рухването на съществуващата система може да има различни следствия и в никакъв случай не следва с желязна необходимост именно болшевишката революция. Болшевиките обаче реагират най-адекватно на ситуацията, възникваща в условията на дезинтеграция на империята, и по-нататък тяхното поведение води до търсене на отговор на същите въпроси, пред които Русия стои и

преди това – как да преодолее изостаналостта и свързаните с нея противоречия. Доказателство, че те най-добре усещат тенденциите, е бързото увеличаване на тяхната членска маса между Февруарската и Октомврийската революция, когато вълна от работници, войници, интелигенция се записва в партията на Ленин. През октомври 1917 г. партийната организация в Петроград има вече 43 000 членове, от които 28 000 работници (от общо 420 000 индустриални работници) и 6000 войници[29]. Общият брой на членовете на партията става около 300 000 човека, а членовете на Съветите, в които доминират болшевиките, са около 20 милиона души[30]. Всички те са готови да действат и да бъдат ударното ядро на революцията.

През 1917 г. в Русия имаме изцяло разложена армия. За времето от февруари 1917 г. до октомври 1917 г. броят на дезертьорите от руската армия нараства от 195 хиляди на 2 млн. човека, което е общо 12–13% от всички мобилизирани и означава разпад на легитимността на държавните структури. Само за периода септември – октомври 1917 г. в стачното движение участват 2,4 млн. души и са регистрирани над 3500 селски вълнения и бунтове, много от които прерастват във въстания[31]. Офицерите се страхуват да влизат в окопите, защото войниците ги разстрелват без какъвто и да е съд. Самите офицери обаче се революционизират и по различни оценки между 40 и 60% от офицерите на царската армия се присъединяват към формиращата се Червена армия[32].

Преди войната Русия се опитва да прави дългова модернизация. 80% от нейния публичен дълг идва от Франция, поради което тя е принудена да се нареди на страната на Антантата във войната, независимо че основната част от търговията ѝ е с Германия. Към 1913 г. публичният ѝ дълг е около 930 милиона британски лири, което е около 50% от нейния БВП. От началото на войната до Октомврийската революция той скача на 3 млрд. 385 млн. британски лири, т.е. 3 пъти, и това означава фалит[33]. Върви икономически разпад и към октомври 2017 г. индустриалното производство на страната пада с 40% в сравнение с предходната година[34].

Светът се намира в състояние на гигантска нестабилност и малки въздействия може да имат огромни последствия. Това е свързано с първата война, в която участват масови наборни армии от общо над 65 милиона души, мобилизирани в тях, които решават проблемите с насилие. При това мобилизираната от Русия армия е по-голяма, отколкото армията на всеки от останалите участници във войната[35]. Поначало революциите избухват при наличие на съвкупност от външни, геополитически и вътрешни фактори. Външните фактори са свързани с войни, които предизвикват разпадни процеси в геополитически план, задлъжняване на държавите и делегитимация на властта в тях. Така в един предходен цикъл при прехода от холандска към британска хегемония войните между Великобритания и Франция водят до тяхното задлъжняване и до две революции – Великата френска революция и Американската война за независимост от Великобритания. Във всеки от тези два случая има и външна

намеса – Франция подпомага войната за независимост на британските колонии в Америка от Великобритания, а в самата Франция имаме вътрешно разделение на елитите и делегитимация на монархията, свързана и с отношенията между краля и орлеанския херцог. Подобна е ситуацията в Русия, която е част от военна коалиция. Външни сили са заинтересовани от дестабилизацията ѝ и от изваждането ѝ от войната. В същото време обаче в самата Русия имаме разпадни процеси, предизвикали масово дезертьорство, работнически стачки, селски бунтове. Липсата на храна в Петроград води до гладни бунтове, които правят населението податливо на лозунгите на революцията. Стотиците хиляди дезертирали войници и офицери също стават нейно ударно ядро. Разпадът на голяма система в условия на война и външна намеса, особено като се имат предвид голямата маса необразовано население, гладът и липсата на ресурси, води до гражданска война и много агресия и насилие, които са неизбежни при революциите. Тук към всичко това се добавя и радикалността на промяната – скокът, който ще бъде извършен през следващите десетилетия от едно аграрно общество към технологиите и социалната структура на втората индустриална революция.

Ленин ще трябва да обоснове необходимостта от социалистическа революция. За тази цел той първоначално ще обвърже Марксовите идеи с идеите за империализма и за това, че революцията ще започне не в центъра на световната система, а в нейното слабо звено, каквото е Русия. Ще открие революционния субект не просто в работническата класа, а в съюза на работниците и селяните в Русия, в създаването на работническо-селско правителство. Ще има като инструмент т.нар. партия от нов тип, с нейната йерархическа организация и демократически централизъм, даващи ѝ възможност да бъде с относително малко хора мощен инструмент на промяна. Ще издигне два най-знаменити лозунга в революционната история след „Свобода, братство и равенство" на Френската буржоазна революция – „Цялата власт на Съветите" и „Мир, хляб, земя".

Революцията минава през *три основни етапа. Първият е военният комунизъм* – одържавяване на всички предприятия, максимална мобилизация и централизация на ресурси в условията на война. Очакванията са за световна революция, на която Русия е детонаторът, и се прави всичко възможно за подпомагането ѝ. Все още доминира идеята на Маркс, че новото общество е възможно само чрез световна революция, в която основополагаща е ролята на развитите страни. Тази идея е коригирана от Ленин само с концепцията за „слабото звено във веригата на капитализма", според която революцията се осъществява не в най-развитата страна, където инструментите за насилие са много мощни, а в по-слаборазвита страна, в която противоречията са много силни и това подпомага избухването на световна революция. Русия ще се справи с нападението на капиталистическите страни, които искат да я смажат, с ембаргото, с ужасяващата Гражданска война, с вътрешните бунтове от рода на този в Кронщат през 1921 г. Но в Германия, от която се очаква допълнително да

даде тласък на световната революция, въстанието на спартакистите, водено от Роза Люксембург и Карл Либкнехт, е смазано през януари 1919 г. Същото става през април 1919 г. и с Баварската съветска република, ръководена от Ернст Толер и Евгений Левине, а след това с Хамбургското въстание, ръководено от Ернст Телман през октомври 1923 г. в Германия. През 1918 г. избухва въстание във Виена, провъзгласяващо република. След края на Първата световна война през 1919–1920 г. Русия става обект на нападение на войските на 14 държави, свързани с победилата във войната Антанта, които се опитват да смажат революцията. Това изисква максимална мобилизация и е времето, когато се дават най-големи жертви. През 1918 г. в България избухва Войнишкото въстание, а през 1923 г. – Септемврийското въстание. Затова и през 1920 г. Ленин все още очаква разгръщането на световната революция, след като Русия е дала първоначалния тласък, а Европа е в развалини и бунтове в резултат на Първата световна война. Постепенно обаче очакванията за световна революция в близко време се разсейват. Световната революция се отдалечава и за да се оцелее, е нужна нова стратегия на развитие при променящата се реалност. Това поставя отново въпроса „Какво да се прави?".

Така се минава към *втори етап на промяна*, за който Ленин на Третия конгрес на Коминтерна през 1921 г. ще каже, че това е временно тактическо отстъпление, необходимо до новия подем на световната революция, очакван през близките години. Стабилизацията на капитализма в капиталистически център в периода 1921–1929 г. ще породи и съвсем новата политика на НЕП. Стратегията е по посока на развитие, подобна на приетата при Дън Сяопин в началото на китайските реформи след 1978 г., очертаващи много дълъг преходен период. Извършва се крачка назад – от военния комунизъм към новата икономическа политика на вътрешно натрупване на ресурси и към опити за завоюване на някакви международни позиции, чрез които да се търси помощ и отвън.

След смъртта на Ленин на 21 януари 1924 г. и при започналата голяма икономическа криза на Запад ще започне и дискусията между трите крила на партията накъде върви светът и какво да се прави – дясното на Бухарин, лявото на Троцки и Сталин, който решава, че революцията скоро няма да избухне на Запад, но че може да се наложи да се бранят от него, да водят битка с него и че не трябва да се чака, а е нужна бърза индустриализация, извършване за няколко десетилетия на това, което на Запад развитите капиталистически страни са направили за столетия, използвайки колонии и робски труд. Нужна е максимална мобилизация при съответната максимална централизация и планиране, за да се натрупат бързо ресурси и за да може да се защити страната в случай на нужда, след като веднъж през 1919–1920 година е претърпяла нападението на държавите от Антантата от всички посоки.

Стига се до *третия етап в революционната промяна* – догонващата модернизация и взривната индустриализация, чрез които ускорено да се изгражда „социализъм в една отделно взета страна". Стъпките към него започват през

октомври 1928 г., когато се поставя началото на първия петгодишен план за развитие на народното стопанство чрез индустриализация и колективизация. Строят се големи заводи за трактори и започва принудителна колективизация и механизация на селското стопанство, за да се освободи работна сила и да се превърне в работническа класа за ускорено развитие на индустриалното производство в градовете. Настъпилата на Запад икономическа криза и очакването за нова война ще породи дискусия дали при тази политика СССР би могъл да оцелее и не трябва ли да се ускори процесът на изграждане на социализма, като се използва и ситуацията на криза на развитите страни от капиталистическия център. Юридически НЕП е прекратен на 11 октомври 1931 г., когато се приема постановление за пълна забрана на частната търговия в СССР.

Основен социален субект на изградения съветски модел на социализъм стават селяните и работниците. Той ще създаде работническата класа и масовото индустриално производство в Русия. Възниква в ситуация на разпадни процеси в мултиполярната битка, разгърнала се по време на Първата световна война, и използва цикличната криза на капитализма, за да получи помощ технологически от инженери и компании отвън. Началният тласък на ускорената индустриализация на СССР се извършва с технологичната помощ на държави от капиталистическия център, каквито са Германия и САЩ, за които се изнасят суровини, метали и селскостопански стоки. Срещу това при много строежи се използват стотици германски инженери и германско оборудване. С помощта на заводите „Форд" е изграден най-големият тракторен завод в света. Това взаимодействие е един от факторите държавите от капиталистическия център да преодолеят голямата икономическа депресия през 30-те години. Значителна роля през целия период играе и кражбата на научно-технически постижения и ноу-хау. Икономическият характер на отношенията с развитите държави обаче е като взаимозависимост между страна от полупериферията и страни от световния център – износ на стоки с по-ниска степен на преработка към развитите западни страни и внос от тях на високотехнологични изделия.

Държавният социализъм става възможен и необходим в определени страни в резултат на няколко основни групи фактори:

1) Изостаналост в модернизационно отношение от развитите държави от капиталистическия център – наличие на доминиращо селски общества, неразвита градска култура, патриархално-авторитарни традиции.

2) Полупериферно място в световната система. Почти всички страни, които започват да правят модернизация по модела на държавния социализъм – с малки изключения като Чехословакия и ГДР, – са в различни части на полупериферията на световната система, а някои като Монголия и големи части от азиатския регион на СССР са дори в нейната периферия. Успешна модернизация се реализира в най-висока степен именно в страните, които са в полупериферията.

3) Преходният период в световната капиталистическа система, в която между двете световни войни през XX век липсва ясно изразен хегемон и Герма-

ния и САЩ водят битка помежду си кой да се превърне в такъв. Тогава става възможно една огромна страна в полупериферията като СССР, притежаваща големи природни и демографски ресурси и традицията на централизираното управление, да се обособи от световната система и да създаде свой модел на модернизация.

4) Особеностите на втората индустриална революция, свързани с тежката промишленост, изискваща огромни инвестиции и планиране на взаимовръзките между големи групи от взаимносвързани индустриални предприятия, с масовото производство и потребление, както и с рязката централизация на всички процеси на управление, със създаването на големи йерархии и големи организации, които стоят в основата на масовото общество, с масовата култура, масовите комуникации, масовото производство и потребление, с масовите партии, масовите профсъюзи.

В условията от края на 20-те и началото на 30-те до 60-те години на XX век в Съветския съюз се налага стратегията на изолацията и импортно заместващия растеж, опираща се на специфичен идеологическо-културен комплекс за „изграждане на социализма в една отделно взета страна", съответстващ на потребностите на втората индустриална революция. За неговото утвърждаване допринасят различни фактори, като се почне от големите мащаби на страната и вътрешните човешки и природни ресурси, от острото политическо и идеологическо конфронтиране с останалия свят и се стигне до факта, че в резултат на налагането на фордизма като начин на организация на производството и потреблението държавите след Първата световна война започват да се самозатварят, реализирайки много мощна експанзия на държавни структури във всички сфери на съответните общества.

Криза, войни и революции имаме от 1929 г. до 1945 г., когато ще се наложи монополярна система, но с биполярни характеристики, защото една два пъти по-малка икономическа и равностойна военна сила от полупериферията се обособява, за да ускори своето развитие. И тя го ускорява. Между 1913 и 1963 г. прозводителността на труда във Великобритания нараства със 73%, в САЩ – с 332%, а в СССР – с 1310%. На 100 000 души в СССР ще има 205 лекари, докато в Италия и Австрия те са 170, в САЩ – 150, в Западна Германия – 144, във Великобритания, във Франция и в Холандия – 110. През 1970 г. в СССР завършват 257 000 инженери, а в САЩ – 50 000[36]. СССР се превръща в първа космическа сила, изпреварвайки САЩ. Като ядрена държава се равнява със САЩ.

Най-общо в историята на „реалния социализъм" бихме могли да разграничим два основни етапа в отношенията му и обвързаността му с останалата част на света и особено със страните от капиталистическия център, съответстващи на различни стратегии на икономически растеж. Първият е на импортнозаместваща стратегия, използваща вътрешни и екстензивни ресурси за развитие, предполагаща ограничаване на връзките с външния свят. Вторият е на експортностимулиран растеж, предполагащ интензификация на производ-

ството, недостиг на вътрешните ресурси за растеж и отваряне и разгръщане на връзките с външния свят. Това означава различни типове връзка с държавите от капиталистическия център – относително обособено развитие, а след Втората световна война – „студена война"; вторият етап е размразяването и новото обвързване със страните от капиталистическия център, което води до възстановяване на състоянието на полупериферия.

Съветският социализъм ще даде огромен тласък, особено след Втората световна война, за деколонизация и за търсене на свои форми на некапиталистическо развитие в различни части на периферията на световната система. Благодарение на него ще се появят *маоистки, арабски, африкански версии социализъм в периферията на световната система.* Социализмът на Мао се разгръща в страна, в която имаме доминиращо докапиталистическо аграрно производство и която се намира в полуколониална зависимост, независимо от това, че Китай до 1820 г. произвежда най-големия БВП в света. Субект на тази революция са селяните и тя се води главно срещу външни сили, при което Мао Дзъдун противопоставя модела на нацията-пролетарий срещу нацията-капиталист.

От 1970-те години поредната циклична криза и нова технологична революция в капиталистическия център отваря прозорци за възможности, от които СССР и Китай се възползват по различни начини. СССР се опитва да печели при отслабване на напрежението от износ на петрол, докато Китай ще започне своята реформа, използвайки инвестиции и ресурси на Запада. Във всеки случай през 1985 г., когато Горбачов застана начело на КПСС, 24 от 162 държави в света, в които живее 38% от световното население, са управлявани от комунистически партии. Идеологическият конкурент в лицето на либералната демокрация по това време присъства в 35 държави[37].

Независимо от това капитализмът се опита да излезе от кризата чрез глобализация на капитала и начало на демонтаж на социалната държава, чрез глобализирани идеологически апарати, трета индустриална революция и победа в Третата световна (студена) война благодарение и на това, че световният хегемон успя да се възползва от разделението на социализмите в полупериферията и периферията на световната система. Неспособността на съветското ръководство да оцени какво става и неадекватното му перестроечно поведение доведоха през втората половина на 80-те години до терминален период на съветската система, неуспяваща да устои на нарастващия натиск от САЩ и Запада. Извършиха се неадекватни опити за промяна в една свръхцентрализирана система в стремежа тя да се приспособи към третата индустриална революция, което я доведе до разпад. САЩ победиха благодарение: (а) на икономическата война чрез рязко намаляване на цената на петрола, девалвация на долара и свръхнадпревара във въоръжаването; (б) на идеологическата война чрез глобализирани идеологически апарати на потребителски капитализъм, които успяха да въздействат на част от интелигенцията и тя се превърна несъзнателно в неолиберален инструмент

за разрушаване на системата, в която мнозинството от населението е работническа класа, но неуспяваща да си изработи съпротивителна идеология. Това е нов, трети етап на развитие на идеологическите апарати за налагане на хегемония от страна на капиталистическия център след времето на Маркс през XIX век и след времето на Грамши през 1930-те години. Тези апарати стават много по-мощни, опирайки се на новите комуникации, свързани с телевизията и киното, действащи с много по-голяма сила и в глобален план. За тях са характерни няколко нови момента и характеристики, които рязко повишават възможностите за масово въздействие и масова манипулация в глобален план.

Първо, това е времето на възход на ролята и потреблението на средствата за масова информация и съответно масова пропаганда, която бързо може да променя нагласите на големи маси от хора, както се вижда през 30-те години в Германия, когато Хитлер използва изключително успешно радиото за масова пропаганда.

Второ, това е времето на появата на един нов, още по-мощен пропаганден инструмент, какъвто е социологическата пропаганда – пропаганда чрез начина на живот на потребителския капитализъм, в който голяма част от населението е удовлетворило базисни потребности и особено важно става символното, престижното потребление на масовия потребител. То носи със себе си най-различни значения, налагани и чрез масовата реклама и пиар, които сами по себе си са мощен инструмент за въздействие на милиони хора. Поради това определени стоки с техните брандове се превръщат в инструмент за идеологическо въздействие. Така е с кока-колата и с най-различни други потребителски стоки, създавани най-напред в капиталистическия център, които придобиват символен и престижен характер. Трябва да се има предвид, че както поради реализацията на догонваща модернизация, в която важни са инвестиционните стоки, така и поради икономическата затвореност спрямо капиталистическия свят при държавния социализъм имаме ограничения във вноса на такива потребителски стоки, независимо дали става дума за прословутите банани и кока-кола или например за найлоновите ризи, които започват да идват у нас през 1960-те години и имат символен и престижен характер за редица млади хора.

Трето, налагат се мощните механизми на масовите културни индустрии и културата на имиджа, носена от киното и телевизията, от модерната музика. Неслучайно през 60-те години на XX век Маркузе ще напише „Едноизмерният човек", показвайки как системата на този капитализъм затваря в себе си и подчинява на себе си огромното количество хора и нейното отрицание не може да стане вече с традиционната работническа класа, а само с маргинални групи студенти, с расови и етнически малцинства. По сходен начин разсъждава и друг представител на западния марксизъм, какъвто е Луи Алтюсер, който се връща към идеята на Грамши за идеологическите апарати и я развива по-нататък в рамките на един марксистки структурализъм. Тази мощна идеологическа машина успява да се справи с вълненията и недоволствата в контекста

на Виетнамската война и стагфлацията през 70-те години на Запад и да насочи обществата там не наляво, а в неолиберална посока. Трансформира ляворадикалните бунтове в културен марксизъм, борещ се за мултикултурализъм и равенство на половете.

Четвърто, в глобалната идеологическа война САЩ осъзнават много силно ролята на интелигенцията, особено на големите имена на леви философи и интелектуалци на Запад, за формиране на общественото мнение, на отношението към СССР. Специални екипи на тайните служби започват да работят с тях и да насочват тяхното мислене в съответната посока – преди всичко към дистанциране и критика на СССР, а при различните версии на марксизма към ориентирането им в безопасна постмодернистка постмарксистка посока, обезсилваща техните идеи. Типичен пример е разсекретеният през последната година доклад за екипа на ЦРУ, изпратен в Париж, който по това време е център на марксистки ориентирани и леви интелектуалци, влияещи върху общественото мнение. Целта е насочване на идеите им в съответната безопасна посока. Основната задача на този екип е да повлияе върху тези от тях, които показват някакви признаци за развитие на идеи, подкопаващи класическия марксизъм, или които са ориентирани антисъветски. В разсекретения през 2011 г. доклад на ЦРУ от 1985 г., качен в интернет на сайта на организацията, се описва как се е разгръщала дейността за преобръщане в изгодна за САЩ и западния капитализъм посока на мислене на тези водещи леви интелектуалци във Франция с цел да се срине доверието към съветския социализъм и да се тръгне в безопасна за САЩ посока на развитие на левите идеологии. Особено внимание се обръща на подкрепата на т.нар. постмарксисти и постмодернисти, които по същество създават идеология, разрушаваща фундамента на лявото русло, свързано с развитието на социализма изобщо и със съветския социализъм в частност. В разсекретения документ се описва как в 35 държави в света ЦРУ финансира издаването на списания, вестници и конференции, които привличат лявоориентирани интелектуалци, но насочват тяхното мислене в антисъветски дух и в посока, която води до разделение и противопоставяне на левите на Запад, до компрометиране на водещите им идеи[38].

Това има влияние и в страните от полупериферията и се оказва решаващо по време на съветската перестройка в Източна Европа. Съчетават се няколко момента, които вътре в страната стават предпоставка за разпада: (а) неадекватната, безотговорна, а в много отношения и предателска политика на тандема Горбачов–Яковлев–Елцин; (б) наличието на голяма по брой интелигенция, която в условията на глобализация на движението и на глобализирани идеологически апарати става социална база на разпадните процеси. Както е известно, интелигенцията се разглежда като междинна социална група, която в едни или други условия може да бъде ударен инструмент за движение на обществото в различна посока, независимо от това, че тя може да се окаже най-големият губещ от промените. „Великото време на интелигенцията" – статия на Желю

Желев във в. „Народна култура" през 1988 г., отразява именно тази тенденция: интелигенцията си въобразява, че „времето е наше", и съобразно с Хегеловата ирония на историята тласка обществото в посока, в която тя се оказва основната жертва. Съюзът на работници и селяни прави Октомврийската революция, а съюзът на западническа интелигенция с част от партийния апарат начело с Горбачов–Елцин става ядрото на контрареволюция. Либерализиралата се и бързо подчинила се на външни указания интелигенция, особено част от хуманитарната интелигенция, унищожава индустриалната работническа класа, водейки до разпад на българската икономика и до деиндустриализация на страната. Обяснението защо именно тя става острието на разрушителите на системата заслужава специално внимание в контекста на различната роля на класите. Важни са два момента за обяснение на това, което тя прави. Първият е „релативната депривация" в условията на нова студена война през първата половина на 90-те години, когато имаме известно влошаване на социално-икономическата ситуация – обяснение, което Токвил използва при анализа на Френската революция. Втората причина е, че са удовлетворени базисните потребности на основна част от населението, но интелигенцията като социална група придава много по-голямо значение на йерархиите на престижа и немалка част от нея, която се чувства недостатъчно оценена, има илюзията, че без комунистическата партия ще дойде нейното време. Но очевидно Желев е изключително елементарен философ, когато пише „Великото време на интелигенцията". Той вероятно не е чел или не е разбрал Хегеловата философия на историята с нейните идеи за „хитростта на разума" и „иронията на историята", за да осъзнае, че след „великото време" ще дойде мизерията и нищожеството на същата тази интелигенция в една разпаднала се система.

Възникналият в *полупериферията на световната система* съветски тип капитализъм катастрофира. Поради отчайваща глупост, некадърност и неспособност да се разбере това, което става в полупериферията, Горбачовата перестройка в съчетание с рязко увеличилата се външна зависимост на социалистическия свят и атаките на капиталистическия център водят до разпад на социализма в полупериферията на световната система. За около десетилетие доминира неолибералният универсализъм, обясняващ ни как всички крачим в една „естествена посока" и че капитализмът, представян като „демокрацията", е стигнал най-висшето състояние на икономическа и политическа система, въплътено в идеята за „края на историята". Няма повече негови алтернативи. Затова и разпадните процеси в комунистическото движение и в левицата в света са такива, че през 2000-та година известният лявоориентиран историк Пери Андерсън написа в „Ню лефт ревю" следното: *„За първи път от Реформацията насам няма повече значими опозиции, т.е. системни съперничещи си модели в мисловния свят на Запада; и едва ли има такива и в световен мащаб, ако оставим настрани религиозните доктрини като силно неоперативни архаизми .... неолиберализмът като система от принципи действа неоспорен на планетата."*[39]

В Източна Европа, за да оцелеят в новата геополитическа ситуация, бившите комунистически партии отчаяно приеха като спасителен инструмент социалдемократически програми. Вътре в тях бяха създадени и бяха подкрепяни отвън социалдемократически фракции, които заедно с либералната и антикомунистическа десница непрекъснато повтаряха, че съответните партии не са се достатъчно „реформирали". „Реформирането" означаваше да се приемат последните, неолиберални версии на социалдемокрацията – не тези от времето преди Първата световна война, не и тези след войната и след Бад-Годесбергската програма на ГСДП, а тези от 1990-те години. Тези версии на Запад се родиха с отказа на Демократическата партия в САЩ от Рузвелтовата социална държава, минаха после през Третия път на „новите лейбъристи" на Тони Блеър във Великобритания, който заличи от устава на Лейбъристката партия неговия член 4, казващ, че тя е за национализация на собствеността. Неслучайно когато Маргарет Тачър е запитана какво определя като свое най-важно постижение, тя отговаря: „Новите лейбъристи"[39]. Това стана във време, в което предходната социалдемокрация бе в третата фаза на своето превръщане в част от системата, този път системата на неолиберални капитализъм.

В Източна Европа бе извършена реставрация на капитализма и в това няма нещо необичайно. Историята върви в цикли напред, но има и временни връщания назад. Реставрацията е била характерна и преди това за буржоазните революции. След Кромуел и Английската буржоазна революция имаме реставрацията при Чарлз II, а после Славната революция на Вилхелм Орански. След Робеспиер и Френската буржоазна революция имаме Луи XVIII и Шарл X. Но историята продължава своя ход, независимо от временното връщане назад в един или друг регион.

ЛИТЕРАТУРА

1 *Hobsbawm, Eric*. The Ages of Extremes: The Short Twentieth Century 1914–1991. Penguin, 1994, p. 4.

2 World War I, 1914–1918 – Killed, wounded, and missing. In: Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/event/World-War-I/Killed-wounded-and-missing, 11.11.2017.

3 *Leitenberg, Milton*. Deaths in Wars and Conflicts in the 20th Century. Cornell University, 2006, p. 79.

4 *Кудинов, Дмитрий*. Сколько всего памятников Ленину. В: http://lenin.tilda.ws/skolko, 11.11.2017.

5 The sainted family. http://www.bbc.co.uk/news/resources/idt-sh/Red_October?platform=hootsuite, 11.11.2017.

6 Путин заявил о необходимости честного анализа событий 1917 года. http://www.rbc.ru/society/01/12/2016/583feecc9a7947beb433155b, 01.12.2016.

7 Заседание Международного дискусионного клуба „Валдай". http://kremlin.ru/events/president/news/55882, 19 октября 2017.

8 Liu Qibao's speech at symposium commemorating October Revolution. In: http://www.scio.gov.cn/32618/Document/1565639/1565639.htm, 11.10.2017.

9 В Кремле не запланировано мероприятий к 100-летию революции, заявил Песков. В: https://ria.ru/society/20171025/1507519967.html, 25.10.2015.

[10] *Novokmet, Filip* and Thomas Piketty, Gabriel Zucman. From Soviets to Oligarchs: Inequality and Property in Russia. 1905-2016, National Bureau of Economic Research, Working Paper 23712. Cambridge, August 2017. http://www.nber.org/papers/w23712, November 8, 2017.

[11] Октябрьская революция: 1917–2017. Пресс-выпуск № 3488. https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=116446, 11.10.2017.

[12] *Баунов, Александр*. Ничья революция. Как власть вступила за конкуренцию за память. В: Московский центр Карнеги. http://carnegie.ru/commentary/74644, 06.11.2017.

[13] *Manevich, Dorothy*. Russians see World War II, not 1917 revolution, as nation's most important historical event. In: Pew Research Center. http://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/11/07/russians-see-world-war-ii-not–1917-revolution-as-nations-most-important-historical-event/, November 7, 2017.

[14] Доверие политикам. В: ВЦИОМ. https://wciom.ru/news/ratings/doverie_politikam/, 11.11.2017.

[15] *Nathans, Benjamin*. Bolshevism's New Believers. In: The New York Review of Books, November 23, 2017.

[16] *Иванов, Евгений Олегович*. Крушение монархии в России как геополитическая катастрофа XX века. В: Двуглавый орел. https://rusorel.info/krushenie-monarxii-v-rossii-kak-geopoliticheskaya-katastrofa-xx-veka/, 18.10.2017.

[17] *Решетников, Л*. Русия трудно и мъчително се връща на своя исторически път. – Труд, 6 юни 2017.

[18] *Решетников, Л*. Надо освободить историю от пластов лжи. – В: Двуглавый орель. https://rusorel.info/leonid-reshetnikov-nado-osvobodit-istoriyu-ot-plastov-lzhi/, 11.10.2017.

[19] America Has Been at War 93% of the Time – 222 out of 239 Years – Since 1776. In: Global Research, https://www.globalresearch.ca/america-has-been-at-war-93-of-the-time-222-out-of-239-years-since–1776/5565946, November 10, 2017.

[20] *Dunayevskaya, Raya*. The Union of Soviet Socialist Republics is a Capitalist Society. In: Internal Discussion Bulletin of the Workers Party, March, 1941. https://www.marxists.org/archive/dunayevskaya/works/1941/ussr-capitalist.htm

[21] *Cliff, Tony*. State Capitalism in Russia. Pluto Press, 1974.

[22] *Клифф, Тони*. Государственный капитализм в России. Л., Социалистический рабочий, 1991.

[23] Bloodstained: One Hundred Years of Leninist Counterrevolution. Friends of Aron Baron (Editor), AK Press, 2017.

[24] Celebrate the 100th Anniversary of the Bolshevik Revolution. In: The Red Phoenix. https://theredphoenixapl.org/2017/10/17/celebrate-the–100th-anniversary-of-the-bolshevik-revolution/, October 17, 2017.

[25] *Лепехин, Владимир*. Две революции 2017 года – „февральская" и октябрьская". В: https://khazin.ru/articles/11-analitika-i-prognozy/55683-dve-revoljutsii-2017-goda-fevral-skaja-i-oktjabr-skaja, 07.11.2013.

[26] Вж. Lars T. , Lih. From February to October. In: Jacobin, https://jacobinmag.com/2017/05/russian-revolution-power-soviets-bolsheviks-lenin-provisional-government, November 05, 2017.

[27] Вж. А. С. Ахиезер, А. П. Давыдов, М. А. Шуровский, И. Г. Яковенко, Е. Н. Яркова. Большевизм – социокультурный феномен. – Вопросы философии, 2001, № 12, с. 28.

[28] Цит. по Steve Rosenberg. In the Shadow of Red October. http://www.bbc.co.uk/news/resources/idt-sh/Red_October?platform=hootsuite, November 8, 2017.

[29] *Mandel, David*. They dared: the legacy of the October revolution. In: Monthly Review, https://mronline.org/2017/11/07/they-dared-the-legacy-of-the-october-revolution/, November 7, 2017.

[30] *Krausz, Tamás*. One Hundred Years, One Hundred Messages. In: Monthly Review, Vol. 69, N 3, July-August 2017.

[31] Вж. И. С. Ратьковский, М. В., Ходяков. История Советской России. С.-Пб., Лань, 1999, с. 5–6, 25–26.

[32] *Дубинин, Сергей*. Выйти из замкнутого круга. В: Россия в глобальной политике, № 5, Сентябрь–Октябрь 1917.

[33] *Toussaint, Eric*. Centenary of the Russian Revolution and the Repudiation of Debt. In: http://www.cadtm.org/Centenary-of-the-Russian, October 23, 2017.

[34] *Чураков, Д. О*. Революция и социально-экономическое положение рабочих (конец 1917–1918). В: А. А. Сорокин, Ред. Октябрь 1917: вызовы для XXI века. Москва, Ленанд, 2008, с. 213.

[35] *Clodfelter, Michael*. Warfare and armed conflicts: a statistical reference to casualty and other figures, 1618–1991.. *Jefferson, NC:* Mcfarland & Company, 1992, pp. 781–785.

[36] *Grant, Alex*. Top 10 lies about the Bolshevik revolution. In: Socialist Appeal. http://www.socialist.net/top–10-lies-about-the-bolshevik-revolution.htm, November 10, 2017.

[37] *Iber, Patrick*. The Party's Over: Looking Back on Communism. In: Los Angeles Review of Books. https://lareviewofbooks.org/article/the-partys-over-looking-back-on-communism/#!, October 24, 2017.

[38] France: Defection of the Leftist Intellectuals. In: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP86S00588R000300380001-5.PDF, 13.05.2011; *Ralston, Shane*. CIA Analysts Love to Read French Philosophy. In: Intellectual Takeout. http://www.intellectualtakeout.org/blog/cia-analysts-love-read-french-philosophy, March 2, 2017.

[39] *Anderson, Perry*. Renewals. In: New Left Review, N1, January–February 2000.

[40] *El-Gingihy, Youssef*. 100 years on from the Russian Revolution, could a 21st century revolt bring about the end of capitalism? In: Independent, November 6, 2017.

ВЕЛИКАТА ОКТОМВРИЙСКА РЕВОЛЮЦИЯ В ОГЛЕДАЛОТО НА НОВАТА СТУДЕНА ВОЙНА

Владимир Трифонов

Владимир Трифонов *– журналист, икономист. Изследва проблеми в областта на геополитиката, икономиката, историята и футурологията. Автор е на публикации по актуални политически и икономически въпроси и е съавтор в научни сборници.*

Вълната от прозападни цветни революции в бившите съветски републики и все по-интензивната борба за влияние в тях между Вашингтон и Москва правят особено актуални темата за Великата октомврийска революция и оценките за нейното въздействие не само в Руската федерация и в другите бивши субекти на самоунищожилия се СССР, но и във всички точки на планетата. Острото противопоставяне между ядрените свръхдържави в Украйна и в Близкия изток даде повод на редица анализатори да заговорят за нова студена война, а други дори стигат по-далеч, определяйки геополитическата реалност като „значително по-опасна и непредсказуема ситуация”[1] или дори като „директен сблъсък” [2].

Сега противопоставянето между САЩ и Русия е предимно цивилизационно и геополитическо, но вече могат да се направят някои асоциации със съперничеството им през изминалия век, когато идеологията бе поставена в центъра на вниманието. „Следващата студена война ще бъде между авторитарния блок, воден от Русия и Китай, и демократичните страни от целия свят”, пише в статия за „*Forbes*” Александър Кор, смятащ, че Москва и Пекин отправят предизвикателство към демокрациите[3]. Вероятно това е една от важните причини пресата в САЩ и в държавите от ЕС да отделя огромно внимание на вековния юбилей от революцията в Русия, да представя грандиозното историческо събитие в негативна светлина и да подчертава приемствеността между СССР и Руската федерация.

Западът се цели в Русия, демонизирайки Октомврийската революция и СССР

В основата на формиращото се отношение на страните от т.нар. Златен милиард към СССР е гледната точка, че режимът, който болшевиките налагат в разпадналата се Руска империя, е тоталитарен и престъпен, че именно той е причината за появата на фашизма и нацизма в Европа. Това са познати обвинения от времето на Студената война през XX век, но напоследък към тях се прибавя и критика от леви позиции: съветската власт е представяна и като етнократична – с господстваща роля на руснаците и дискриминация на останалите народи. „Как Русия на Путин използва хитрини от съветската епоха, за да събуди страховете на белите расисти"[4] е заглавието на статия във „Вашингтон поуст", написана от популярния американски писател и журналист Теръл Джърмейн Стар. Авторът отправя поредните недоказани обвинения за руска намеса в американската политика в полза на Доналд Тръмп. Ала значително по-впечатляващо е основното му послание – той твърди, че „съвременна Русия продължава расистката политическа линия, избрана още навремето в СССР"[5]. Стар се опитва да убеди читателите, че в СССР е съществувала руска хегемония, и разглежда бившите съюзни републики като „колонии на Москва"[6]. Той обвинява съветската власт в ислямофобия и в „убийства на украинци, потискане на народите от Централна Азия и унижение на тъмнокожите. Преструвайки се, че общуват с тях като с равни, Съветите всъщност поставят в центъра само руснаците"[7].

Подобни твърдения звучат нелепо, защото на ключови позиции в съветската държава са издигани представители на редица народности. Но всъщност те показват тенденция, особено силна в Прибалтика и в Украйна, която все повече се превръща в почти единствена гледна точка на западните историци. Новите обвинения не са случайни и до голяма степен са в съзвучие с епохата, в която дясната икономическа политика се съчетава с авангардни леви идеи в културен план. Но внимателен поглед към миналото показва, че и тук може да се намери приемственост с първата Студена война. Например Резолюцията на Конгреса на САЩ от 17 юли 1959 г. постановява всяка година да се провежда „седмица на поробените нации". По-късно тя се превръща в закон P. L. 86–90, задължаващ президентите всяка година да потвърждават, че целта на САЩ е да освободят жертвите на „империалистическата политика на комунистическа Русия, която с помощта на пряка или косвена агресия, започнала още от 1918 г., изгражда огромна империя, застрашаваща сигурността на САЩ и на другите народи на земята"[8]. В същия документ се изброяват всички народи от съюзните републики с изключение на руския.

Днес антисъветизмът до такава степен се преплита с русофобията, че понякога е трудно да се разграничат. Похватите на Запада в психо-историческата война с Русия, част от която е и информационната, стават все по-разнообразни. През последните години се спекулира с твърдения, че СССР е провеждал „умишлен гено-

цид" на определени етноси, и това става не само в многобройни тенденциозни или откровено поръчкови исторически изследвания[9], а и в произведения на изкуството – например в канадския филм „Горчива жътва", посветен на т.нар. Голодомор в Украйна през 1933 година[10]. В конкретния случай се премълчава, че по същото време проблеми с изхранването е имало и в други райони на СССР[11] и не може да става дума за специално злонамерено отношение към украинците, които вече се похвалиха, че са унищожили и последния паметник на Ленин на територията си[12]. Горчивата ирония е, че именно Ленин не само изигра важна роля за възникването на Украинската съветска социалистическа република (УССР), но и щедро прикрепи към нея изконни руски земи, обхващащи територии от Харков до Одеса[13]. Всеизвестно е, че съветската власт провежда политика за „коренизация", в резултат на което са развити много регионални култури, а редица от народностите в СССР получават своята първа азбука[14]. Погледът към недалечното минало показва, че в края на 80-те и началото на 90-те години на XX век 16 от 24-те членове на Политбюро на ЦК на КПСС са представители на титулните нации на съюзните републики[15], независимо че етническите руснаци са съставлявали повече от половината от населението на СССР. А само две от съветските републики – РСФСР и БССР, са произвеждали повече, отколкото са потребявали[16].

Концепцията за тоталитаризма е крайгълен камък на антисъветската пропаганда

В научните среди все още няма постигнат консенсус за значението на понятието „тоталитаризъм". Съществуват различни гледни точки и дефиниции, които са в противоречие помежду си. Но през годините след разпада на СССР се налага концепцията за тоталитаризма, разработена от Карл Фридрих и Збигнев Бжежински, в която на базата на аналогии се прави опит да се отъждествят съветският и фашисткият (нацисткият) модел. Оттогава започва и абсурдното сравнение между съветския строй и западните тоталитарни режими през XX век[17]. Но тезата на Бжежински и Фридрих не издържа на критика. Аналогията е слаб инструмент при сравнението на коренно различни общества, а отделни сходства, чрез които определени режими се характеризират като тоталитарни, могат да се открият на много места, включително и в либералните демокрации[18].

В медийното и политическото пространство на западните, а и на повечето източноевропейски страни не се забелязва дори опит за обективност при употребата на понятието „тоталитаризъм". На практика неизменно се употребява смисълът, вложен в концепцията за двата тоталитаризма, които се противопоставят на единствено правилната либерална демокрация. Стига се дотам, че определението на Фридрих и Бжежински се използва механично дори и от авторитетни учени като директора на френския Институт за международни отношения Тиери дьо Монбриал. Той се удивлява на противоестествеността на антихитлеристката коалиция между западните демокрации – Великобритания

и САЩ, и СССР, възприеман от него като тоталитарен режим, подобен на нацисткия, който трябва да се съкруши[19].

Невежеството в европейската и американската преса по въпроса какво е тоталитаризъм понякога придобива комични измерения. Така например португалският журналист Жозе Милязеш в статия за „Обсервадор" дълбокомислено заключава, че „разликата е само в това, че при нацизма са унищожавали по расов признак, а при комунизма – в зависимост от социалния произход"[20]. Авторът на датския „Юланд постен" Йорн Микелсен пък има още по-бедно въображение. В материал, посветен на 100-годишнината на Октомврийската революция, той „констатира, че разликата се състои в това, че Червената армия е участвала в разгрома на нацизма[21]. Подобни твърдения дават основание на словенския философ Славой Жижек да обобщи, че тоталитаризмът като идеологическо понятие винаги е имал строго определена функция – да гарантира либерално-демократичната хегемония, отхвърляйки критиките отляво срещу либералната демокрация[22]. А полският социолог и политолог Зигмунт Бауман отбелязва: „Западната система успешно изтласка всички алтернативи, освен една, и сведе въпроса до противопоставянето между съвременното западно общество и тоталитаризма, за който по презумпция се приема, че е по-лош. Така всички хора, които се отнасят критично към западното общество, остават в политическата периферия и се определят като маргинали и тоталитаристи."[23]

Съвременният антисъветизъм е опит да се демонизират Русия и президентът Путин, както и да се промени международният ред, формирал се след конференцията в Ялта през 1945 година

„Сто години след Октомврийската революция, чиито събития продължават да оказват влияние и да вдъхновяват хората, тя изглежда епична, митична и завладяваща. Последствията от нея се оказаха толкова значителни, че сега дори е трудно да си представим, че е било възможно тя да не се случи"[24], пише Саймън Монтефиоре в статия, публикувана на 6 ноември в „Ню Йорк таймс" – издание известно както с крайната си русофобия, така и с това, че е един от рупорите на съвременния глобализъм. Британският историк подчертава значимостта на грандиозното събитие и признава, че „руската революция мобилизира народния ентусиазъм по целия свят – ентусиазъм, базиращ се на марксизма-ленинизма и подхранван от месианската нагласа", че това е „най-бурният глобален взрив в човешката история след трите аврамически религии"[25]. Но Монтефиоре не пише нито ред за ролята на СССР в последвалите националноосвободителни и антиколониални движения през XX век, нито за неговия принос западното общество да получи всички социални и демократични привилегии, които след разпада на Източния блок постепенно му се отнемат. Изводите и внушенията на историка за влиянието на Октомврийската революция очевидно са свързани с контекста на новата студена

война. Монтефиоре безкритично повтаря тезата на Ернст Нолте (без да цитира немския философ), че именно болшевизмът е причина за възникването на фашизма. „Без Ленин нямаше да има Хитлер. За подема на Хитлер много способства подкрепата на консервативния елит, страхуващ се от повторение на болшевишката революция на немска земя, който вярваше, че само Хитлер може да се справи с марксизма. Други елементи от радикалната му програма също бяха оправдавани с необходимостта да се противостои на заплахата от ленинска революция."[26] Монтефиоре, който е известен с многобройните си антисъветски исторически изследвания, не пропуска да повтори обвиненията от Студената война през XX век. „Добродетелният идеализъм оправдаваше всички зверства. Болшевиките се възхищаваха на чистките от времето на терора на Робеспиер. Ленин смяташе, че без убийства революцията е безсмислена. Болшевиките създадоха първите професионални революционери в историята, първата тотална полицейска държава, първата съвременна масова мобилизация заради класовата война срещу контрареволюцията. Болшевизмът бе мироглед, специфична култура, характеризираща се с нетърпимо параноидно възприятие за света, основано на сложната марксистка идеология. Техният ентусиазъм оправдаваше масовите убийства на всички врагове – реални или потенциални – не само от Ленин и Сталин, но и от Мао, Пол Пот в Камбоджа, Менгисту Хайле Мариам в Етиопия. Той заложи основите на трудовите лагери, на икономическите катастрофи и на невероятна психологическа травма."[27]

Поантата на статията на Монтефиоре е връзката, която прави между съвременна Русия и СССР. „В основата на властта на президента Владимир Путин стои подкрепата на бившите му съратници от КГБ, наследниците на тайната полиция на Ленин и Сталин. Господин Путин и режимът му използват ленинската тактика за „конспирация" и „дезинформация", която идеално се вписва в съвременните технологии. Вероятно американците са изобретили интернет, но те го възприемаха като начин да се печелят пари или (което е твърде наивно) като магически инструмент за придобиване на свобода. А руснаците, които са възпитани в ленинския цинизъм, го използваха, за да подкопават основите на американската демокрация."[28]

Важно е да се отбележи, че поради акцента върху противопоставянето с Русия западните аналитици са безпощадни в критиките си към Ленин, но са далеч по-умерени, когато става дума за Карл Маркс, който бе посочен за мислител на хилядолетието в проучване на Би Би Си в края на миналия век[29]. „Не Маркс превърна Ленин в революционер, а Ленин превърна марксизма в революционен"[30], смята британският историк Орландо Файджес, който стига дотам, че прави сравнение между болшевиките и ислямските терористи – според него те са болшевиките на нашето време[31]. Известни са и много други изследвания, които обвиняват Ленин в изкривяване на учението на Маркс – например книгата „Карл Маркс или световният дух" на известния глобалист и бивш ръководител на Европейската банка за възстановяване и развитие Жак Атали[32].

Разграничаването на Маркс от Ленин и антиболшевишките внушения, разпространявани от медиите, едва ли са случайни. Те са в синхрон със западноцентристкия глобалистки мироглед, с неспиращата демонизация на Руската федерация и с обвиненията, че тя е повлияла на резултата от президентските избори в САЩ през 2017 година. Но те са само част от систематично провеждания курс към ограничаване ролята на Русия в международната политика. На него служат и продължаващите опити за пренаписване на историята на Втората световна война и за преразглеждане на резултатите от нея. По всичко личи, че нестихващите обвинения към СССР преследват и твърде прагматична цел – да се промени глобалната политическа архитектура, формирала се на конференциите в Ялта и Потстдам през 1945 г., а по-конкретно да се отнеме правото на вето на Русия в Съвета за сигурност на ООН и така да бъдат премахнати и последните юридически механизми за сдържане на западния експанзионизъм. В този контекст трябва да се разглежда и демонизацията на съветския лидер Йосиф Сталин, чието име е неразривно свързано с победата над нацистка Германия и постигнатите с Великобритания и САЩ споразумения за следвоенно устройство. Логиката на Запада е, че след като СССР бъде обявен за престъпен, за съучастник на Третия райх и еднакво отговорен с него за Втората световна война, за масовите убийства и за милионите жертви, той трябва да бъде изхвърлен от групата на победителите, а съответно и драстично да намалее тежестта на неговия правоприемник, Русия, в международната политика.

Съвременното геополитическо противопоставяне на САЩ с Русия поражда някои асоциации с международната обстановка в Европа след 1917 г. Прави впечатление, че и сега, както преди 100 години, ролята на таран на Запада срещу Русия се изпълнява от Полша. На 12 август 2017 г. министърът на външните работи Витолд Вашчиковски заяви, че „СССР значително е способствал за началото на Втората световна война и е нахлул в Полша заедно с Германия"[33]. Военният министър Антон Мацеревич стигна още по-далеч, обвинявайки СССР за Холокоста[34]. Подобни обвинения звучат най-малкото неуместно в страна, която дължи близо 1/3 от територията си на съветските воини, чиито паметници днес унищожава[35]. Не бива да се забравя, че Полша нападна болшевишка Русия още през февруари 1919 г. и води с нея война до март 1921 г., а по-късно, в края на 30-те години, се превърна в съучастник на Хитлер, окупирайки Тешинската област на Чехословакия[36]. Действията на Варшава едва ли се дължат само на пословичната полска русофобия. Зад тях прозират интересите на Великобритания и САЩ, които с разпада на СССР през 1991 г. успяха да осъществят геополитическите си планове за разчленяване на Русия, неосъществили се в хода на Гражданската война в периода 1917–1923 г. Още тогава Великобритания стриктно изпълнява на практика геополитическата концепция, разработена от Халфорд Макиндер, според която Русия се отъждествява с понятието „Хартленд", чийто достъп до океаните на морските държави трябва да бъде ограничаван. Ръководейки се от неговата крилата фраза: „Който управлява Източна Европа, управлява Хартленда, който владее Хартленда, владее Евразия или сърцевината на т.нар. Световен

остров, а който владее Световния остров (29% от площта на Земята е суша), управлява света."[37] По-късно САЩ възприемат концепцията на Макиндер и я използват в Студената война. Неин привърженик е известният американски геополитик Збигнев Бжежински. Днес САЩ и Великобритания се опитват да осъществят целите си, подкрепяйки Полша и нейния проект „Триморие", включващ териториите на страните между Адриатическо, Балтийско и Черно море, като средство, с което ще сдържат както Русия, така и Германия.

Германия също има апетити към постсъветското пространство. Макар и да използва различни средства от Втория и Третия райх, тя се стреми да засили влиянието си в Украйна, Прибалтика и Кавказ. Не бива да забравяме, че проектът за независима Украйна е замислен в кабинетите на австрийските и германските специални служби в края на XIX и началото на XX век[38]. В края на Първата световна война, а и през значителна част от Втората световна война Украйна бе окупирана от немците. Сега техните инвестиции в бившата съветска република се оценяват на над 5 млрд. долара[39]. Основният дял от средствата, отделяни от Берлин за инициативата „Източно партньорство", отива именно в Украйна[40]. Не бива да се пренебрегва и фактът, че немската преса е оценявана като най-русофобската в цяла Европа[41].

Нарасналата геополитическа тежест на Полша и особено подкрепата, която ѝ оказват САЩ и Великобритания, дават основание да се предположи, че Германия едва ли ще осъществи скоро амбициите си за Четвърти райх. Само Русия изглежда способна да оспорва хегемонията на англосаксонците в Източна Европа. Тя е препятствието, което те трябва да преодолеят, за да продължат експанзията си в Евразия. Психо-историческата война с руското минало и особено със съветското наследство видимо е важна част от стратегията им.

Популярността на СССР и на съветските лидери в Русия нараства

Докато демонизацията на Октомврийската революция и на СССР в западната преса продължава, в Русия съветският лидер Йосиф Сталин е първи в класацията за най-бележити личности в историята на страната. Така смятат 38% от запитаните в социологическото проучване на центъра „Левада", чиито резултати бяха обявени на 26 юни 2017 г. Второто място си делят президентът Владимир Путин и поетът Александър Пушкин с по 34%, а веднага след тях е Владимир Ленин с 32%[42].

В изследване на Общоруския център за изучаване на общественото мнение (ВЦИОМ) на въпроса – дали Октомврийската революция е отговаряла на волята на по-голямата част от народите, живели на територията на Русия, 45% отговарят положително, 43% – отрицателно (в 1990 г. съотношението е съответно 36% и 37%). 46% от запитаните смятат, че Великата октомврийска революция е била в интерес на по-голямата част от обществото, и също толкова, че

не е била. 38% са на мнение, че тя е изиграла положителна роля, „дала е тласък на социално-икономическото развитие на страната"[43].

Увеличаващата се популярност на Ленин и Сталин и положителното отношение към Октомврийската революция на значителна част от населението вероятно са свързани както с разочарованието от либералните реформи през 90-те години на XX век и от либералната икономическа политика, която се провежда от правителството на Руската федерация и до днес, така и със създалата се международна обстановка и с интензивната конфронтация със Запада.

Ако Ленин е геният, който прозря възможността да бъде осъществена революция в страна, в която преобладава селското население, и постави началото на грандиозни промени, Сталин е личността, която превърна утопиите в реалност. Той възстанови Русия след тежката Гражданска война и постигна баланс между марксистките идеи и руските национални традиции. Сталин предложи концепцията за построяване на социализъм в отделно взета страна[44], противопоставяйки се успешно на глобалистите начело с Лев Троцки, които виждаха в Русия плацдарм, а в руския народ преди всичко ресурс за бъдеща световна революция[45].

Сталин и неговите съратници успяха да проведат ускорена индустриализация в условията на силна международна изолация и да изведат СССР до победата във Великата отечествена война, която го превърна в една от двете световни свръхдържави. Сред населението на Русия симпатии предизвиква и националноотговорната позиция на Сталин в спора му с Ленин за това как трябва да бъде устроен СССР. Това бе отбелязано и от президента Владимир Путин, който подчерта, че Ленин е поставил атомна бомба, като е изградил СССР като субект от съюзни републики, които имат право на отделяне, вместо да приеме предложението на Сталин и на други болшевики съюзните републики да са автономни области в РСФСР[46]. Мнението на Путин е критикувано от Комунистическата партия на Руската федерация[47], но шансът да се избегне трагедията от 1991 г. щеше да бъде по-голям, ако е бил приет проектът на Сталин.

Противопоставянето между патриотите (славянофили, почвеници, евразийци), смятащи, че Русия има собствен исторически път, и западниците (глобалисти, либерали), които са на мнение, че тя трябва да подражава на западните държави и да следва техните рецепти, е изключително актуално от времето на управлението на цар Петър I досега. То е от важно значение не само за възприемането на Октомврийската революция и на избрания от Сталин път към икономическа самодостатъчност, но и за новата студена война, в която прозападната руска опозиция настоява за едностранни геополитически отстъпки на САЩ и ЕС, за тясна интеграция със Запада и за налагане с всички средства на неговите ценности в Русия. Този конфликт до голяма степен обяснява сътресенията, настъпили в СССР в първото десетилетие след Великия октомври, а и по-късно. „Едва от края на 20-те години на XX век започна истинската социалистическа реконструкция на обществото. Освен това – в десетте години след Октомврийската революция се водеше борба между левите глобалисти,

които започнаха революцията, за да разпали тя световна революция, и тези сили в ръководството на болшевиките като Сталин, които се ръководеха от необходимостта да се гради социализъм в една отделно взета страна"[48], коментира академик Андрей Фурсов. Той отбелязва, че „в резултат на това възникна общество на системен антикапитализъм, който реши проблемите, които самодържавието не успя да реши в продължение на столетия. А хората, които дойдоха от низините, станаха гениални учени, конструктори и военачалници. Съветското общество се изгради в резултат на промените, пролог към които бе Великата октомврийска революция. То е единственото общество в историята, изградено върху идеалите на социалната справедливост"[49].

Положителна е оценката за събитията през октомври 1917 г. и на великия руски мислител Александър Зиновиев (1922–2006): „Винаги съм смятал и смятам Октомврийската революция за велика социална революция в историята на човечеството и за най-великото събитие на XX век. Благодарение на нея страната извърши скок, подобен на който няма в миналото и изглежда няма да има и в бъдеще. Скок във всички отношения – в сферата на културата, на образованието, в материално отношение. Влиянието на революцията върху целия исторически процес бе колосално. Не зная нито едно историческо събитие, което да е оказало такова влияние на човечеството."[50]

Дискусиите за това какво точно се е случило през паметния октомври 1917 г. – дали революцията е била социалистическа, или буржоазна[51], дали е построен социализъм, или държавен капитализъм[52], вероятно ще се водят още дълго. Но е безспорен факт, че тя коренно преобрази Русия и света, а идеите на Ленин и другарите му са живи в съзнанието на руския народ и до днес. Това се разбира от проучването, направено от фонд „Андрей Първозвани". То сочи, че сред запитаните в социалната мрежа „В контакте" 30 045 души, на които са предложени програмите на водещите сили през 1917 г. (болшевики, меншевики, есери, леви есери, кадети, октомврийци, монархисти и анархисти), 35% са гласували за болшевиките, монархистите са подкрепени от 26,7%, 12% са дали вота си за анархистите. Във *Facebook* съотношението на силите е още по-убедително в полза на болшевиките – 49,1%, за монархистите – 34,9%, а за кадетите – 9%[53].

Резултатите правят силно впечатление и според научния директор на Руското военноисторическо общество Михаил Мягков: „Работата не е в протестните настроения, а някъде в подсъзнанието си младото поколение чувства или желае нов проект, пробив в бъдещето, който навремето бе представен от болшевиките. Съветският проект бе конкурент на Запада. Това бе предизвикателство към капитализма, интервенциите и печалбарството. Подобен проект е необходим, а младежта иска да участва в него, разбира се, не с лозунгите на болшевиките. В страната ни има голям потенциал за нов пробив."[54]

Според съветника на президента Путин – академик Сергей Глазев, революционни са и събитията от 1991 г., довели до разпада на СССР, но те не са дали никакво ново качество на руското общество за разлика от това, което се случи преди

100 години. „Революцията през 1917 г. моментално предложи нова иделогия. Бяха необходими 10 години, за да се концентрираме върху построяването на социализма, а след 10 години системата се оформи, издържа теста на Великата отечествена война и стана глобална." Той с тревога отбелязва, че „сега Русия е изправена пред подобни проблеми, но не разполага с много време да се изгради „привлекателна идеология, която е способна да сплоти обществото"[55].

На фона на огромния интерес на руското общество и на научните кръгове прави впечатление, че годишнината от Великата октомврийска революция не бе почетена от управляващите в Руската федерация. Това едва ли е защото те подценяват нейната значимост, по-скоро е заради геополитическата реалност и сложната обстановка в страната в условията на безпрецедентен икономически, политически и информационен натиск на Запада. Приетите от Конгреса на САЩ през юли санкции срещу Русия[56] на практика са насочени към руския икономически елит. Очевидно това е негласен призив да бъде свален президентът Путин и да последва рязка промяна на провежданата външна политика – да бъдат направени геополитически отстъпки на Запада срещу евентуална възможност икономическите санкции да бъдат отменени. Ръководейки се от създалите се заплахи, руският лидер е много предпазлив във вътрешнополитическите си ходове и се стреми към гъвкавост и обединение на нацията, а не към действия, които могат да доведат до ескалация на противоречията в обществото. Логично е след президентските избори, насрочени за март 2018 г., да се проведат и сериозни реформи, насочени към мобилизационна икономика и по-голяма социална справедливост.

Бъдещето ще покаже как Русия ще се справя с предизвикателствата, пред които е изправена, но със сигурност постиженията ѝ след Великата октомврийска революция още дълго време ще бъдат пример и вдъхновение за руския народ.

СССР бе светлина и надежда за унижените и оскърбените в целия свят

Новата студена война има редица сходства с предшественичката си, но съществуват и достатъчно сериозни различия. Преди геополитиката се криеше зад идеологията, а сега идеологията се крие зад геополитиката. При това не само в противопоставянето между крайния либерализъм и традиционното общество, чийто стожер е Русия. Независимо че както Руската федерация, така и опонентите ѝ са страни с пазарна икономика, западните управляващи елити продължават да живеят със страха, че под една или друга форма е възможно възкресяването на съветския проект. Едва ли е случайно, че на фона на демонизацията на президента Владимир Путин, на руската армия и на специалните служби се открояват похвалите, които престижни международни институции дават за финансово-икономическия блок в правителството на Руската федерация. Известно е, че той провежда ултралиберална политика, която е крайно непопулярна сред населението, и е определян като пета колона на Запада от

редица руски[57, 58], а и чуждестранни експерти[59]. Председателят на Централната банка на Русия Елвира Набиулина дори бе обявена от списание *„Euromoney"* за най-добър ръководител на централните банки в света за 2015 година[60].

Очевидно споменът за СССР продължава да стряска съня на глобалната плутокрация, която ще направи всичко възможно той да не се възроди в обозримо бъдеще и за целта използва както външния натиск, така и петата си колона в Руската федерация. Това не е случайно. СССР бе държава, която постигна забележителни постижения във всички сфери на живота – науката, образованието, здравеопазването, културата, военното дело и така нататък. Импулс за развитие получиха националните републики. За разлика от колониализма на Британската империя и политиката, която САЩ провеждат и до днес, СССР не изсмукваше пари и ресурси от своите покрайнини, а напротив – изразходваше значителни средства за просперитета на републиките си и на дружеските социалистически страни. Това бе пример, който печелеше симпатии във всички точки на планетата.

Осмислянето на опита от Великата октомврийска революция и последвалата коренна обществена промяна със сигурност ще бъдат полезни за Руската федерация при вземането на важните решения в настоящото ѝ противопоставяне със Запада. Русия чувствително ще увеличи тежестта си в глобалната политика, ако към нарастващата си военна мощ прибави и модерна визия за постигане на социална справедливост, алтернатива на западния неолиберализъм, ако намери оптималното съчетание между националното и глобалното. Това ще бъде важна крачка към изграждането на многополюсен свят, в който влиянието на САЩ и Великобритания ще намалее значително.

В заключение ще отбележа, че дореволюционна Русия бе освободител и покровител на православните християни в Османската империя и гарант за баланса на силите в Европа, а СССР бе светлина и надежда за унижените и оскърбените по цялото земно кълбо. Това до голяма степен обяснява защо той така усърдно е демонизиран в хода на новата студена война.

ЛИТЕРАТУРА

1 World entering era 'more dangerous than Cold War' as Russian power grows, former MI6 boss warns. https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/russia-cold-war-sir-john-sawers-warns-syria-washington-moscow-a7357421.html

2 Russia, US move past Cold War to unpredictable conflict. http://edition.cnn.com/2016/10/12/politics/us-russia-tensions-cold-war/index.html

3 Вж. Новая холодная война по версии Forbes: Россия и Китай против демократий всего мира. https://russian.rt.com/inotv/2017-05–23/Novaya-holodnaya-vojna-po-versii

4 How Putin's Russia uses Soviet-era tricks to evoke racist white fears. https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2017/10/09/how-putins-russia-uses-soviet-era-tricks-to-evoke-racist-white-fears/?utm_term=.1dc8298089a8

5 Пак там.

6 Пак там.

7 Пак там.

8 PUBLIC LAW 86-90-JULY 17, 1969. https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-73/pdf/STATUTE-73-Pg212.pdf

9 Дни преди вековния юбилей на Октомврийската революция излезе изследването на американската журналистка Ан Епълбаум „Червен глад: Войната на Сталин в Украйна" (Red Famine: Stalin's War on Ukraine, Penguin Randomhouse, 2017).

10 Канадският филм за Голодомор „Горчива жътва" е представен в Киев. https://24tv.ua/ru/kanadskij_film_o_golodomore_gorkaja_zhatva_prezentovali_v_kieve_n753217, How Putin's Russia uses Soviet-era tricks to evoke racist white fears. https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2017/10/09/how-putins-russia-uses-soviet-era-tricks-to-evoke-racist-white-fears/?utm_term=.1dc8298089a8

11 Вж. История голода в СССР: почему Запад так борется за „голодомор"? https://regnum.ru/news/2336901.html

12 СМИ: на Украине уничтожен последний памятник Ленину. http://www.ntv.ru/novosti/1679396/

13 Вж. И. Прокопенко. Вся правда об Украине. М., Эксмо, 2014, с. 62.

14 Вж. Национальная политика СССР в 20–30-е гг. XX в. http://scibook.net/istoriya-rossii/natsionalnaya-politika-sssr-30236.html

15 Вж. Путин копирует расистскую модель СССР превосходства русских. http://svpressa.ru/society/article/183811/

16 Пак там.

17 *Понамарева, Елена.* Врага надо знать в лицо, или О любимом хобби Бжежинского https://www.fondsk.ru/news/2012/11/13/vraga-nado-znat-v-lico-ili-o-ljubimom-hobbi-bzhezinskogo–17584.html

18 Вж. В. Проданов. Теория на българския преход. С., Захарий Стоянов, 2012, с. 131–132.

19 Вж. Н. Нарочницкая. Великие войны XX столетия, с. 114.

20 Что отличает коммунизм от нацизма? http://inosmi.ru/world/20150415/227506355.html

21 100 лет русской революции: быть коммунистом едва ли так же плохо, как быть нацистом.http://inosmi.ru/social/20171009/240465990.html

22 *Проданов, В.* Теория на българския преход. С., Захарий Стоянов, 2012, с.128.

23 *Бауман, Зигмунт.* Свобода. 2005. http://ivanov-petrov.livejournal.com/368241.html

24 What If the Russian Revolution Had Never Happened? https://www.nytimes.com/2017/11/06/opinion/russian-revolution-october.html

25 Пак там.

26 Пак там.

27 Пак там.

28 Пак там.

29 Marx the millennium's 'greatest thinker'. http://news.bbc.co.uk/2/hi/461545.stm

30 Вж. Орландо Файджес: это не Маркс превратил Ленина в революционера, а Ленин сделал марксизм революционным. http://inosmi.ru/social/20171102/240678417.html

31 Пак там.

32 *Атали, Ж.* Карл Маркс или световният дух. С., Рива, 2006.

33 Польский парламент 22 июня принял закон, позволяющий снести все памятники советским воинам. https://www.1tv.ru/news/2017-06–22/327510-polskiy_parlament_22_iyunya_prinyal_zakon_pozvolyayuschiy_snesti_vse_pamyatniki_sovetskim_voinam

[34] Польша хочет репараций. https://www.gazeta.ru/politics/2017/08/25_a_10857092.shtml

[35] Вж. Полша ще събори стотици паметници на Червената армия. http://www.mediapool.bg/polsha-shte-sabori-stotitsi-pametnitsi-na-chervenata-armiya-news265662.html

[36] Два хищника – Польша и Германия – против Чехословакии. https://topwar.ru/6015-dva-hischnika-polsha-i-germaniya-protiv-chehoslovakii.html

[37] Вж. The Geographical Pivot of History. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Geographical_Pivot_of_History

[38] Вж. Украинская доктрина в политике Австро-Венгрии и генезис украинского национализма. https://www.socionauki.ru/journal/articles/143566/

[39] Немецкие инвестиции в Украину составили $5,4 млрд. http://hubs.ua/business/nemetskie-investitsii-v-ukrainu-sostavili-5-4-mlrd-91403.html

[40] Деньги Германии для „Восточного партнерства" достаются в основном Украине. https://ria.ru/world/20170829/1501270052.html

[41] Руссофобию затевают: немецкие СМИ в пять раз чаще ругают Россию, чем американские. https://polit.info/307605-rusofobiyu-zatevayut-nemeckie-smi-v-pyat-raz-chashche-rugayut-rossiyu-chem-amerikanskie

[42] Опрос: Сталин обогнал Путина и Пушкина в рейтинге выдающихся личностей. https://ria.ru/society/20170626/1497276857.html

[43] Октябрьская революция: 1917–2017. https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=116446

[44] Socialism in One Country. https://en.wikipedia.org/wiki/Socialism_in_One_Country

[45] *Елисеев, А.* „Демон революции" на службе у Запада. http://www.stoletie.ru/territoriya_istorii/demon_revolucii_na_sluzhbe_u_zapada_2009–11-06.htm

[46] Вж. П. Акопов. Результат национального предательства тогдашнего руководства страны. https://vz.ru/politics/2016/1/23/790147.html

[47] Про „мину", заложенную Лениным. https://kprf.ru/history/soviet/150991.html

[48] Революция 1917 года: от „хлебной сверхдержавы" до промышленного гиганта. https://www.nakanune.ru/articles/113415/

[49] Пак там.

[50] Олег Назаров: У партии Ленина была массовая поддержка. http://aszk.ru/prochee/mnenie-eksperta/item/3320

[51] Вж. Д. Лесков. Три революции. http://www.e-reading.club/chapter.php/148471/3/Lyskov_-_Tri_revolyucii.htm

[52] Вж. М. Христов. Социализъм и преход към пазарно общество в България. С., 2004, с. 12–15.

[53] В российском обществе еще силен дух большевиков. https://www.nakanune.ru/articles/112893

[54] Пак там.

[55] Пак там.

[56] Russia Sanctions Review Act of 2017. https://www.congress.gov/bill/115th-congress/senate-bill/341/text?q=%7B%22search%22%3A%5B%22russia+sanctions%22%5D%7D

[57] Вж. М. Александров. Пятая колонна и цветная революция. https://regnum.ru/news/2095607.htm

[58] Вж. Михаил Делягин. Торжество либеральной чумы недолговечно. https://izborsk-club.ru/13457

[59] Пол Крейг Робертс: слабость России – ее либеральная экономика. http://publikatsii.ru/stats/10463-pol-kreyg-roberts-slabost-rossii-ee-liberalnaya-ekonomika.html

[60] Euromoney: Эльвира Набиуллина признана лучшим руководителем ЦБ в мире. http://tass.ru/ekonomika/2267460

ПРЕДИ „АРАБСКАТА ПРОЛЕТ" – МЮСЮЛМАНИТЕ В ЗАПАДНА ЕВРОПА В КРАЯ НА XX ВЕК И ПРЕЗ ПЪРВОТО ДЕСЕТИЛЕТИЕ НА XXI ВЕК

Димитър Петков

Димитър Петков *– доктор по история. Работи като научен сътрудник към Регионалния исторически музей – Разград. През 2016 г. достига до финалната фаза (Assessment Center) на европейския конкурс за куратори в Брюксел, организиран от Европейския парламент във връзка с проекта за създаване на музей за европейска история – House of European History. Има публикувани научни разработки на английски, немски и руски език. Научните му интереси са насочени към новата и най-новата българска, балканска (на Югоизточна Европа) и европейска история.*

В самия край на 2010 г. и в началото на 2011 г. започва т.нар. Арабска пролет, довела до свалянето на диктаторските режими в близкоизточния регион. Тази „пролет" активира обаче огромна бежанска вълна от мюсюлмани към Европа и тя застана в центъра на обществения и политическия дискурс. И някак бе забравено или просто убягваше от поглед фактът, че много преди тази вълна да започне, към западната част на Стария континент конкретно е имало по-ранни мигрантски мюсюлмански вълни, които определено слагат своя отпечатък върху развитието на Западна Европа. Всъщност преди да се провеждат каквито и да е политики във връзка с бежанските мюсюлмански потоци след избухването на т.нар. Арабска пролет, би следвало да се знае и – което е още по-важно – да се осъзнае положението, свързано с живеещите в Западна Европа към началото на промените в Арабския свят мюсюлмани, които се установяват в тази част на Стария континент именно чрез по-ранните мигрантски вълни. Това провокира написването на настоящата статия.

Кратка историческа справка за началото на мюсюлманските мигрантски вълни към Западна Европа

Като процес миграцията на мюсюлманите към Западна Европа придобива актуалност след Втората световна война, защото индустриите на западноевропейските държави се нуждаят спешно от работна

ръка. Освен това за някои страни в западната част на Европа въпросът не опира само до търсене на работници. Те стимулират миграцията, понеже искат да решат своите хронични демографски проблеми. След Втората световна война до началото на XXI век има 5 вълни на миграция на мюсюлмани към Западна Европа. Първата вълна започва непосредствено след войната и продължава през 50-те години на XX век. През всяко десетилетие след Втората световна война до края на XX век има на практика по една голяма мигрантска вълна на мюсюлмани към Западна Европа. Въпреки някои особености в политиката на отделните западноевропейски страни към мюсюлманите, крайният резултат от тази политика води до създаване на паралелни мюсюлмански общности в рамките на западноевропейските общества. Това пречи за интеграцията на мюсюлманите. Те започват да водят затворен начин на живот в рамките на европейските общества. Мюсюлманите намират обединителна основа в религията, тя започва да служи като база за създаване на идентичност. Постепенно мюсюлманите се превръщат в политически фактор, защото броят им непрекъснато нараства. Въпросът за интеграцията и за дезинтеграцията им става център на политическата и обществената дискусия[1].

Историческите резултати от мигрантските мюсюлмански вълни към Западна Европа до 2010 година

Според статистическите данни, от 2010 г. в Европейския съюз живеят между 15 и 20 милиона мюсюлмани. Тази статистика се отнася основно за страните в Западна Европа. Очакванията са, че до 2025 г. броят на мюсюлманите в този европейски регион ще се удвои. В общността като цяло те представляват многостранна обществена група – от граждани на Европейския съюз до новопристигнали. Мнозинството от тях живее в големите европейски градове или във важните индустриални центрове на Стария континент. Според различни сведения от 2007 г. около една трета от тези между 15 и 20 милиона души се определят като активни мюсюлмани, т.е. като мюсюлмани, които практикуват и съответно спазват стриктно нормите на исляма. На този етап липсва информация и не може да се каже дали тази група е нараснала, или е намаляла. Ясно е обаче, че през последните 30 години ислямът се радва на нарастваща популярност, и се предполага, че тази тенденция ще продължи. За отбелязване е, че в Евросъюза той е несъразмерно и непропорционално застъпен и като цяло процесът на неговото развитие и разпространение не е завършил, още повече че в това отношение социалният мотив играе своята роля[2]. Според прогнозите на демографите броят на мюсюлманите ще продължи да нараства не само поради мигрантските вълни, но и поради относително по-високата раждаемост, която имат те в сравнение с европейското общество в рамките на Общността. Високата раждаемост може да се открои видимо в самия демографски профил на

мюсюлманското население, което е значително по-младо, отколкото останалото население в отделните страни, членки на Евросъюза. Например през 2001 г. една трета от мюсюлманите във Великобритания са под 16-годишна възраст, а делът на младите мюсюлмани е около една пета от цялото младо население на страната. Средната възраст на мюсюлманите в Обединеното кралство е около 28 години и е с 13 години под средното за страната. На 1 януари 2004 г. около 38% от мюсюлманите в Холандия вече не са мигранти, а потомци на мигранти. Тази демографска ситуация е отразена в един доклад на Европейската комисия от 2006 г., който се отнася за тогавашните 25 членки на Евросъюза. В доклада се говори за една продължителна тенденция към влошаване на демографското състояние на европейските страни, отчитат се като цяло отрицателните демографски тенденции в Общността[3].

Статистиката показва, че в териториалното пространство между Сицилия и Полша, Ирландия и Берлин живеят между 15 и 20 милиона мюсюлмани, които, като брой, са повече от живеещите в славянската част на Европа или на Балканите, където във връзка с нашествието на Османската империя и нейното политическо управление над Югоизточна Европа се заселват около 9 милиона мюсюлмани. В случая става дума за 3 или 4% от цялото население на Западна Европа, но в някои държави като Франция например мюсюлманите без френски паспорт са около 6%, а в Швеция – около 0,5%. Повечето мюсюлмани мигранти в Европа живеят около градовете Бирмингам, Марсилия, Брюксел, Берлин, Утрехт. В тези региони над 10% от населението е от мигранти мюсюлмани. А демографските прогнози се основават на тенденцията към по-нататъшно нарастване на това население[4]. По-разширеният анализ показва, че в Германия мюсюлманите живеят преди всичко в или около Берлин, Кьолн, Щутгард, Есен, Мюнхен и Хамбург. В Холандия те населяват преди всичко Утрехт, но има и в Амстердам и в Ротердам. Във Франция живеят в следните региони: Ил дьо Франс, Провансалските Алпи, Кот д'Азюр, в административната част на Лион и в северната част на Кале. В Обединеното кралство големите мюсюлмански групи се заселват в Лондон, Западен Мидландс, Западен Йоркшир, в административната единица на Манчестър, Ланкашър и в района на шотландското западно крайбрежие[5].

Мигрантите мюсюлмани в страните на Западна Европра и като цяло в Европейския съюз в края на XX и началото на XXI в. имат разнообразен етнически произход. Най-голямата част от тях са с турски произход, следвани от страните от Магреб (Тунис, Алжир и Мароко), след това като численост идват мигрантите мюсюлмани от бившите югославски републики, В този период започва да се забелязва и повишаване на броя на мюсюлманите – мигранти и бежанци от Близкия и Средния изток. По-голямата част от мюсюлманите, живеещи в Германия, Дания, Австрия и Холандия, произхождат от Турция. В Белгия и Испания преобладаващото мнозинство е от Мароко; мюсюлманите от Мароко пък са втората по големина група от мигранти мюсюлмани във Франция и Холан-

дия. Във Франция най-голямата група от мигранти мюсюлмани произхожда от Алжир. Около половината от мюсюлманите във Великобритания са родени в тази страна, 10% са родени в Африка, останалите идват от Азия. Най-големите групи от мюсюлмани мигранти тук са от Бангладеш и Пакистан. Към мюсюлманите, които се заселват от Турция в Западна Европа, спадат не само турците, но и кюрдите. За мароканците трябва да се отбележи, че произхождат от народностни групи с арабски произход, но между тях има и бербери. Между мюсюлманите мигранти от Пакистан има не само от Пенджаб, а и от Кашмир[6].

Обобщено казано, мюсюлманите, идващи в Западна Европа, са от различни краища на ислямския свят. Тяхното разпръскване из западната част на Стария континент става по времето на колониалното владичество на Западна Европа над останалия свят. Мигрантите от страните от Магреб се заселват най-вече в западноевропейските страни с крайбрежни райони на Атлантика – от Испания до Холандия. Но броят им не е малък и в Италия и Германия. Мюсюлманите от Индия и Пакистан са особено многобройни в Англия, но те се установяват и в останалите части на Западна Европа. Мюсюлманите от района на Сахара в Африка, особено от Западна Африка, се заселват във Франция, Испания и Италия. Турските мигранти са предимно в Германия и Австрия, но живеят и във Франция, Белгия, Холандия, Швеция, Норвегия и Финландия. След разпадането на Югославия, от началото на XXI век към Западна Европа се насочват и мюсюлмани – мигранти от Косово и Босна. В тази посока тръгват и мюсюлмани от Чечения, Египет и Иран.Така след Втората световна война, и особено от 60-те години на XX в. нататък, заради различните мюсюлмански бежански вълни към Европа Старият континент преживява третата си голяма среща с исляма в исторически план – след арабското нашествие в Испания и Сицилия през осмото и деветото столетие и след османската инвазия в Югоизточна Европа от XIV в. нататък[7].

Фактите показват, че основната част от мюсюлманите в Западна Европа е сунитска. Заедно с по-малката група от шиити в Европа има и алевити и суфисти. В рамките на сунитската общност съществуват различни етнически групи от мюсюлмани. Освен това, когато се говори за представителите на сунитския ислям в Европа, нужно е да се уточни, че при тях съществуват различни школи и религиозни норми[8]. Сунитските мюсюлмани от страните в южните райони на Африка са силно повлияни от различните клонове на суфизма. Прецизирането на всичко това е важно, понеже различията в етнически смисъл, както и различията между отделните религиозни направления в исляма оказват влияние върху нагласите и подхода при комуникацията на мюсюлманите с немюсюлманите европейци[9].

Според изследванията мигрантите мюсюлмани по-често се дефинират и разграничават по религиозен принцип, идентифицират се особено силно с религията си, което показва отношението им към нея – религиозните практики като молитва, честите посещения в джамия, предписанието „Халал", облеклото

и т.н. Но тук веднага следва уточнението, че самата религиозност съвсем не определя някакво враждебно отношение спрямо другите – немюсюлмани в Западна Европа[10].

Тези хора често водят затворен начин живот. Те всички попадат в графата „мюсюлмани" и не са разграничавани съгласно техния произход или като хора, дошли от определена държава. В случая има едно подчертано изключение – става въпрос за турците. Това допринася допълнително за обединението на мигрантите мюсюлмани от исляма, който се превръща в политическа форма на тяхното представяне в рамките на европейските и конкретно на западноевропейските общества.

Две противоположни концепции за интеграция на мюсюлманите

Ще се спра на двата конкретни варианта, които се открояват в Европа като концептуални форми за интеграция на мюсюлманите[11]. Първият е застъпен от Европейския съюз, в неговите „основни принципи" за интеграция от 2004 г., съгласно които тя е двустранен и продължителен процес. Той протича в рамките на комуникацията между базовото общество и заселващите се на неговата територия мигранти и изисква взаимна „любезност" и „отзивчивост" и няма за своя крайна цел „статичен резултат"[12]. Според създателите на тази концепция е нужно участието не само на мигрантите и на тяхното потомство, а и на всички членове на основното общество в конкретната държава. Този процес на „включване" вменява на мигрантите задължения и отговорности, които са обвързани с възприетите и наложени в приемащите държави, и това предполага интеграцията към тях. Приемащото общество трябва от своя страна да създаде необходимите благоприятни възможности за безпрепятствено икономическо, социално, културно и политическо приспособяване, адаптация и интеграция или за цялостно включване и участие на мигрантите в неговия живот. Държавите – членки на общността, както и техните граждани, а също и мигрантите, разбира се, трябва да спазват нормите на тази политика на включване, да са обвързани с нея и непрекъснато да се обръща внимание на взаимните права и задължения както на основното общество, така и на мигрантите[13].

От тази гледна точка, застъпена от евроадминистрацията в Брюксел като основен принцип в хода на процеса на интеграция, ще представя друга възможна концепция, която управляващите в Швейцария например възприемат като водеща. В основата на швейцарския принцип е тезата, че мигрантите трябва сами да се справят с интеграционния процес. Според нея те трябва да се съобразяват с швейцарските норми, а не обратно. Адаптацията към тях означава следното: гражданските права трябва да се заслужат. Това включва като задължителна предпоставка определено поведение и преди всичко следване и спазване на конкретни правила и норми. В случая гражданските права не важат като

интеграционен фактор; по-скоро те се явяват цел на интеграционния процес, за което са нужни знания, образование като логично и необходимо условие[14].

Разликата между двата подхода е повече от очевидна и не се нуждае от коментар. По отношение на интеграционния процес съществува и друг въпрос, който засяга демографията. До каква степен страдащото от хронична демографска криза европейско общество може да се окаже фактор за интеграцията на хора, напуснали своите родни места, но пренасящи по презумпция и на практика своя свят в Европа, запазвайки по този начин своята автентичност[15]?

„Германският случай" – мюсюлманите в Германия

Разглеждането на този „случай" не е лишено от логика в един такъв анализ. Той е интересен най-вече, защото самата германска нация излиза от Втората световна война сериозно обременена психически не само поради поредната загуба, а и поради еврейския геноцид. Това слага дълбок отпечатък върху отношението на германеца към другите на негова територия, а и външният фактор допълнително спомага този отпечатък да се съхранява във времето.

В началото на 80-те години на XX в. във Федерална република Германия за първи път се подема темата за мултикултурализма, който в последните години често се извежда от управленските кръгове в Берлин като принципна основа на една политика по отношение на другия на германска територия. През 1988 г. дискусиите по мултикултурализма достигат една определена фаза, с която във Федерална република Германия се пристъпва към въвеждането на „мултикултурен закон", поставящ в центъра политическата линия за правото на „културната различност" и „равенство на шансовете", като тези фрази са конкретизирани законово. Идеята за мултикултурализма във Федералната република е повлияна от канадския опит и от канадската концепция за „мултикултурното общество"[16]. Но в Канада въвеждането през 1971 г. на „мултикултурното законодателство" се възприема като един вид обида по отношение на принадлежността към френската или английската култура и затова отделните провинции в страната започват да водят своя политика – политиката на интеркултурализма[17].

Въпросът в случая е, че мултикултурализмът в германското общество се възприема като канадски опит, а между германската държава и Канада разликата в историческо отношение е повече от очевидна. Трябва да предположим, че психологическият комплекс, свързан с евреите по време на Втората световна война, оказва своето въздействие. Но има и друго, което немският философ Волфганг Велш подчертава. Според него двете концепции – мултикултурализмът и интеркултурализмът – са проблематични, тъй като водят до очертаване и ясно поставяне на културни граници. Мултикултурализмът предизвиква възникването на паралелни общества. Но и концепцията на интеркултурализма също стъпва върху един модел на възприети различия между собствената кул-

тура и културата на другия. Следователно културната различност е възможна основа за конфликтни ситуации, а като рецепта за тяхното преодоляване, съгласно теоретичната схема на интеркултурализма, обикновено се посочва обмяната на знания за културната различност и оттам вече се търси достигането до някаква форма на социален консенсус[18].

Встрани от тези философски концепции би следвало да се подчертае, че от началото на 80-те години на XX в., както отчитат някои наблюдатели, на практика Федералната република не създава проблеми за съхраняването на културата, езика и начина на живот на турците, живеещи на нейна територия, които са и най-многобройната група мигранти в нея. Но това не означава респект по отношение на многообразието, а по-скоро се тълкува от тези автори като заобикаляне на въпроса как би изглеждала една взаимновключена култура. Като краен резултат от това се стига до изграждането на паралелно общество на турците в Германия[19]. Всъщност още в самото начало на своето пристигане (става въпрос за периода след Втората световна война и мигрантските вълни към Федералната република) чужденците на германска територия усещат агресията на немския етнонационализъм, който допринася решително за тяхното разграничаване от германците. Заради политиката на връщане на мигрантите, водена от германските власти до 1998 г., тази позиция и това положение на практика се утвърждават още повече. Етнизирането на чужденците, преди всичко на турците, води до създаване на настроения за разграничаване на турците от немците, за диференцирано съществуване, което изгражда паралелните общества в Германия[20].

Освен това от началото на 80-те години на XX в. за все повече мюсюлмани ислямистките организации и групировки във Федералната република се превръщат в опорна точка, като изграждат тяхната идентичност и започват да изживяват своята експанзия, която изисква съответно създаването на ръководни организационни структури. И през 1986 г. се стига до това, като се създава т.нар. Ислямски съвет, който се ръководи от ислямското общество „Мили Гьорюш". През 1994 г., вече след обединението на Германия, тази организация се превръща в Централен съвет на мюсюлманите в страната, който застъпва политическата линия на организацията „Мюсюлмански братя". Тя има претенцията да представлява мюсюлманите в Германия. След 1998 г. донякъде това става и всички германски партии се съобразяват с нея, което означава, че Германия „де факто е призната за мигрантска страна"[21].

В началото на 90-те години на XX в. споменатият немски философ Волфганг Велш предлага нещо по-различно от мултикултурализма и интеркултурализма. Той говори за транскултурализъм. С тази концепция Велш се опитва да прецизира онова, което се случва с различните култури на фона на глобализацията. Той смята, че те са повлияни от вътрешни различия и от външни влияния, водещи до обмяна и напластявания на различни културни елементи. Префиксът „транс" включва две съдържателни според него значения: първо, че

днешните „конституции" на отделните култури вече са далеч отвъд традиционните затворени конституции на тези култури, познати ни в миналото; и второ – че сегашното състояние на културите се детерминира от процеси на взаимни преплитания на културни елементи и от съвкупности от културни белези[22].

Всъщност Волфганг Велш поставя въпроса за съществуването на „хибридни конституции" на отделните култури, което ще рече, че те, отделните култури, вече не са монолитни. Тук е мястото да се уточни, че в Германия сега тезата за съществуването на хибридната идентичност не само се лансира в научните среди, но паралелно с това се посочва като подчертана възможност да се превъзмогне дезинтеграцията и се възприема като своеобразна база, върху която да се търси път към помирението между културите. Съгласно това научно становище „хибридната идентичност" се отнася до хора, които се чувстват по еднакъв начин и едновременно свързани и принадлежащи към различни културни кръгове, без оглед на това в какво културно пространство живеят. От тази гледна точка се говори за хора, които са мюсюлмани, но свързват тази си културна принадлежност с национална – било то немска, френска, холандска и т.н. С други думи, хора с два произхода, но които са част от културата на западните „мигрантски държави". Представителите на тази идентичност, според авторите, които застъпват тезата за нейното съществуване, могат да бъдат медиатори и участници в преговори за разрешаване на проблеми с корени в характера на културната принадлежност, водещи до разделение или радикализация[23].

На фона на това теоретизиране, което се опитва да създаде формула за интегративност, обаче би следвало да се подчертае, че в научната литература ясно се дефинират нивата на дезинтеграция на мигрантите в Германия. *Първото* от тях е наречено социално-структурно. То подчертава липсата на правилно, справедливо разпределение на възможностите за образование и оттам – за работа. В този смисъл мюсюлманите в страната са силно застрашени от потенциална безработица. Тук следва да се уточни, че Германия е страната, в която социалният произход оказва най-голямо влияние върху образованието, поне според изследване на *PISA*[24] и на някои други организации[25].

Другото ниво на дезинтеграция е институционалното, което се усеща от втората и третата генерация мигранти. Авторите, които се занимават с тези форми на дезинтеграция, смятат, че пречките във връзка с придобиване на германско гражданство, с които се сблъскват родените в Германия мигранти второ и трето поколение, усложняват или утежняват достъпа им до формата на „колективна идентичност" в страната. Според тях така се „пресушава" потенциалният източник, който може да създаде възможност за признаване на „позитивна идентичност" от мнозинството в Германия – т.е. на идентичност, приемлива за него. Често досадните премеждия на мигрантите, живеещи в страната, свързани с административното определение „чужденец", водят до ниска социална мобилност на мигрантите и придават по-голяма интензивност на процеса на тяхната дезинтеграция[26].

Третото ниво на дезинтеграция е персоналното – то засяга темата за конфликта на културите при второто и третото поколение мигранти в Германия. Хората от тези поколения живеят между две култури. И с тази нерешена в крайна сметка принадлежност към една от двете култури се обясняват различните обществени дефицити у мигрантите – от ниското образование до криминалните прояви. Изследователите, занимаващи се с дезинтеграцията на мигрантите, подчертават, че спрямо мюсюлманите се упражнява натиск за избиране на собствена окончателна културна принадлежност, и това за тях е проблем, защото те самите имат усещането за хибридна идентичност – полу-полу, т.е. полугермaници-полумюсюлмани. Същото важи и за мигрантите във Франция, които са в сходна ситуация – те пък се усещат като полуфранцузи-полумюсюлмани, а в една по-широка аналитична перспектива, погледнато като цяло в Европа, този натиск позиционира мюсюлманите като полумюсюлмани-полуевропейци. По този начин се лансира тезата за „хибридната идентичност". Хората, живеещи с такава идентичност, продължават те в анализа си, чувстват постоянно двоен натиск – от страна и на двете култури. Във връзка с това изследователите подчертават една особена ситуация. Мигрантите мюсюлмани, родени и израснали в Германия, сиреч в условията на този двоен културен натиск, преживяват отчуждаване от своята основна култура, която дефинира конкретния им произход, което пък върви ръка за ръка със загуба на усещането и с откъсването от традиционните ценности и норми, характерни за тази култура. От друга страна обаче, аналитичните заключения посочват и очевидно външно проявление на живота между две култури – превръщането на тези хора в периферна група в рамките на базовото, в случая на германското общество, което води до изключване от него. Поради липсата на признатост на тази „хибридна идентичност", мюсюлманите, които евентуално биха се свързали с нея, изпитват известно колебание, когато би трябвало да определят в крайна сметка своята принадлежност. Те са изложени на асимилация от страна на немското общество и не са наясно дали евентуалните отстъпки, които биха направили в културно отношение, могат да им осигурят признаване на немска идентичност. А тази асимилация изисква от мюсюлманите второ и трето поколение в Германия отказ от или скъсване с традиционните устои, норми, празници и обичаи, свързани с тяхната мюсюлманска културна и семейна среда, което в по-широк смисъл означава загуба на традиционната сигурност на семейно-родовите и бащинските връзки, т.е загуба на сигурната идентичност. Анализът на тези изследователи продължава с очертаване на един неблагоприятен резултат – създаване на чувство за социална незначителност у тези хора, което означава изграждане на негативна представа за себе си. Това ражда съзнателно отклонение от нормите на обществото, в което живеят, което пък се възприема като своеобразно решение на проблемите с тяхната идентичност. А резултатите са дезинтеграция, радикализация, ислямизъм, антизападни настроения[27].

Такава е ситуацията в Западна Европа и конкретно в Германия преди 2011 г. и избухването на т.нар. Арабска пролет в самия край на 2010 г., която всъщност активира нова огромна бежанска вълна от мюсюлмани към Стария континент. Познаването, разбирането и осъзнаването на тази ситуация с оглед на последната бежанска вълна от мюсюлмани към Европа е много важно изходно начало за проектиране на политики не само спрямо мигрантите мюсюлмани, установили се отдавна в различни европейски страни, а и спрямо пристигащи на европейския континент нови мюсюлмани бежанци. Осъзнаването на тази ситуация с оглед последния мигрантски наплив към Европа е важно и за изработването на стратегия и за нейното прилагане по отношение на страните, от където тези бежанци пристигат. Защото не бива да се игнорира фактът, че развитието и посоката на мюсюлманския въпрос в Европа, като се има предвид демографската картина на европейското общество, може да определи бъдещето на Стария континет.

БЕЛЕЖКИ

1 Вж. R. Ghadban. Reaktion auf muslimische Zuwanderung in Europa. – Bundeszentrale für politische Bildung, Bpb, Aus Politik und Zeitgeschichte, 2003, 26, 23. Juni 2003, s. 26–32; *Петков, Д.* Мюсюлманите в Западна Европа след Втората световна война до началото на XXI век. – История, 2017, 2, с. 159–184.

2 Generaldirektion Interne Politikbereiche der Union. Fachreferat Struktur– und Kohäsionspolitik. Kultur und Bildung. Islam in der Europäischen Union. Was stehtfür die Zukunft auf dem Spiel? Studie. Verfasser: Felice Dassetto (Cismoc/Ciscow – Katholische Universität Louvain, Louvain-la-Neuve), Silvio Ferrari (Universität Mailand), Brigitte Maréchal (Cismoc/Ciscow – Katholische Universität Louvain, Louvain-la-Neuve). Brüssel, Europäisches Parlament, August 2007. iii

3 В страните от Северна Европа, в които през 60-те години на XX в. пристигат първите мюсюлмани, днес живеят втора и трета генерация мюсюлмани. Родените в Обединеното кралство, в Германия, в Белгия, Холандия, Швеция, сиреч в Европа, получават гражданството на страните, в които са родени. – Muslime in der Europäischen Union. Diskriminierung und Islamophobie. EUMC 2006, s. 2.

4 Generaldirektion Interne Politikbereiche der Union Fachreferat Struktur– und Kohäsionspolitik.Kultur und Bildung. Islam in der Europäischen Union. Was stehtfür die Zukunft auf dem Spiel? Studie…, s. 2.

5 Muslime in der Europäischen Union. Diskriminierung und Islamophobie..., s. 26.

6 Пак там, с. 28–29. Тук ще вметнем, че Белгия е първата европейска държава, която предоставя на мюсюлманите статут, какъвто имат юдеите и протестантите. Това става през 1974 г. – Generaldirektion Interne Politikbereiche der Union. Fachreferat Struktur– und Kohäsionspolitik. Kultur und Bildung. Islam in der Europäischen Union. Was stehtfür die Zukunft auf dem Spiel? Studie…, s.11.

7 Generaldirektion Interne Politikbereiche der Union. Fachreferat Struktur – und Kohäsionspolitik. Kultur und Bildung. Islam in der Europäischen Union. Was stehtfür die Zukunft auf dem Spiel? Studie…, s. 2–3.

8 Например съществуват т.нар. фетви. Фетва означава гледище или конкретно схващане по тео-

логичен или правен въпрос, но това схващане се основава на източници от ислямското право. Лицето, което може да изказва такава гледна точка и да прокарва становище, се нарича муфти. Това, че при исляма липсва централен орган, който да има официално правото да издава фетва, води дотам, че тази дейност извършват теолози от различни краища на ислямския свят. Като цяло фетва може да се издаде по проблеми, които не са ясно разгледани в Корана. Следователно муфти трябва да има определени знания и качества, а при издаването на фетва той взема предвид обстановката и конкретното обкръжение, в което се намира, но това далеч не означава, че издадената от него фетва ще противоречи на Корана, понеже тя трябва да функционира и да важи за мюсюлмани, които живеят в свят или обкръжение, което в основата си е немюсюлманско. Трябва да се има предвид обаче, че самата фетва не притежава задължителен характер. А това значи, че няма силата на задължителен акт, който да се спазва и да се прилага на практика. Освен това друг теолог може да издаде фетва, различна от вече съществуващата и издадена преди това.

9 Muslime in der Europäischen Union. Diskriminierung und Islamophobie..., s. 29.

10 *Koopmans, R.* Fundamentalismus und Fremdenfeindlichkeit. Muslime und Christen im europäischen Vergleich. – WZB. Mitteilungen, Heft 142, Dezember, 2013, s. 21.

11 В научната литература битува и тезата, че от началото на XXI век в различните западноевропейски държави се наблюдава и отчита провеждането на подчертана националистическа политика. Според това гледище въпросната политика придобива контурите на ясна тенденция дори в държави, които се позиционират като мултикултурни в рамките на политическия ландшафт и водят по принцип антирасистка политика като Холандия и Великобритания например. Като основа за създаването на подобен политически климат, в който се „напипва" подчертан „асимилаторски дискурс" и конкретна „политическа стратегия", както някои наблюдатели подчертават, се явяват основно и преди всичко атентатите от 2001 г. в САЩ и чрез тях предизвиканите страхове в обществото. – *Aumüller, J.* Assimilation: Kontroversen um einmigrationspolitisches Konzept. Bielefeld, 2009, s.132.

12 След терористичните атаки в Ню Йорк от 11 септември 2001 г. в Европа се наблюдава покачваща се ислямофобия. – *Foroutan, N. I. Schäfer.* Hybrideldentitäten – muslimische Migtantinnen und Migranten in Deutschland und Europa. – Bundeszentrale für politische Bildung, Bpb, Aus Politik und Zeitgeschichte, 2009, 5, 26 Januar 2009, s.15. Терористичните атаки от 11 септември 2001 г. и войните в Ирак и Афганистан въздействат значително в емоционално отношение и привличат вниманието на цялата световна общественост. – Der Westen und die Islamische Welt. Europäisch-islamischer Dialog. Institut für Auswärtigen Amt, Stuttgard, 2004., s. 7.

13 Muslime in Europa. At Home in Europe. Ein Berichtaus elf Städten in der Europäischen Union. Open Society Foundations New York – London – Budapest 2010, s. 18–19.

14 Muslime in der Schweiz. Identitätsprofile, Erwartungen und Einstellungen. Eine Studie der Forschungsgruppe „Islam in der Schweiz" (GRIS). Autor Matteo Gianni unter Mitwirkung von Mallory Schneuwly Purdie, Stephane Lathion, Magali Genny. Zweite Auflage des Berichts von 2005, mit einer Ergänzung von Stéphane Lathion. Bern, 2010, s. 32, 35.

15 Ислямофобия, дискриминация и социално-икономическа маргинализация – всичко това според гледната точка на мюсюлманите в Западна Европа има основна роля за възникване на недоволството и отчуждението сред тях по отношение на базовите общества, в които живеят. Те дори имат усещането, че тяхното възприемане от тези общества става посредством предизвикването на подчертана и нарастваща асимилация, която поставя на изпитание тяхната идентичност. И оттук се стига до заключението, че това поведение на разграничаване

всъщност активира проблемите, свързани с тероризма. – Muslime in der Europäischen Union. Diskriminierung und Islamophobie. EUMC 2006, s. 3–4.

16 Тази идея излиза на преден план в контекста на възникналите противоречия мужду франкофонското, англофонското и другите европейски общества на канадска територия. – *Sinner, K.* Transkulturalität versus Multi- und Interkulturalität. – Stadkultur. Magazin. http://www.stadtkulturmagazin.de/2011/03/transkulturalitat-versus-multi-und-interkulturalitat/. През 1971 г. Канада се превръща в първата страна в света, която заговаря за мултикултурализма като конкретна политическа стъпка за регулиране на отношенията между отделните етнически общности в страната. Става дума за противодействие и неутрализиране на надигащия се национализъм и конфликтност в Квебек между френското и британското мнозинство и другите европейци, които през XX век пристигат в Канада – *Elrick, J.* Multikulturalismus, Interkulturalismus und Diskriminierung. Bundeszentrale für politische Bildung, Bpb, http://www.bpb.de/gesellschaft/migration/laenderprofile/170743/multikulturalismus

17 По какво се различават мултикултурализма и интеркултурализмът – това е въпрос на философски диспут. Някои автори са на мнение, че интеркултурализмът се различава от мултикултурализма чрез своето подчертаване на интеграцията на „другия" към базовото общество и получаването по този начин на добре споена цялостна общност. Това трябва да бъде линия на политическа философия, която да преодолее деленето между разните групи вътре в рамките на социума. В центъра на интеркултурализма стои, съгласно изследователите и неговите застъпници, постоянният диалог между приемащото мигранти общество и самите мигранти и то при ясното условие, че те нямат същите политически възможности и власт, каквито по право притежава базовото общество. Това би следвало да има за цел създаването на една нова база на общност и единство. – *Elrick, J.* Multikulturalismus, Interkulturalismus und Diskriminierung. Bundeszentrale für politische Bildung, Bpb. http://www.bpb.de/gesellschaft/migration/laenderprofile/170743/multikulturalismus

18 Що се отнася до интеркултурализмът, първите дискусии относно тази концепция за градежа на едно общество с културна бленда датират от 80-те години на XX в. и са в областта на образованието. В днешно време в Германия много научни дисциплини се занимават с интеркултурни въпроси на изследване като учебните дисциплини „Интеркултурна комуникация" или „Интеркултурна германистика". – *Sinner, K.* Transkulturalität versus Multi-und Interkulturalität. – Stadkultur. Magazin. http://www.stadtkulturmagazin.de/2011/03/transkulturalitat-versus-multi-und-interkulturalitat/

19 Malik, K. Multikulturalismus ist gescheitert. Aber Homogenität und Assimilation sindkeine Alternativen. – http://www.ipg-journal.de/rubriken/soziale-demokratie/artikel/multikulturalismus-ist-gescheitert-834/

20 *Ghadban, R.* Reaktionen auf muslimische Zuwanderung in Europa…, s. 31.

21 Пак там, с. 31.

22 *Sinner, K.* Transkulturalität versus Multi- und Interkulturalität. – Stadkultur. Magazin. http://www.stadtkulturmagazin.de/2011/03/transkulturalitat-versus-multi-und-interkulturalitat/

23 В случая се залага на техните езикови познания, емпатия и културна гъвкавост, на възможностите им за отваряне или за създаване на канали за комуникация, отворени към двете страни на евентуалния конфликт. Освен това авторите, заставащи зад тази концепция, подчертават възможностите на хората с „хибридна идентичност" да се превърнат във фактори, строящи мостове за комуникация между културите на международно ниво – става въпрос за сближаване на европейските страни с тези, от които идват в Европа мюсюлманите мигранти, както и да

създадат много възможности за интегративност на културните идентичности за активна политическа и социална дейност и участие в рамките на европейските държави. Имат се предвид личности с такава „идентичност" не само в Германия, а и в другите европейски страни. Тези автори посочват, че онези, които успяват да формират такава „хибридна идентичност", се движат в пространството между Европа, включително европейската и неевропейската част на Турция, Северна Африка и Близкия изток. – *Foroutan, N,* I. Schäfer. HybridеIdentitäten – muslimische Migtantinnen und Migranten in Deutschland und Europa. – Bundeszentrale für politische Bildung, Bpb, Aus Politik und Zeitgeschichte, 2009, 5, 26 Januar 2009, s. 11–18.

[24] Programme for International Student Assessment (PISA) – Програма за международно оценяване на учениците на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие. Тази програма е разработена през 90-те години на XX в. от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) като периодично международно стандартизирано оценяване на 15-годишните ученици. Тя възниква в отговор на необходимостта от разработване на индикатори за сравняване на качеството на образованието в отделните държави.

[25] Само 25% от децата с мигрантски произход завършват дуално образование срещу 59% от германските деца. Данните за децата с мигрантски произход не се отнасят само за децата на мюсюлманите, а за децата на всички мигранти. Други данни, посочени в изследването на Вилхелм Хайтмаер, подчертават висока степен на ислямофобия в Германия, която обаче е част от общото поведение на германеца спрямо чужденеца като цяло, което се характеризира с подчертана дистанцираност, вражда към „другия" и даже ксенофобия. Това изследване подлага на анализ отделни групи, развиващи дейност в различни сфери в Германия, в които има разнородност на произхода. – *Foroutan, N,* I. Schäfer. HybridеIdentitäten – muslimische Migtantinnen und Migranten in Deutschland und Europa…, s. 12–13.

[26] *Foroutan, N.,* I. Schäfer. HybridеIdentitäten – muslimische Migtantinnen und Migranten in Deutschland und Europa…, s.12–13.

[27] Пак там, с. 12–13.

ЗА ИСТОРИЧЕСКОТО ПОМИРЕНИЕ НА ДВА СЛАВЯНСКИ НАРОДА

Минчо Минчев

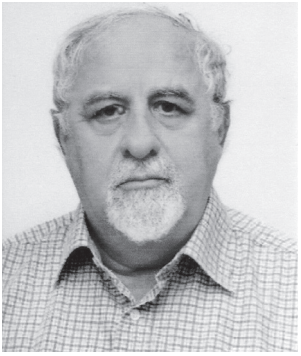

Минчо Минчев *– професор, доктор на философските науки. Преподава във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий". Директор е на Българския евразийски център. Бил е председател на ИО „Марксистка платформа" в БСП. Автор е на шест монографии и на над 100 научни студии и статии по проблеми на съвременната философска и политическа мисъл.*

Краят на Студената война бе ознаменуван с падането на Берлинската стена. Победителите във Втората световна война от Източна Европа бяха победени в Студената война.

Зад това пропагандно клише обаче се крие една сурова и опасна истина – ревизирани бяха резултатите от Втората световна война. ГДР бе „погълната" от Федералната република и Германия отново стана господстващата държава на европейския континент. Разпадна се СССР, а две славянски страни – Югославия и Чехословакия, бяха разчленени на съставните им части. Накратко: всички загубиха; най-малкото – своите национални икономики.

Но като че ли с едно изключение – Полша.

Днес тази немалка за европейските мащаби страна е горд член на Европейския съюз, за което получи от него почти 300 млрд. евро – повече от всички други новоприсъединили се към Съюза източноевропейски страни, взети заедно…

Това сякаш сне от дневния ред на полския политически елит омразата към обединена Германия и той започна да вижда в нея добър свой партньор.

Съвременна Полша е важен елемент и от НАТО, като при това е особено скъп приятел на САЩ в региона… Нещо, което обяснява иначе странното ѝ в последно време предизвикателно поведение в Европейския съюз. Към него съвсем отскоро се прибави нещо ново – високопоставени представители на управляващата в Полша дясна националистическа партия предявиха към Германия претенции за компенсации за нанесените на

страната им вреди през Втората световна война, въпреки че този проблем бе решен преди 70 години.

Може би именно особената близост със САЩ даде нова сила и на позакърнялата по времето на социализма стара омраза на полската реакционна десница към всичко руско.

* * *

Вече почти три десетилетия тази омраза се подклажда в полското общество и благодарение на нея *започна пренаписването на историята в изключително агресивен антируски дух.* Няма събитие в сложната обща история на отношенията между Полша и СССР след Първата световна война, което да не е преиначено от съвременната полска историография. Не е пропуснато нищо, от което може да се произведе антируски пропаганден продукт. Не само антисъветски, а именно – антируски.

Като се започне с полско-съветската война от 1919–1920 г., мине се през пакта „Рибентроп–Молотов", през Катинския разстрел, през Варшавското въстание и се стигне до самолетната катастрофа преди няколко години с полския политически елит начело с президента Лех Качински – за всичко е виновна Русия… и всичко това всеки път биваше последвано от изблик на дива ненавист и истинска пропагандна истерия.

Последният израз на ненавист е решението на управляващата в Полша националистическа десница да бъдат унищожени *всички паметници* на Съветската армия на територията на страната. При това – със специален закон!

Но дали с този варварски акт на масово разрушение – става дума за над 250 паметника – полският народ ще реши проблемите на политическото си настояще и още повече – на политическото си бъдеще?

Безспорно е обаче друго – че това деяние ще има дълбоко отражение върху руското обществено мнение, а оттам и върху цялата политика на европейския континент. Всъщност познаваме от историята лекомисленото високомерие на полската реакционна десница – тя едва ли би се разтревожила от това…

Голяма грешка!

Но какво нас – българите, ни засяга това?

Като славянски народ, който е създал първата в историята славянска държава, като народ, който обича и русите, и поляците, не можем да не се интересуваме ще се състои ли все пак някога историческо помирение между толкова близките два големи славянски народа.

За да се отговори на този въпрос, нещата трябва да се видят както *геополитически*, така и в тяхната историческа дълбочина, т.е. *клиополитически*.

Тук няма да спорим струва ли си да се правят умозрителни екскурзии в далечното минало, т.е. мисловно да се навлиза именно в *„историческа дълбочина"*, за да се обяснят съвременни явления със значението на реално действащи фактори.

Не само си струва, но – според самите полски историци и политолози – е задължително. Според тях съвременна Полша е косвено, но силно повлияна дори от събития от далечното минало.

Полските учени определят анализа на историческите фактори, действащи върху настоящето, като *историческа политика,* която в България си пробива път със споменатото вече наименование – *клиополитика.* Тя е пряко свързана *с геополитиката* и има свое значение като дял от политологията. А ние нека да последваме полските учени и да подходим като тях, т.е. – *клиополитически*.

* * *

Полша е страна с велико минало, която се появява на историческата сцена в началото на X век – 906–910 г. И тя има свой „подготвителен" езически период на възникване, преди нейният народ да бъде покръстен.

Приемането на християнството в Полша започва през 966 г. – почти по едно и също време с Русия. Но поляците получават кръста от Рим, а руснаците – от Константинопол.

Решителният акт на повсеместното покръстване на Полша е през 1025 г., когато Ватиканът окончателно я включва в сферата на своето религиозно-политическо влияние. По това време противоречията между западната и източната християнска църква се изострят до крайност и през 1054 г. римокатолическата и православната църква се разделят окончателно. От този момент започва траещото векове самоутвърждаване на поляците като народ и нация с главен отличителен белег – *непоколебимата принадлежност към католицизма*. Това чувство измества на втори план другото чувство – за принадлежност към славянското племе.

Беззаветната вярност към католицизма е спасявала поляците и в най-трагичните моменти в тяхната нелека история.

Подобна роля е изиграло и православието в Русия (и у нас, и в Сърбия), но никога в тези мащаби и дълбочина, както католицизмът в Полша.

Следващите 200 години Полша се разраства и утвърждава като мощен регионален геополитически фактор. Тя с огън и меч респектира съседите си. Но истинският всестранен разцвет на Полша настъпва през XIV–XVII в., когато източната ѝ съседка Русия е овладяна от несекващи размирици и когато залязва Второто българско царство.

През този период Полша има първостепенно значение за Централна и Източна Европа. Тогава тя владее земи, които днес са част от Белорусия, Украйна, Хърватия, Словакия и Унгария.

По това време Полша застава начело на голяма християнска коалиция срещу ислямското нашествие на османските турци в Европа. Предводител на военния поход срещу османците е младият полски крал Владислав Варненчик, който загива край Варна през 1444 г. едва двадесетгодишен.

Това е епоха на културен ренесанс, на истински „златен век" за Полша.

Връхна точка на тази епоха е създаването през 1569 г. на единната държава, състояща се от Кралство Полша и Великото княжество Литва, наречена Жечпосполита.

Това е многонационална държава, която е проектирана да стане ядро на обединеното западно и източно славянско землище от Ниса до Волга и от Балтика до Черно море. Грандиозен проект, но основан на две непримирими християнски фракции и затова неосъществим за времето си.

Жечпосполита е уникална за Средновековието държава. Всъщност тя е двуединна конфедерация, в която Полша и Литва запазват широка автономия под скиптъра на полския крал. Но властта на самия крал е силно ограничена от колективния орган на шляхтата (аристокрацията), в който решенията се приемат само с консенсус. Волята на краля не играе почти никаква роля при вземането дори на съдбоносни за странната държава решения. Странна, защото тя съществува в условията, в които в Европа набира сили моделът на абсолютната монархия, при който единството на държавата се гарантира от един-единствен център на властта.

Така, при силно ограничената от шляхтата власт на краля, Жечпосполита е особена форма на феодално-аристократична демокрация, в която кралят не създава династия – неговите потомци не наследяват автоматично трона. Всеки нов крал е избиран от дворянското събрание, което придава на шляхтата особена значимост и формира още по-особен манталитет…

В началото на своето съществуване тази държава жъне големи военни успехи. Нейните войски между 1604–1618 г. водят осем войни с Русия и разбивайки нейните армии на два пъти завземат Москва. Жечпосполита побеждава и мощната тогава шведска държава. С началото на 30-годишната война в Европа започва упадъкът на феодалната конфедерация. А след края на тази война, завършила без победител през 1648 г., Полша, оказала се между две крайно милитаризирани и религиозно враждебни държави – Прусия и Русия, започва да запада. И така – до първото разделяне на победената Жечпосполита между Прусия, Русия и Австрия през 1772 година.

Всъщност от средата на XVIII век Полша поетапно е лишавана от държавен суверенитет.

Под влияние на Великата френска буржоазна революция остатъчна Полша през 1791 г. създава втора в света своя конституция.

Но през 1793 г. следва нейното ново разделение. Този път – между Прусия и Русия.

През 1795 г. Полша е разделена още веднъж, с което е сложен край на Жечпосполита. Поделят си я и напълно я подчиняват Русия, Прусия и Австрия.

И така, от първата подялба на неговата територия гордият полски народ 150 години няма своя държава, с едно кратко прекъсване: когато Наполеон разбива Прусия през 1807 г., на нейното полско владение той създава Варшавското

херцогство. И въпреки че това е имитация на свободна държава, полската нация приема Франция за десетилетия напред като свой най-близък клиополитически съюзник.

Варшавското херцогство съществува до 1813 г. На Виенския конгрес през 1814–1815 г. великите сили на Европа слагат край на Наполеоновите войни и потвърждават разделението на Полша.

* * *

От 1815 г. до 1920 г. се проточва една драматична стогодишна епоха на Европа без Полша, епоха на враждебните полско-немски, полско-австрийски и особено – полско-руски отношения.

Драматични са и процесите в самата Руска империя. Те действат пряко върху бъдещата съдба на вече освободената и възстановена полска държава.

Най-голяма роля за враждебността на полско-руските отношения по това време изиграва голямото Полско национално въстание от 1863 г., което е жестоко потушено от руската армия. Подобно въстание поляците не вдигат нито в Германската, нито в Австро-Унгарската империя, въпреки че и двете изживяват моменти на коренно държавно преустройство, без да дадат на поляците каквато и да е форма на самостоятелност. А принадлежащата на Русия част от Полша има статута на царство и негов цар е самият руски император.

Освен това през 1818 г. руският император Александър I дава на Полша конституция, нещо немислимо за тогавашната останала част от Русия.

Това не впечатлява особено поляците и те продължават борбата срещу руския поробител. Така се стига до най-голямото полско въстание в Русия от 1863 г., което слага началото на организираното полско националноосвободително движение. Преобладаваща роля в него играят модерните тогава социалистически идеи. А организационно то е преплетено с руското революционно движение, главно със социалдемократите (меншевики и болшевики) и с есерите. Но докато руските революционери водеха борба срещу самодържавието, полските революционери мразеха преди всичко *руското* господство. По време на Руско-японската война от 1903–1905 г. много полски националисти работеха с японското разузнаване не против самодържавието, а против Русия. Така бе и през Първата руска революция от 1905–1907 година.

И въпреки че една трета от полската нация живееше под австро-унгарско, а друга – под немско господство, тя ненавиждаше преди всичко Русия.

Това бе някак си обяснимо – империята на Хабсбургите бе католическа. Обаче кайзерова Германия по онези краища на Европа бе протестантска. Защо полските кюрета мразеха православните попове повече от протестантските си колеги остава тяхна тайна. Или – по-скоро – тайна на Ватикана…

Затова, когато се стигна до война, възраждащата се полска държава воюваше и срещу Царска, и срещу Съветска Русия.

* * *

Първата световна война бе последвана от краха на трите европейски империи – Руската, Немската и Австро-Унгарската, разделили си някога Полша. Съществена роля за това изиграта победилата през октомври 1917 г. в Русия социалистическа революция. На тяхно място се появяват нови – вече национални държави, но със спорни граници, с големи маси етнически чуждо население в тях, надъхани със съответния агресивен национализъм.

Особено конфликтно в това отношение бе положението в Полша. Това не бе случайно. Полският народ съществува разпръснат заради своята многобройност нашироко сред други националности, обитаващи трите империи, и само 40% от поляците живеят в компактна маса.

От 1919 г. за Полша започва нов исторически период – вече на възстановената свободна полска държава; период, изпълнен с драматични решения и събития.

Току-що създадената национална полска войска се възползва от катастрофалното положение на Съветска Русия и през февруари 1919 г. завзема обширни територии от Белорусия и Украйна, където полското население е в абсолютно малцинство.

Когато младата Съветска република прогонва интервентите и бялата армия от Русия през 1920 г., тя се заема с окупираните от Полша земи. Започва Съветско-полската война, която за Русия е и национална, но и елемент от световната революция.

Полската войска нанася съкрушителен удар на Червената армия и печели войната. С тази победа поляците се гордеят особено много, защото са убедени, че разгромявайки Червената армия при Висла, те спират навлизането на болшевизма в Европа. Един вид – спасяват Стария континент от варварството. Така възродена Полша първа побеждава Червената армия. Тя е първа и в друго, за което полските историци и политици не обичат да си спомнят – първото масово унищожение на пленници. Над 80 хил. пленени съветски воини са оставени да умрат от глад в пленническия лагер. В това отношение нацистка Германия изостава от свободна Полша с цели 20 години…

И така, Полша вече е свободна. Остава ѝ да стане и велика – с територия от Балтика до Черно море.

Тази цел определя характера на полската външна политика между двете световни войни. Но влияние върху нея имат и реалностите. На изток Полша заема значителни територии с преобладаващо украинско и белоруско население. Тя заема и територии, гъсто населени с немци.

Притисната между двата европейски колоса – Германия и СССР, Полша е заставена да води наистина сложна външна политика. Днешните полски политици казват, че тя била миролюбива. Нищо подобно!

А след смъртта на любимия на поляците диктатор Ю. Пилсудски неговите наследници не скриваха амбициите си да създадат Велика Полша от Бал-

тийско до Черно море. За това те се надяваха на помощта и на... нацистка Германия.

Интересно е, че демократичната Ваймарска Германия води нескрита враждебна политика срещу Полша. Тази политика коренно се променя след идването на А. Хитлер на власт. Първият значим външнополитически акт на нацистка Германия е подписването още през януари 1934 г. на Пакт за приятелство, сътрудничество и ненападение с Полша. През 1935 г. Полша подписва такъв договор и със СССР.

До 1933 г. Полша следва точно определена линия на поведение – открита враждебност към СССР, много предпазлива политика към Ваймарска Германия и подчертано пренебрежение към южната си съседка Чехословакия.

През това време е много странно поведението на т.нар. западни демокрации – Великобритания, Франция, а в определена степен и САЩ. Въпреки логиката на геополитическото им съперничество с нацистка Германия те проявяват изключителна търпимост към нея. Те са доволни от антисъветската насоченост на нацистката външна политика. Например Франция не оказва никаква съпротива на хитлеристите, когато те навлизат в Рейнската област или когато на 13 март 1938 г. присъединяват Австрия към Третия райх…

След това идва ред на Чехословакия, в чието ликвидиране нейните съюзници Великобритания и Франция вече пряко участват. Хладнокръвно, нагло и недалновидно.

С подписите на лидерите на Германия, Италия, Великобритания и Франция се ликвидира Чехословакия, но се създава своеобразен „свещен съюз" между две фашистки и две демократични буржоазни държави.

Заслепен от традиционната си ненавист към всичко руско, политическият елит на Полша намира в нацистка Германия свой мощен съюзник срещу Съветския съюз. Връхната точка на тези приятелски отношения е присъединяването на чешката област Тешин към Полша след разпадането на Чехословакия по силата на Мюнхенския диктат от септември 1938 г. Заради този акт У. Чърчил нарича Полша „хиената на Европа."

Но само пет дни след окончателното окупиране на Чехословакия на 15 март 1939 г. нацистка Германия рязко променя своето поведение към Полша – тя става следващата цел на немската експанзия на изток.

Смаяни от вероломството на А. Хитлер, ръководителите на Великобритания и Франция най-после разбират, че нацистите преследват отдавна заявената своя класово-идеологическа цел – унищожаването на СССР, но сами, а не с Полша, която е всъщност ненадежден съюзник на когото и да било.

Освен това А. Хитлер никак не се е страхувал от гаранциите, които Франция и Великобритания дават на Полша. От срещата си с техните лидери в Мюнхен нацисткият диктатор се убеждава, че те са нищожни.

Това проличава и тогава – в лятото на 1939 г., когато Великобритания и Франция започват сондажи със СССР за единни действия срещу Германия.

Но това не са преговори, а наистина само сондажи, и затова се оказват безплодни. Хитлер зорко е следил хода им и вярно е преценил тяхната обреченост. И когато на 17 август 1939 г. те са прекъснати едностранно от Великобритания и Франция, той предприема един от поредните си смайващи ходове – изпраща своя външен министър Й. фон Рибентроп с възможно най-широки пълномощия за сключване на договор за дружба, сътрудничество и ненападение със СССР. Датата на подписването е 23 август 1939 година.

По повод на този договор, известен като пакт „Рибентроп–Молотов", веднага след войната започват пропагандните спекулации на Запада, превърнали се с времето в широко тиражирана неистина – че и СССР, и нацистка Германия през септември 1939 г. в еднаква степен са били агресори, а 23 август 1939 г. специално се отбелязва като ден на „сговора между тоталитарните държави".

Но ако е било така, защо, когато на 3 септември 1939 г. Великобритания и Франция обявиха война на Германия, не направиха същото и със Съветския съюз? Отговорът е прост – защото не смятаха СССР за агресор!

Те не обявиха война на СССР и на 17 септември, когато Червената армия навлезе в „източните територии" на Полша, защото те бяха части от Украйна и Белорусия, с преобладаващо над полското украинско и белоруско население. Освен това тези територии бяха присвоени от Полша през 1920 г. след победоносната ѝ война със Съветска Русия. Иначе, по други международни договори дотогава те принадлежаха на Русия.

И накрая, когато Червената армия навлезе в тези територии, Полша вече не съществуваше като държава. Нейната войска бе разгромена, а полското правителство – емигрирало в чужбина.

Пактът „Рибентроп–Молотов" бе неприятен, но закономерен финал на авантюристичната мегаломанска политика на тогавашния политически елит на възстановена Полша.

* * *

Полско-съветските отношения останаха изключително сложни и в целия ход на Втората световна война. Тогава създаденото в Лондон полско емигрантско правителство се държа крайно враждебно към СССР.

В окупирана Полша то изгради своя армия – Армия крайова. От началото до края на войната тя бе не просто национално-екстремистка, но и подчертано антиеврейска. В нея нямаше нито един евреин. Полските антисемити по нищо не отстъпваха на нацистките.

Но и в този случай се прояви вечното раздвоение на поляците. Левите, приятелски настроени към Съветския съюз народни сили създадоха друга, своя националноосвободителна армия – Армия людова, съставена преобладаващо от селяните и ръководена – естествено – от Комунистическата партия.

Полша бе раздвоена и в своето отношение към СССР. В състава и на Британската, и на Червената армия воюват десетки хиляди поляци. В това отношение особено показателно е случилото се с остатъците от полската армия след падането на Варшава. Те преминават на съветска територия, като в по-голямата си част се предават на Червената армия. Те не са третирани като военнопленници – въпреки завземането на източните райони на тогавашна Полша СССР не се намира в състояние на война с нея. Полските военнослужещи са въдворени в лагери, които всъщност са казарми.

Но от полската армия е имало и пленници. Това са оказалите съпротива на навлизащата в източните области на Полша Червена армия. Ръководителят на тази съпротива ген. Владислав Андерс е арестуван от съветските служби за сигурност, а войниците от тези армейски части са въдворени в пленнически лагери.

Така заедно с поляците от присъединените области през есента на 1939 г. на територията на СССР се оказват над 350 хил. поляци.

Веднага след нападението на нацистка Германия над СССР полското емигрантско правителство в Лондон обявява Москва за свой съюзник и там пристига неговият премиер ген. В. Сикорски за преговори. В разговора си със съветските ръководители той предлага от намиращите се на територията на Съветския съюз полски военнослужещи да се образува въоръжено формирование, което да бъде включено в състава на Червената армия. Всъщност това е трябвало да бъде над 100-хилядна армия. Генерал Сикорски предлага за неин командир ген. В. Андерс, който веднага е освободен от ареста.

В резултат на постигнатата договореност на 16 август 1941 г. започва създаването на новата полска армия, известна в историята като „армия на ген. Андерс". Това е един от редките дружески жестове на консервативния полски политически елит към Русия. Новосъздаваната армия е финансирана от СССР, който заедно с Великобритания я въоръжава и снабдява с всичко останало. Дневната хранителна дажба в тази армия е същата, каквато е и за съветските войници. Според ранга си полските военнослужещи получават месечни парични средства за общи разходи.

Армията на ген. В. Андерс за няколко месеца достига 76 хил. души – седем дивизии и един резервен полк. Но тази сериозна въоръжена сила си остава в казармите, въпреки че през есента и зимата на 1941–1942 г. Съветският съюз се намира в изключително трудно, драматично положение.

Бездействието на отлично въоръжената и обучена нова полска армия е само на пръв поглед странно. Причините за него не са тайна за съветското главно командване – ген. В. Андерс е краен русофоб, у голяма част от офицерството в армията му има подчертано реакционни настроения. И не на последно място – полското емигрантско правителство е решило да постави тази армия на разположение на британското, а не на съветското главно командване.

В писмо до съветското правителство ген. В. Андерс предлага на армията му да бъде открит коридор през територията на СССР до Иран. Мотивът за

подобно предислоциране на тази сериозна военна сила е направо оскърбителен за съветското правителство: сега (зимата на 1942 г.) решаващата битка за спечелването на войната се водела в… Северна Африка! И затова полската армия трябвало да бъде там.

На 18 март 1942 г. ген. Андерс се среща с Й. В. Сталин, за да договори изтеглянето на армията си от СССР. Тогава съветският ръководител заявява: „Ако поляците не желаят тук да воюват, нека направо да си кажат… Ние ще минем и без вас. Сами ще се справим. Ще отвоюваме Полша и ще ви я предадем, но какво ще кажат хората по този повод?". Пророчески думи!

Веднага след срещата започва изтеглянето на тази полска армия в Иран, което трае до началото на 1943 година. Тогава армията на ген. В. Андерс преминава под британско командване и участва в бойни операции в Северна Африка, но повече – в Италия. Разформирована е наскоро след войната – през 1946 година. Тогава тази армия представлява едната Полша. Но по това време има и друга полска армия, която представлява другата Полша. Тя е известна като Полска войска, заместила скандално дезертиралата от СССР „армия на ген. Андерс".

Полската войска е сформирана поетапно също на територията на Съветския съюз и отново с негови финансови и материални средства. За нейно начало се приема пролетта на 1943 г., когато е създадена Първа полска пехотна дивизия.

Следва създаването на Първи полски корпус през август 1943 г. и накрая – формирането на Първа полска армия през май 1944 г. в състав от 90 хил. военнослужещи. Но командните ѝ кадри са в критичен недостиг – в нея има само 284 офицери и сержанти. Затова във висши съветски училища са приети за обучение 2554 души. Подготвят се и 600 летци.

Това наистина е армия на народа, която се рекрутира както от селяни от довоенните предели на Полша, така и от поляци, живеещи и преди войната в западните области на СССР.

Първият командващ на тази армия е Зигмунт Берлинг, генерал-лейтенант от старата полска войска.

Бойното кръщение на новата полска армия става през лятото на 1944 г. На 20 юли – деня, в който е извършено неуспешно покушение над А. Хитлер – тя навлиза на територията на Полша.

На 21 юли тя се обединява с действащата доста преди това в Полша Армия людова и по този начин възниква ново формирование – Полска войска от 100 хил. души. Тя е зачислена в състава на Първи белоруски фронт.

На освободената територия на Полша, в град Люблин е съставено ново – алтернативно на действащото в Лондон правителство. Отговорът от Лондон на този исторически акт не закъснява – на 1 август 1944 г. във Варшава започва антигерманско въстание, предизвикано от полското емигрантско правителство и ръководено от Армия крайова. На съвестта на десните националистически сили тежи авантюрата с това въстание, вдигнато без съгласуване с Червената армия, която след изтощителни боеве спира настъплението си на десния бряг на Висла при Варшава.

Няма никакво съмнение, че за истинската цел на това въстание е да се използва мощното настъпление на Червената армия в Източна Прусия. Задачата на Армия крайова е да удържи чрез улични боеве части от Варшава и да посрещне руснаците като законен представител на Полша...

Този прозрачен замисъл не успява, а интригата около него става предмет на несекващи антисъветски спекулации – от тогава до ден-днешен. Според тях съветското главно командване е изоставило наистина героично воюващите бойци на Армия крайова. Но историческата истина е друга.

Съветското главно командване изпраща на помощ на въстаниците вече готовата да се включи в бойни действия Първа полска армия. Тя настъпва от югоизток и в разгара на въстанието – на 14 септември – завзема предградието на Варшава Прага. Но опитите ѝ да форсира Висла пропадат; Вермахтът успява да прехвърли войски от Западния фронт и да удържи Варшава чак до края на 1944 г. Полската столица е освободена на 17 януари, като междувременно е формирана Втора полска армия. Народна Полша вече има своя 200-хилядна въоръжена сила...

А русофобската политическа гарнитура в Полша – и тогава, и днес – не престава да хули Върховното командване на Червената армия за нейното бездействие пред отчаяната саможертва на полските патриоти.

Възниква интересен въпрос: защо скъпите им западни съюзници, след като освободиха през август 1944 г. Париж, не продължиха офанзивата си към Германия – по този начин щяха да принудят Вермахта да прехвърли войски от Източния на Западния фронт, а не обратно? Защо тогава не помогнаха на варшавските въстаници, след като имаха повече от месец време за това?

Защото англо-американците трябваше да поемат въздух и да се прегрупират. Същото, което правеше и Червената армия…

Когато след броени месеци бе решен проблемът с освобождението на Балканите, Червената армия започна мащабна, добре подготвена настъпателна операция и цяла Полша бе освободена; или, както бе казал Й. В. Сталин – *отвоювана* за поляците.

За това освобождение на изстрадалия братски народ Червената армия заплати с живота на 600 хил. свои войници.

А днес крайнодясното правителство на Полша руши с някакво садистично удоволствие паметниците точно на тези жертви…

Тези сили веднага приеха гьобелсовската версия за убийството на 20 хил. полски офицери, чиито масови гробове бяха „намерени" в Катинската гора край Смоленск, и страстно я подеха и поддържат и до днес, въпреки *нейната доказана и от международен съд несъстоятелност.*

* * *

Войната завърши победоносно както за западните съюзници, така и за Съветския съюз и Полша. Тя бе трагична за всички европейски народи. Особе-

но разрушителна и кръвопролитна бе тя за народите на СССР и Полша. СССР даде в нея 26 млн. жертви, Полша – 3,6 милиона.

Отношенията между полското емигрантско правителство в Лондон и СССР бяха изключително напрегнати през цялата война. Това, както и безспорната голяма значимост на Полша в Европа беше причина „полският въпрос" да стои неизменно в центъра на вниманието при срещите на лидерите на САЩ, СССР и Великобритания. На конференцията на „трите големи" в Техеран (28.XI – 1.XII.1943 г.) на „полския въпрос" е отделено едно заседание, а на срещата в Ялта (4–11.II.1945 г.) той вече се разглежда на всичките осем заседания.

Този „въпрос" не слиза от дневния ред и на Потсдамската конференция.

Позицията на СССР за Полша, изразявана и на трите срещи на „трите големи", е ясна и категорична – Москва е заинтересована следвоенна Полша да бъде силна, териториално уголемена и да събере в новите си граници възможно най-голяма част от полския народ.

На Ялтенската конференция Й. Сталин обосновава становището на Москва с два аргумента: от 300 години всички нападения от запад срещу Русия минават през Полша, защото тя е или слаба, или я няма изобщо. Освен това той заявява, че така „Русия се разплаща с полския народ за вековните страдания, причинени му от царизма".

Въпреки съпротивата на западните си съюзници СССР налага 12 и половина милиона немци да бъдат изселени от Силезия и Западна Прусия, за да се освободи „жизнено пространство" за полския народ и за полската държава – това съставлява 25% от територията на Германия през 1937 година.

С този акт Прусия окончателно престава да съществува и като историческо държавно образувание, и дори като немска провинция.

„Парадоксално" е, но е факт – истинският архитект на съвременна Полша – верен член на НАТО и на Европейския съюз и отявлен враг на Русия – е не друг, а Й. В. Сталин!

Факт е, че докато той настоява за създаването на „могъща и голяма Полша", У. Чърчил заявява, че „няма особено високо мнение за поляците", а Фр. Д. Рузвелт, както подобава на истински американски президент – че „6-те милиона поляци, живеещи в САЩ и представляващи негови перспективни избиратели", го интересуват повече, отколкото границите на Полша…

Затова не е чудно, че непосредствено след войната тогавашното полско правителство предлага на Й. В. Сталин Полша да влезе в състава на СССР!

А днес благодарна Полша възхвалява своите западни съюзници и хули „злия тиранин Сталин".

Това ни навежда на един интересен въпрос: и все пак – няма ли никакъв шанс да се стигне до историческо помирение между двата братски по произход народа?

Имаше такъв шанс! Помирението бе започнало по времето на социализма и се приемаше от все по-големи части от полския народ.

* * *

И така, премахването на паметниците на Червената армия в Полша приключва. Това варварско мероприятие се осъществява със специален закон.

Няма съмнение, че то задълго ще успокои духовете на омраза към всичко руско в Полша, но не по-малко важно е какви духове ще пробуди у руския народ... Дано той приеме, че това не се одобрява от всички поляци и въпреки ежедневната антируска пропаганда почти 30% от полския народ не изпитва омраза към руския. Съвсем не е вярно, че именно русофобията обединява полския народ. Напротив – тя го разединява. Полския народ го обединява могъщата традиция на католицизма, с която реакционните обществени сили в страната постоянно злоупотребяват и ако не срещат съпротивата на другата, на прогресивна Полша, са готови да я превърнат в истински теократична държава, нещо като Саудитска Арабия, но в Европа.

Омразата към Русия е насаждана от десния националистически елит на Полша. Със своя светоглед и манталитет той по нищо не се отличава от онзи, който ръководеше страната между двете световни войни и доведе Полша до катастрофата от 1939 година.

Никога през последните тридесет години ръководителите на тази държава – както десни, така и леви – не пожелаха да подобрят отношенията ѝ с нейния могъщ източен съсед. Не показаха никакъв стремеж към разкриване на истината и за положителното във взаимоотношенията на двата славянски народа от близкото минало.

Не, тъкмо обратното!

Както виждаме, полският политически елит заговори за компенсации и от Германия, след като въпросът с репарациите от нея бе решен в края на 40-те години на XX век, когато към Полша бяха присъединени исторически чисто германските провинции Силезия, Померания и Западна Прусия. А това съвсем усложнява положението…

Ясно е, че докато Полша се управлява от политически елит като сегашния, не може да се постигне помирение нито с русите, а отскоро и с немците.

И все пак, и все пак: помирение с Русия може да има!

Но кога и как?

Когато обединена и могъща Германия поиска да ѝ бъдат върнати онези 25% нейни исторически територии, които ѝ бяха отнети от победилите я във войната съюзници и бяха подарени на *благодарна* Полша от кървавия тиранин Й. В. Сталин.

Някой ще каже: „Не, това е невъзможно".

Така ли? Че на малко ли „невъзможни" неща станахме свидетели през последните тридесет години…

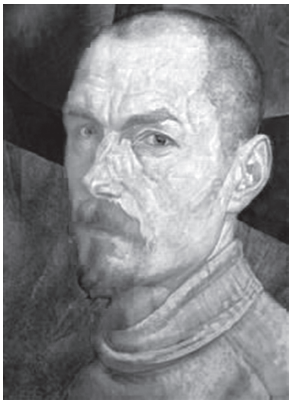

Кузма Сергеевич Петров-Водкин *е руски и съветски живописец, график, театрален художник, теоретик на изкуството, писател и педагог. Той е роден на 24 октомври 1878 г. в гр. Хвалинск, Саратовска губерния, и умира на 15 февруари 1939 г. в Ленинград.*

Получава добро начално художествено образование в Централното училище на Щиглиц по техническо рисуване в Санкт Петербург. По-късно се прехвърля в Московското училище за живопис, скулптура и архитектура, където негов преподавател е известният руски художник Валентин Серов. От 1905 г. до 1907 г. учи в частни художествени училища в Париж, посещава Италия (1905 г.) и Северна Африка (1907 г.).

Първата му творба е образът на Богородица с младенеца на стената на църковната апсида на Ортопедичния институт на доктор Вреден в Александровския парк в Санкт Петербург.

През 1911 г. Петров-Водкин става член на художественото обединение „Светът на изкуството". През 1913 г. започва работата му като театрален художник в Театъра на Незлобин. През 1919 г. Кузма Петров-Водкин е сред учредителите на Свободната философска асоциация. През 1924 г. влиза в творческото обединение „Четирите изкуства".

По време на и след Гражданската война Петров-Водкин е един от реорганизаторите на художественото образование в СССР. От 1918 г. до 1933 г. той е преподавател в редица съветски висши учебни заведения, като създава собствена педагогическа система. През 1932 г. е избран за първия председател на Ленинградското отделение на Съюза на съветските художници.

Още от петнайсетгодишен Кузма Петров-Водкин се увлича от литературата. Плод на това са неговите произведения „Пространството на Евклид", „Хлиновск" и „Самаркандия".

Кузма Петров-Водкин е избран за почетен член на Парижкото астрономическо дружество. През 1930 г. получава наградата „Заслужил деятел на изкуствата на РСФСР". През 1936 г. първо в Москва, а после и в Ленинград са открити изложби с негови творби.

Творчеството на Кузма Петров-Водкин е изкуство, основано на класическите европейски традиции и на древноруската живопис. Неговият уникален и неподражаем стил и до днес предизвиква интереса на публиката, както и спорове сред критиците.

ЗАВРЪЩАНЕ С БУДЬОНОВКА

Борислав Бойчев

Борислав Бойчев *– белетрист, публицист. Работил е като кореспондент на Радио София, като редактор в радиото, във в. „Литературен фронт“, сп. „Септември“ и сп. „Летопис“. Автор е на книгите „Тежките дядови ботуши“ (1970), „Село без кучета“ (1982), „Момчето и лисицата“ (1995), „Отвъд стария мост“ (2007) и др. Негови разкази, новели и повести са публикувани в периодичния печат. Член е на СБП и през 1995 г. е удостоен с Годишната награда на Съюза.*

Разделихме се ние с тебе, другарю Бальо Тодоров, преди година и осем месеца, на връх Коледа и при пълна нелегалност. И всичко после стана, както го бяхме намислили. Щом се каращисах с тях, ученическия си шинел от дебел вълнен плат размерих с окъсан войнишки шинел, с ученическата фуражка направих същото, поомацах си лицето и още там, във влака, заприличах на един истински пленник и когато дойде моят ред да стъпя на кораба „Варна“, а началникът на пристанището Антон Прудкин ме попита кой съм, аз му отговорих с единствените руски думи, репетирани през целия път: „Сергей Сергеевич, с Первого петроградского полка“, както бях записан нелегално в пленническите списъци. Не възникна съмнение и той ме пропусна към корабния трюм. Корабът вдигна котва, даде се команда „Пълен напред“. От пристанището и целия бряг, почернял от народ, се надигна мощно „Ура!“ и думите „Да живее червена Русия“, „Да живее руската революция“, духова музика засвири с пълна мощ химна на световния пролетариат. Корабът пое в открито море, забучаха и заблъскаха вълните, засвири януарският вятър, две хиляди руски сърца заплакаха, от радост заплакаха, че след дълги години на войни и неволи отново се завръщат при своята матушка Рус. В този момент, другарю Бальо Тодоров, усетих, че не съм същият, че станах друг, единият ми крак е здраво стъпил в стремето на революцията и нямам нищо свое, обречен съм ней и ако на очите ми тогава се появиха сълзи, те бяха от радост, че корабът се движи все напред и все на изток, вкоравих сърцето си и гонех угризенията и мъката, че съм тръгнал без вест и потъвам завинаги в неизвестност за баща и майка.

Одеското пристанище ни посрещна, сковано в лед, но корабът разби леда и се промъкна. Развълнуван народ очаква своите братя, оркестър свири „Интернационала". И аз бях прегръщан, и аз бях целуван като всички и поздравяван с речи от името на световното пролетарско отечество. А когато ни строиха и дадоха команда всички чужди граждани да излязат три крачки напред, аз си помислих, че съм сам и ще се погордея, а то излезе друго, другарю Бальо Тодоров, излязоха тридесет души като мене, а между тях и три жени.

А по улиците на красивия черноморски град Одеса разбиват лед и разчистват разрушения от интервентите, между обикновените хора се виждат и с астраганени шуби и други такива буржоазни облекла, свалената класа е заставена да изкарва хляба си с честен труд. Ние минаваме по тези улици, най-подло оклеветената от световната реакция Че Ка ни вози с кола, облича ни с топли дрехи, настанява ни в най-скъп хотел с кристални полилеи и паркет от карелска бреза и ни нахранва богато, с което искам да кажа, че още в първия момент се срещнахме с правдата на революцията. Снабдени с билети за товарен вагон с печка по средата и нарове един над друг, с вагон теплушка, както им казват, потеглихме нататък, по нашия дълъг път. По буферите и по стъпалата на вагоните висят хора, пътуват от една гара до друга, кой с чувалче картофи, кой с торбичка жито, а руският студ не си поплюва, вкоченява, но при нас печката бумти, от всяка гара с купонче ни дават дърва и храна, на всеки перон казани с вряща вода и навсякъде надписи: „Не пейте сырой воды, а пейте только кипяток", и ние се научихме да пием чай по руски, с бучка захар в устата, само че половин, а не цяла, поради недостиг на този продоволствен артикул. Пътувахме много дни и в белокаменната красавица Москва, в българското представителство при Коминтерна на ул. „Тверская" 46, в бившия хотел „Люкс" пристигнахме вълшлясали. Настанени във Втория дом советов, тръгнахме да разглеждаме Москва, ходихме на театър, гледахме „На дъното" от пролетарския писател другаря Горки, както и други пиеси с наше съдържание. А през това време работници окачват лозунги по стените, войници с винтовки и дълги щикове сновят навсякъде, Москва се приготовлява за Десетия конгрес на партията, ала в самото навечерие, подкокоросан от есери и меншевики, избухна Кронщадският контрареволюционен метеж и триста делегати заминаха направо там да го потушават. Мнозина от тях не се върнаха и на откриването на конгреса на 8 март 1921 г. със ставане на крака и мълчание почетохме паметта им. Защото и аз бях там, в галерията, с редовен пропуск на гост, надлежно снабден от коминтерновски другари, и през цялото време съзерцавах другаря Ленин как най-сърдечно разговаря с останалите вождове на революцията, наредени в президиума, и колко скромно се облича с дрехи от най-прост вълнен плат. Той тогава употреби думата „разкош", непозволен разкош нарече натрапената дискусия за профсъюзната опозиция и също така предложи новата икономическа политика – НЕП.

Ала революцията не е театър да я съзерцаваш отстрани и да ѝ ръкопляскаш. Получих направление да постъпя във Висшата военнотехническа школа, находяща се недалече от Москва, в бившата Духовна академия „Сергеевский посад"

– старинен манастир, ограден с дебели каменни стени, с кули и с отвори за амбразури, камбаната му се чува на трийсет версти, с голям храм, в него стъклен ковчег с шарлатанските тленни останки на самия Сергей Великомученик, защото са изкусно изработена восъчна фигура. Но по причина на религиозния опиум богомолци от цяла Русия се стичат с подаръци и чрез религиозно беснуване и захлас молят изцеление. Тричленната приемна комисия ми зададе въпрос какво е тангенс от алфа, на който отговорих на чист български език, но бях напълно разбран, а когато изпълних черната дъска с формули и се видя с каква вещина владея математическите действия, комисията остана извънредно доволна, поздрави ме и ме зачисли в списъците. В курсантска униформа, червеноармеец, слушах лекции, изучавах танкове и бронетранспортьори, разположени в манастирския двор. Нощем понякога с тревожен сигнал ни вдигаха, с товарни вагони ни отвеждаха по посока на град Тамбов и развърнати във верига, с пушечен и картечен огън разгромявахме вилнеещи в този район антоновски банди. И видях аз тогава как се воюва с оръжие в ръка за революцията и как се умира за нея. През месец юли същата година, поканен на партийно събрание, ми се даде думата и разказах, че аз, Тодор Иванов Раев, произхождащ от семейство на полкови ковчежник, съм български комсомолец из град Шумен и като организатор на ученическа стачка съм изключен от гимназията от буржоазните власти и после нелегално съм емигрирал в Русия по идейни съображения. И за голяма моя радост и учудване бях единодушно приет в редовете на славната ВКП(б) и ми се издаде партиен билет с признаване на комсомолския стаж, начиная от 1918 г. За Бердянск на Азовско море потеглих след няколко дни, изпратен на комсомолска и партийна работа сред българската колония, заселена още от времето на императрица Екатерина Велика. Същата още по онова време оземлила колонистите с по стотина декара орна земя и им отпуснала кредит за къщи и едно друго. И с тая мая българинът, алчен за земеделска работа, се нахвърля, не му стига неговата земя, наема и на изполица от някои, на които не им се работи или западнали, и тъй вземал преднина, всичките заможни, все от средняк нагоре, къщите им тухлени и на два ката, покривите с марсилски керемиди, улиците планирани и прави с тротоар, сред село – площад и на най-видно място – черквата. Издавах български вестник, заместваx преподавателя по литература в учителската семинария за подготовка на учители за българските училища в Преслав, обикалях селата Троян, Инзовка, Поповка и десетки други, навсякъде посрещан като апостол, защото, другарю Бальо Тодоров, революцията даде свобода и равенство не само на големите националности, но и на малцинствата, а българският елемент е петимен свободно да чуе чиста родна реч и нещо за България.

Врангеловите пълчища били изгонени от тоя край само преди една година и по тази причина, макар да не бях навършил двадесет, рядко имаше човек с по-дълъг партиен стаж и затова уездкомът ме назначи за член на комисия за чистка в партията. На тачанка с тройка коне нашата тричленна комисия тръгна от село на село. Самата чистка ставаше на публични събрания, където и безпартийната маса

имаше право да се изкаже за отделния партиен член. Комисията от своя страна отсъждаше и така с помощта на народа партията се чистеше още тогава от елементи, влезли в нея не от идеализъм, не от преданост към великото дело на другарите Маркс и Енгелс, а от корист, поради което я компрометираха със своите дела.

В голямото село Степановка, почти изцяло българско, бях назначен за политрук на Отряда за самоотбрана, създаден за борба срещу върлуващите банди на Махно, бащицата Махно, както те си го наричаха, които врътлитаха неочаквано и с най-жестоки средства убиваха безпартийни и комсомолски активисти и съветски работници, опожаряваха учреждения и складове за храни. Въоръжени със саби, карабини и тачанки, на коне, отрядниците охраняваха селото, причакваха махновските бандити, влизаха в сражения с тях и ги прогонваха или унищожаваха. С кожена куртка и фуражка, с широк поясок на кръста и с наган, на кон, като същински джигит, командирът Иван Илич, местен българин болшевик, храбро водеше отряда. Най-голямото сражение стана край град Ногайск, където отряди и червеноармейска част оградихме бащицата Махно и той едва се откопчи и през Одеска губерния избяга в Румъния, а бандитите му почти всички бидоха унищожени.

В отговор на световната реакция да задуши революцията с глад и в изпълнение на продоволствени задачи една вечер отрядът арестува най-видните кулаци в Степановка и околните села и ги изправи пред Революционния трибунал. Измъкваме ги от мазата поединично и командирът Илич, председател на Трибунала, четеше пред съответния кулак обвинителен акт, като го наричаше всякак – и човешко изчадие, и враг на съветската власт, защото укрива храна и иска да спекулира с нея, ето за какво мисли той, когато хиляди хора умират от глад, за което престъпление Трибуналът го осъжда на смърт чрез разстрел. Уплашен за своя презрян от народа кулашки живот, осъденият бързаше да се поправи и изказваше къде са скрити неговите храни, което беше и нашата същинска цел. След известно колебание Трибуналът проявяваше великодушие и отменяше присъдата, но изпращаше арестувания в друга маза, като през това време отрядник пускаше празен изстрел. Въвеждаше се следващият и му се четеше същия обвинителен акт и същата присъда и той още повече бързаше да си разкаже, защото е чул изстрела, и по този начин до сутринта се изнизаха всички, узнахме каквото ни трябва, за два дни взехме десетки тонове храни, спасихме хиляди хора от гладна смърт, а кулаците, радостни, но най-строго предупредени, пуснахме по живо, по здраво.

През есента, нощем, от някое високо място, отрядът наблюдаваше на кои къщи комините пушат най-буйно. Разпределени на групи, едновременно, по даден знак с изстрел нахлувахме в къщите и сварвахме, че се вари нелегално от плодове и ръжено тесто в примитивни казани ракия и водка самогон, най-строго забранени за консумация от новия съветски закон. Отрядниците унищожаваха всичко и казаните също, както беше заповядано. Стопаните, мнозина от тях лозари, укриваха бъчвите с вино в купите от сено, но отряд-

ниците стреляха в сеното и под купите протичаше червената като кръв течност. Така победихме алкохолизма и пиянството, този тежък порок, наследен от буржоазното минало. И когато окончателно и веднъж завинаги решихме тая задача, една вечер бях извикан в дома на командира и още в приемната видях необикновена гледка: масата отрупана с варени пилета, бахур, наденици, топли пити и всякакви апетитни закуски, а до масата пременени седят Иван Илич и заместник-командирът Петър Афанасиевич. Те ме посрещнаха много радушно, стиснаха ми ръцете и казаха, че тази вечер ще отпразнуваме победата над самогончиците и алкохолизма. Тогава Иван Илич излезе навън и се върна прегънат под тежестта на двадесетлитрово буренце, постави го на масата, завъртя канелката и от нея потече тъмночервена течност – натурално и най-висококачествено вино. Извънредно изненадан, попитах как е възможно да нарушаваме съветския закон ние, които трябва най-строго да го спазваме. Но другарят Илич ме успокои, че законът предварва от систематично пиянство, а ние, като комунисти, сме най-съзнателните граждани, на нас алкохолът нищо не може да ни направи, нито да ни отклони от правия път и като така, ние не нарушаваме смисъла на закона, ако веднъж в годината се повеселим. И в тази паметна за мене нощ, при спуснати пердета, заключени врати и осветени от лоени свещи, изконсумирахме цялото съдържание на буренцето, както и закуските, и за пръв и единствен път изпаднах под въздействието на алкохолната напитка, но разбрах, че Иван Илич е прав, никой от нас не се поддаде, само станахме приказливи и весели, пяхме до сутринта най-революционните руски и български песни, а другарят Илич плака за България, родината на своите прадеди. Така отпразнувахме нашата велика победа над алкохолизма и пиянството.

В дивизията на прославения през революцията пълководец Дибенко постъпих през пролетта на 1922 г. поради мобилизация на партийни членове и комсомолци, родени през 1901 г. Пеши строй, конски обозни коли до главините в кал, телефонни катушки на гърба, в глад и недоспиване минаха месеците, докато революционният дълг отново ме заведе в Одеса, красивия черноморски град, красив, но печален сега поради тежкия глад. По улиците видях хора скелети, обвити в тъмна набръчкана кожа, и на улица „Маркс" такъв един се опитах да го нахраня, но той нямаше сили да яде.

Преди седмица, заведен тайно на одеското пристанище, ми се предаде непромокаемо чувалче, пълно и добре завързано, каза ми се парола и адрес и с моторна лодка, управлявана от трима руски другари, тихомълком напуснахме пристанището. При спокойно и тихо време прекосихме морето и щом се провидя варненският бряг, спряхме да дочакаме нощта, ала по залязло слънце към нас се отправи откъм брега катер. Разхвърляхме се да си дадем вид, че нещо работим. На кърмата на катера стоеше висок и строен мъж в бял кител и като дойде още по-наблизо, аз го познах: същият оня Антон Прудкин. Попита откъде идваме и кои сме и аз му отговорих, че сме от Василико, рибари, моторът ни се повреди и

морето ни избута чак на тоя край, както ме бяха научили руските опитни другари. Зная го аз вашето Василико, ама хайде, каза Прудкин и изви катера към пристанището.

По тъмно, на весла, стигнахме брега, сбогувахме се с руските другари, пожелахме си успех, шмугнах се в тъмното и поех към града. Намерих адреса, казах паролата, предадох чувалчето, преспах у този известен наш другар от Варненската комуна и сутринта, докато дойде време за шуменския влак, тръгнах да се разходя. Стигнах пазара, стоях и гледах сергиите и току изведнъж една тежка ръка се стовари на рамото ми. Уплашено се обърнах и кого да видя – насреща ми тати. И той не вярва на очите си, защото нямаше досега от мене никаква вест, търсил ме навсякъде, зарадвахме се и се прегърнахме, а той, като баща и революционно незакален, не издържа и се просълзи.

Червеноармейската униформа, будьоновката с червената звезда донесох за спомен и за пропаганда, с нея прекосих аз сега града, тъй както ме виждаш, и всички се обръщаха, зачудени подире ми кой съм и какъв съм, с нея на вечеринки и събрания занапред ще разказвам за Съветска Русия и за Червената армия и много патила ще препатя аз заради нея. Но туй ще стане по-късно и то ще бъде друга история, а сега се явявам при тебе, другарю секретар Бальо Тодоров, на рапорт, да предам болшевишкия си билет и да ме зачислиш отново в твоя списък.

ТОДОР КОРУЕВ 75

Честит юбилей!

ДУМИ ЗА ТОДОР КОРУЕВ

Павел Писарев

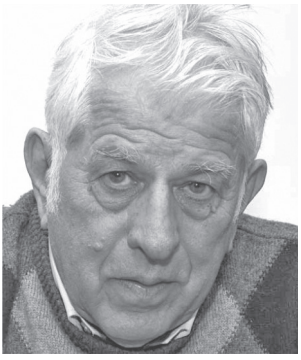

Павел Писарев *– доктор на социологическите науки. Работи в областта на социологията и политологията. Публикувал е статии и книги по проблемите на европейската културна интеграция, между които: „Еврокултурата“, „Електронната култура“, „Американският културен империализъм“. Автор е на спомените „Подир изгубеното време“, „Такива ги запомних“ и други.*

Кога мина това време? Остаряхме! А Тодор Коруев стана на 75. Днес той е сред известните български писатели. На честването на 75-годишнината му дойдоха видни интелектуалци и писатели: Георги Йорданов, Чавдар Шинов, Иван Гранитски, Боян Ангелов, Джеки Вагенщайн, Кольо Инджов и десетина други големи имена. Бяхме и ние – двамата с Димитър Генчев – „барабар Петко с мъжете”. Всички с леви убеждения, от най-левите в България. По-ляв от всички е Тодор Коруев. Да е жив и здрав още толкова години и да пише така остро, сладко и четивно, както е писал на млади години. Чета сега неговите кореспонденции, статии, бележки и интервюта и други писания, публикувани във в. „Работническо дело”, на който е бил кореспондент в Прага и в Москва, а след това във в. „Вечерни новини”, в. „Дума” и други вестници. Те са събрани в животописите „Горещи думи” – първа и втора книга, и в някои издания на Иван Гранитски. Всички са в защита на лявата идея, на която Тодор Коруев е горещ, сладкодумен и упойващ пропагандатор.

Тодор Коруев рязко се обявява против гербаджийското управление и властта на всички десни сили, не е и апологет на Тодор-Живковия режим, макар че не е и негов враг.

С кого да го сравнявам – с Валери Найденов, с Чавдар Шинов, с Борис Данков, с Петър Бочуков, с Васил Попов, с Барух Шамлиев или други герои на вестник „Дума”? Чета неговите животописи и се възхищавам на таланта му. Той е автор на блестящи есета: за „Българското”, за „Бабината библия”, за „Софронието” и други. Публикувал е спомени за

честването на Първи май и други празници от времето на социализма. По този повод той пише: „В следващите години загубихме още много приятели и пера на вестника – Леда Милева, Александър Лилов, Дончо Цончев, Виктор Пасков, Доньо Донев, Генчо Арабаджиев, Николай Петев, бивш председател на Съюза на българските писатели, и много други."

Само от изброяването на тези имена става ясно какъв е Тодор Коруев – боец в защита на идеите и позициите на БСП, талантлив наш съвременник. Той е автор и на книги, посветени на България, на неговия край – горите и поляните на Родопите, на Смолян.

Списание „Понеделник" отбелязва 75-годишнината на Тодор Коруев с гордост и радост, защото той е наш обичан автор и забележителен български творец.

Кузма Петров-Водкин
1918 г. в Петроград (Петроградската мадона), 1920 г.

ПЕТКО ЛЬО...

(173 г. от рождението на Капитан Петко войвода – закрилника на Тракия и Родопа планина)

Тодор Коруев

Навършват се 173 години от деня, в който в Доганхисар се е пръкнало мъжко дете, което било орисано да стане един от най-легендарните българи – Капитан Петко войвода. Паметниците от камък и бронз в негова прослава ще оживеят от венци и цветя и от хорска глъч. А те, заедно с барелефите и паметните плочи, са близо 30, четири са паметниците в чужбина – в Доганхисар (сега Гърция), Рим, Киев и Чикаго. Пенка Чакалова-Ганева ги е описала документално и емоционално в специална книга. В Сливен се открива бюст-паметник на капитанина, издигнат със средства на тракийци.

Неръкотворен паметник за войводата са песните, които народът му изпява. Пред мен е сборникът с народни песни „Де се е чуло видяло – в едно царство два царя…". В малката книжка проф. Михаил Букурещлиев е събрал народните песни за Капитан Петко войвода – на брой 51, тракийски и родопски. Интересно е, че някои песни са „смесени" – дават си среща тракийската и родопската мелодична интонация, явление, което не е проучено от фолклорната наука, може би както Тракия и Родопите не могат да разделят Петко войвода. Спирам поглед на:

Горо льо, горо зелена, всяка година, горо льо,
гората пълна и равна със сея вакли овчари,
тая година, горо льо, гората пълна и равна
със сея млади хайдути: под всяко дърво и юнак,
под елха дърво бял чадър, и под чадъра седеше
Капитан Петко войвода…

Песента е неотстъпно в традицията на хайдушките песни: овчарите и хайдутите, обитателите на гората, са отново едни до други. Впрочем съдбата на бъдещия войвода е свързана с овчарството. Едва 14-годишен е главен овчар в с. Дуралкьой, Ференска околия, на 16 е овчар аргатин заедно с брат си Матю и братовчед си Вълчо при турския бей Мехмед Кесаджи в с. Бакшибей, където кървава драма ще го накара да избере страшния, но славен път.

Има песни, които не са влезли в сборника на Букурещлиев, за повечето от тях се твърди, че са по истински случаи – те са своеобразен летопис на героич-

ните подвизи на „горския цар". Повечето увековечават подвизите на народния закрилник. В най-много варианти е историята с издайника Калън Томо. Ала най-много песни са свързани с убийството на брат му Матю и братовчед му Вълчо, „и двамината главени, главени и неоженени". „Бастисали ги" на деня на черквата в Доганхисар „Св. Богородица". Те били овчари при Мехмед Кесаджи в село Бакшибей, той ги задържал до среднощ да му свирят с кавали, сигурно умишлено, за да ги причакат в тъмното на пътя за Доганхисар няколко главорези, които, след като се окървавяват, ги хвърлят във водите на Марица. За всичко това се разказва в песните, народният певец е запечатал тази кървава драма, но в една е добавил нещо:

– Петко льо, сине ти мой, и Станко още по-малък,
бейовете да напуснете, на бейове да отмъстите,
в зелена гора влезнете, млади войводи станете,
на турци да отмъстите за своя брат Матя хубави.

Това е завещанието на майката. И дори да е само в песента, Петко още на 17 години започва да го изпълнява – тайно придумва свои другари да оставят ралата и овчарските геги и за късо време убийците на Матя и Вълча били наказани с „най-грозна смърт". Били седмина „голобради хайдамаци", които излезли на Гергьовден през 1861 г. И най-малкият Петков брат Стайко (това е името на брат му) изпълнява майчината заръка от песента – умира като войвода. Убит е от башибозук в Родопите. Местността, където е загинал, се нарича Стайковата ливада.

Овчарите давали подслон, гощавали Петко и дружината и ги пазели, но и той ги закрилял, не искал те да страдат заради него. Каймакаминът в Енос научил, че Петко войвода е в Чендър, и тъй като подозирал, че овчарите от планината Чендърдая го приютяват и хранят, а те били доганхисарци, наредил да ги докарат под стража и затворят. Петко се облякъл като селянин и с товар дърва на магаре отишъл в града. Намерил къщата на каймакамина и когато слугинята го попитала какво иска, той казал, че носи дърва за началника, но искал да му каже нещо, тъй като е беден и няма пари дори за арзувал. Пуснали селянина при каймакамина, който веднага го попитал какво желае. „Да освободиш овчарите, които са в затвора." Каймакаминът скочил: „Кой си ти, та искаш да освободя затворниците?". Петко повдигнал дрехата си и под нея лъснал патрондашът му: „Аз съм Петко, когото ти търсиш!". Каймакаминът тогава заявил, че каквото иска, ще го направи. Петко излязъл от стаята, врътнал ключа отвън, оставил магарето в двора, халал да е на каймакамина, и се измъкнал. На другия ден всичките доганхисарски овчари от Чендър били пуснати и повече никога българи в Еноска кааза не били затваряни. Тази история е по-малко известна от другите подвизи на войводата, но и тя е не по-малко легендарна.

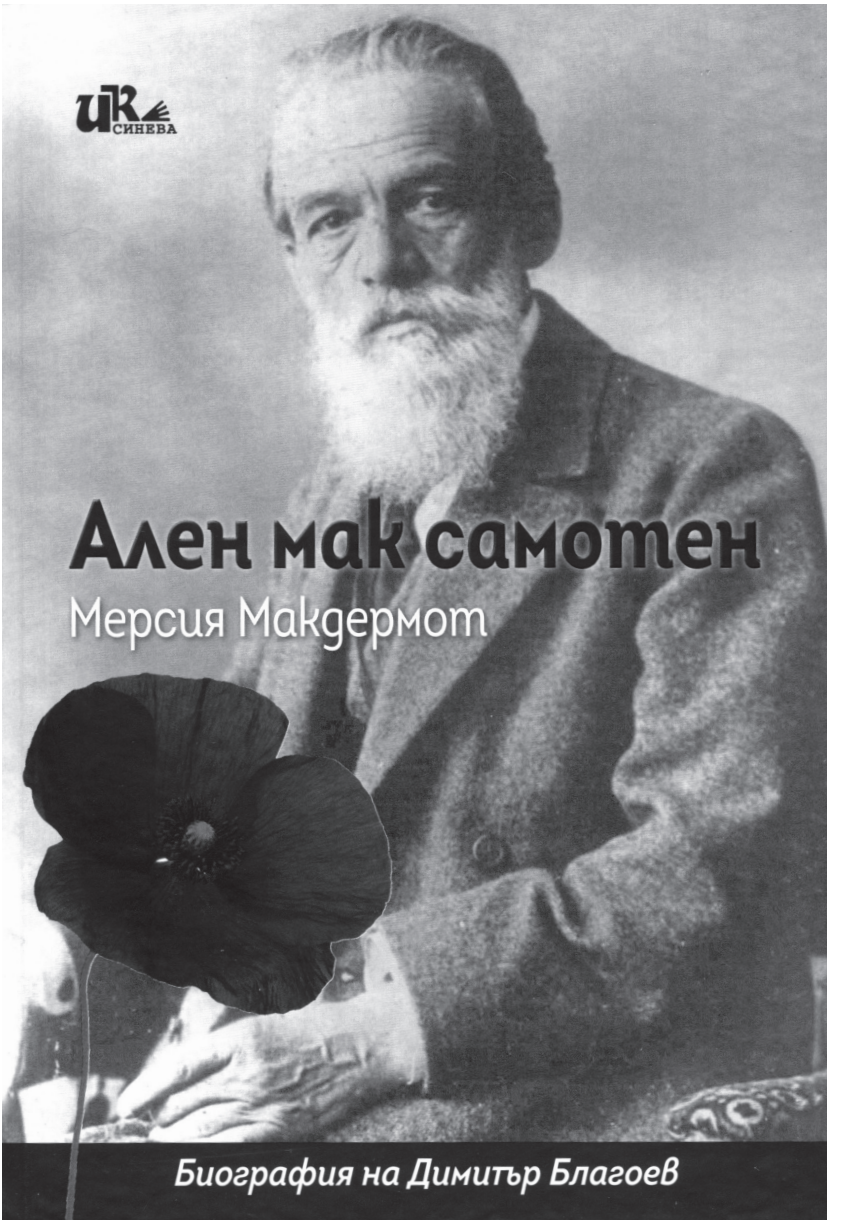
ИК СИНЕВА
Ален мак самотен
Мерсия Макдермот
Биография на Димитър Благоев

Мерсия Макдермот

„АЛЕН МАК САМОТЕН" – БЕЛЕЖКИ ПО ПОЛЕТАТА НА БИОГРАФИЯТА НА ДИМИТЪР БЛАГОЕВ ОТ МЕРСИЯ МАКДЕРМОТ

Димитър Генчев

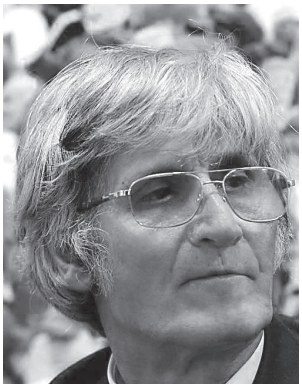

Димитър Генчев *– доц., доктор по история. Работи в областта на историята, теорията и политическата практика на европейската социалдемокрация. Автор е на студии, статии, портрети на дейци на българския социализъм, на книгите „Профили от кафене „Ландолт" (към генезиса на българския социализъм)" (1990) и „Първоапостоли на идеала" (2006). Директор е на Центъра за стратегически изследвания „Ал. Лилов". Член е на Съюза на българските писатели.*

Държа в ръцете си чудесното издание на издателска къща „Синева" и се радвам като дете на коледен подарък. Искам първо да благодаря на Христо Георгиев. Той донесе чувала от Англия, за да ни зареди с надежда за нов и по-добър живот. В ръцете си държа една капсула, пусната във вълните на Ламанша, бутилка с послание, написано преди 30 години, за да разберем на кой свят живеем днес. Да го разберем – както казваше Димитър Благоев, – за да можем да го променим. Такъв е тридесетгодишният преход на тази книга от социализма към капитализма. Книга, сътворена в НРБ, за да бъде отворена и прочетена в новата, капиталистическа България от 2017 година.

Биографията на Дядото е истинска машина на времето. Тя може да те върне век и половина назад – да почувстваш живата история в нейните социално-икономически, идейни, политически и културни измерения. Пътешествието в обсега на XIX, XX и XXI век е изключително вълнуващо. Пътешественикът във времето може да проследи почти цялата следосвобожденска история на България, разположена в канавата на европейската и световната история. Надежди и провали, катастрофи и постижения, вяра в бъдещето и омерзение от настоящето, духовност, идеи, монолитни концепции, култура, творчество – и всичко това с оня хуманистичен патос, побран във вярата, надеждата и любовта на онези носители на доброто в борбата им срещу капиталистическото зло.

...

„Ален мак самотен" е петата книга на Мерсия Макдермот, публикувана на български език. След прекрасните балади за Левски, Гоце Делчев и Яне Сандански паркерът ѝ е нахвърлял в едри щрихи животописа на Дядото. Резултатът е повече от задоволителен: една достолепна биография, типично по английски – сдържана и щедра едновременно. Един истински морален подвиг във времена на социална разруха и интелектуален погром. Разбира се, веднага трябва да кажем ясно, че цветето на Мерсия Макдермот не е поникнало на пуста поляна. И преди нея поколения историци, политици и публицисти са търсили вдъхновение, утеха и надежда в живота на първооснователя на българския социализъм. Само да спомена многобройните публикации на Георги Димитров, Васил Коларов, Христо Кабакчиев, Трайчо Костов, Вълко Червенков – от политиците, книгите на Йордан Йотов, Кирил Василев, Евлоги Бужашки, академичната биография на авторския колектив от Института по история на БКП, документалните сборници, стотиците статии и студии в научния периодичен печат. Онова, което се набива на пръв поглед при дòсега с биографичната книга на Макдермот, е онзи романтичен реализъм, който придава на прозата ѝ поетичен отблясък. Тук му е мястото да отбележим името на Лиляна Ванова, чийто превод ни прави съпричастни към житието на Дядото чрез един богат, изящен и звучен български език.

Така си е: Мерсия не е равнодушна към своите герои. Благоев е неин личен избраник. След Левски, Гоце и Яне и той препуска в кавалкадата на нейните любимци, неизменно следван от сянката на един романтичен Робин Худ, защитник на бедните и слабите, който е готов да мре за народна свобода. „България – четем в пролога – не е нито богата, нито могъща държава, но тя е дала на света дарове, които са безценни: азбука, която е превърнала мрака в светлина за милиони, както и съзвездие от герои и героини, които въплъщават най-доброто от човешката мисъл и човешките стремежи. Сред тях, със сигурност, Димитър Благоев е един от най-великите." Думите са силни, но оценките са верни: Дядото остава в историята на световната левица като първосъздател на 126-годишната ни партия, като основател на Партията на руските социалдемократи (1883). Само това да бе направил той през живота си, името му щеше да бъде изсечено в календара на европейския социализъм между имената на Жул Гед, Пол Лафарг, Август Бебел, Вилхелм Либкнехт, Антонио Лабриола, Георги Плеханов и Доброджано-Геря. Между имената на най-големите теоретици, основоположници и лидери на международното работническо социалдемократическо и комунистическо движение.

Както ни казва в биографията Мерсия Макдермот, историята отреди на Димитър Благоев ролята на един от най-значимите съзидатели на българската държавност. Неговата мисия бе в синхрон с народните стремежи за европейска интеграция на България, за нейната индустриализация и модернизация, за бърз духовен и икономически просперитет. Партията му трябваше да стане не-

отменима част от българския политически механизъм, за да може да осъществи своята цивилизаторска роля за приобщаване на България към най-високите европейски и духовни стандарти. И това не са нито големи, нито празни юбилейни приказки – Димитър Благоев и неговите съратници от старата гвардия на българския социализъм съзнаваха своите исторически длъжности.

При подхода си към биографията на Димитър Благоев, написана на английски език, Мерсия Макдермот е принудена да се съобразява с образователното ниво на английските си читатели и като опитен екскурзовод ги превежда безпрепятствено през фактите и обществените обстоятелства в България, в Европа и в света от края на деветнадесетия и първата четвърт на двадесетия век, без да изпуска червената нишка, или нишката на Ариадна, за да не се загубят в лабиринта на балканската история. Затова в книгата има твърде много (полезни и необходими) енциклопедични вметки, статистики, обстоятелствени и фактологични данни, без които биографията на Димитър Благоев би се превърнала в едно политическо фентъзи, отвъд реалността.

Някак странна ни изглежда днес завършеността на Благоевия политически дебют. Той започва политическата си дейност като завършен марксист. И такъв остава до края на живота си – последователен, безкомпромисен и монолитен. „Могъщото оръжие, което Благоев придоби в учението на марксизма, му позволи да направи едно велико откритие: да открие работническата класа в България, с това да даде тласък на научната мисъл и да подпомогне създаването на новата обществена сила, която един ден, още при неговия живот, ще стане централната ос на българската история" – тези думи принадлежат на ревнивото перо на Георги Бакалов, който и близо до Дядото, и далече от него, и във вражда, и в помирение винаги се стреми да бъде обективен.

Първото социалдемократическо десетилетие е белязано с печата на един интелектуален феномен – българския социалистически печат. Днес ни изглежда невероятен този духовен, културен, европейски в истинския смисъл на думата потенциал на първото социалистическо поколение. Задълбочени социални анализи, теоретични дискусии, политически репортажи, литературна критика, социология, кореспонденции от Западна Европа, поезия и белетристика – и всичко това на богат, пълнозвучен и изящен български език.

Огромна е ролята на Благоев в създаването на онази талантлива кохорта от публицисти, критици, анализатори и преводачи. Той издирва, публикува, а „Ден", „Работник" и „Ново време" се превръщат в истинска люпилня на социалистически творци. Изданията поглъщат не само огромна част от времето му. Те го обричат на постоянни лишения. Когато започва издаването на „Ново време", Благоев си поставя задачата да го направи истински интелектуален фар. Цената на този духовен подвиг е огромна. В писмо до Бакалов година по-късно Благоев назовава числото: „За да разбереш какво е положението, ще ти кажа (между нас да си остане), че заложих къщата за 2000 лв. и вече отидоха за поддържане на списанието." В тези думи е целият Благоев. Същият, който още

няма четиридесет години, когато го наричат Дядо. В историята на европейската социалдемокрация така са наричани само още двама души – Енгелс и Плеханов.

В идейно-теоретичния сблъсък, разразил се на европейската политическа сцена, Благоев взема страната на революционния марксизъм. Името и перото му се нареждат до имената и перата на Георги Валентинович Плеханов, Август Бебел, Роза Люксембург, Владимир Илич Ленин и Карл Каутски. В аналите на европейската антибернщайниада Димитър Благоев оставя ярка теоретична следа. А знаменитите му филипики срещу общоделците – българските бернщайнианци – *„Pro domo sua”*, „Марксизъм и бернщайнианство?”, „Призраци или действителност?”, са теоретически и политически шедьоври. Това е историческият факт и всякакви закъснели опити да се социалдемократизира Благоев на ревизионистка основа след 1910 г. остават безплодни.

Дядото категорично отхвърля височайшите внушения и директиви на Международното социалистическо бюро за безпринципно обединение на тесните и широките социалисти. Той подкрепя Каутски срещу Бернщайн, Плеханов срещу Жорес, но остро критикува и двамата, когато тръгват по пътя на политическото съглашателство. И заедно с това в теоретичното му постоянство, в страстната защита на научния социализъм няма и помен от догматизъм, сектантство, иконоборство.

Огромна е ролята на Димитър Благоев и в създаването и развитието на българското синдикално движение. Националните анали пазят блестящите му речи в Парламента и в Столичната община, теоретичните му трудове, решаващата му роля за идейното преориентиране на партията в новата революционна епоха след края на Първата световна война като Българска комунистическа партия (тесни социалисти), неговия неподправен и искрен патриотизъм.

• • •

В едно от последните си публични откровения Велислава Дърева заяви: „Колкото повече се отдалечаваме от времето на Благоев, толкова по-близки ни стават неговата личност и дело.” Парадоксално е, но е факт – отдалечавайки се, се приближаваме към корените. След сто години, след поредната врътка нагоре по спиралата на историята, отново се озовахме в ситуацията на първооснователите: капитализъм има – пролетариат няма. Нямаме индустрията, която да събира хиляди работници на едно място, да ги организира, да ги тласка към солидарна икономическа борба в защита на непосредствените им икономически интереси. Борба, която по необходимост да се превърне в съзнателна политическа борба.

Тогава как да открием отново локомотива на историята? Европейската левица, „Новите леви”, „Ди линке”, „Подемос”, „Да” – също нямат отговор. Кризата на неолиберализма доведе до провал идеологическата конвергенция между капитализма и социализма, известна като социаллиберализма на Третия път на

Гидънс – Блеър и като Новия център на Герхард Шрьодер. Няма нов универсален социалистически проект, приложим към информационата епоха, в която живеем днес. Да, разбирам радостта и надеждата в пролога на Мерсия Макдермот по повод избирането на Джеръми Корбин за лидер на Лейбъристката партия и завръщането на стотици хиляди стари и приемането на още толкова млади лейбъристи. Чудесно, но и там няма отговор как да открием отново „осевата линия" на историята, която да ни поведе към верния път? Последните 30 години показаха, че процесът на замяна на един социализъм без реформи с реформи без социализъм е движение на празни обороти. Явна е необходимостта от радикално идейно обновление на световната левица, която да инициира общия път на Социалистическия интернационал и на Партията на европейските социалисти към дълбоко, фундаментално изменение на капиталистическата икономическа и социална система. Обща политика за преодоляване на бедността, неравенството, експлоатацията, опасността от победа на крайната неофашистка десница и от ядрена война.

Въпросът що е социализъм в информационната епоха на XXI век трябва да се зададе отново. Социализмът трябва да се редефинира. Защото, както казваше Дядото: Светът, в който живеем, не само трябва да бъде разбран. Той трябва да се промени.

• • •

И накрая едно предложение:

Нека наградата „Георги Кирков" за 2018 година да бъде връчена на Бузлуджа на другарката Мерсия Макдермот като благодарност за цялостното ѝ творчество и за прекрасната книга, която ни подари.

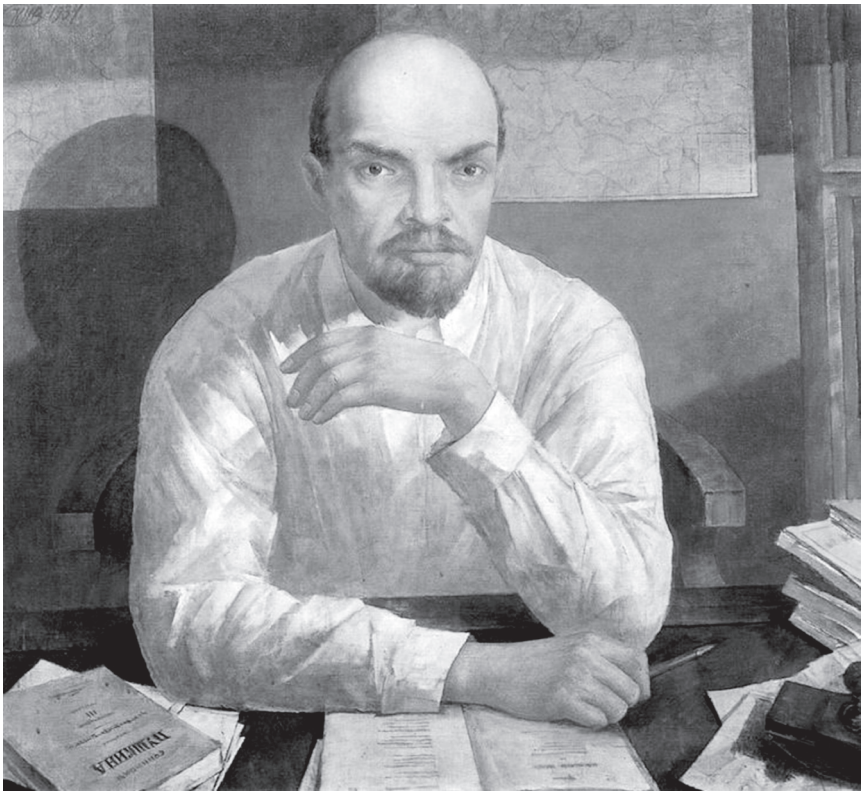

Кузма Петров-Водкин
Портрет на В. И. Ленин, 1934 г.

TABLE OF CONTENTS

ПОНЕДЕЛНИК

(„MONDAY" – *A JOURNAL FOR THEORY, POLITICS AND CULTURE*)

THOUGHTS AND APHORISMS

5

THEORY

To read again

Alexander Lilov The Modern Socialism – the Socialism of the Epoch of Information (Theoretical Reflection at the End of XXth Century) 7

Slavoy Jijek To Get out of the Trap 29

Yanaky Stoylov Are the Revolutions Possible in the XXI Century? 35

100 YEARS FROM THE GREAT RUSSIAN REVOLUTION

Vladimir V. Kalashnikov The Revolution of 1917 in the Context of the Russian History 55

Vassil Prodanov „The Red" „Short Twentieth Century " and the Battle for its Interpretations 65

Vladimir Trifonov The Great October Revolution in the Mirror of the New Cold War 94

INTERNATIONAL POLICY

Dimiter Petkov Before the „Arab Spring" – the Muslims in Western Europe at the End of the XX Century and during the First Decade of the XXI the Century 107

Mincho Minchev On the Historic Reconciliation of Two Slav Nations 120

CULTURE

Borislav Boychev A Return with Budionovka 134

TABLE OF CONTENTS

ANNIVERSARY

Todor Koruev at the Age of 75

Pavel Pissarev Words for T. Koruev 141
Todor Koruev Petko Lio ...

(173 Years from the Birth of Captain Petko Chieftain – the Defender of Thrace and the Rhodope Mountains) 143

NEW BOOKS

Dimiter Genchev „The Lonely Scarlet Poppy“ – Notes on the Margins of Dimiter Blagoev's Biography by Mercia MacDermott 147

SOMMAIRE

ПОНЕДЕЛНИК

(„LE LUNDI“ – *MAGAZINE DE THÉORIE, DE POLITIQUE ET DE CULTURE*)

PENSÉES ET APHORISMES 5

THÉORIE

Relisons

Alexandar Lilov Le socialisme moderne – le socialisme de l'époque informatique (des réflexions théoriques à la fin du XXe siècle) 7

Slavoj Žižek Pour échapper au piège 29

Yanaki Stoïlov Des révolutions au XXIe siècle – sont-elles possibles ? 35

100 ANS DEPUIS LA GRANDE RÉVOLUTION RUSSE

Vladimir V. Kalachnikov La Révolution de 1917 dans le contexte de l'histoire russe 55

Vassil Prodanov Le bref XXe siècle „rouge" et le combat pour ses interprétations 65

Vladimir Trifonov La grande révolution d'Octobre au regard de la nouvelle guerre froide 94

POLITIQUE INTERNATIONALE

Dimitar Petkov Avant „Le printemps arabe" – les musulmans en Europe Occidentale à la fin du XXe siècle et dans la première décennie du XXIe siècle 107

Mintcho Mintchev Sur la réconciliation historique de deux peuples slaves 120

CULTURE

Borislav Boïtchev Retour avec boudeunovka 134

Sommaire

Jubilée

Le 75e anniversaire de Todor Korouev

Pavel Pissarev — À propos de T. Korouev — 141

Todor Korouev — Oh toi, Petko ...
(173 ans depuis la naissance
du Capitaine Petko voïvode –
le protecteur de la Thrace et des Rhodopes) — 143

Nouveaux livres

Dimitar Guentchev — „Pavot solitaire rouge“ –
notes en marge de la biographie de Dimitar
Blagoev de Mercia MacDermott — 147

INHALT

ПОНЕДЕЛНИК

(„MONTAG“ – *ZEITSCHRIFT FÜR THEORIE, POLITIK UND KULTUR*)

GEDANKEN UND APHORISMEN 5

THEORIE

Um es noch einmal zu lesen

Alexander Lilov Der moderne Sozialismus – der Sozialismus der Informationsepoche (theoretische Überlegungen am Ende des XX. Jahrhundert) 7

Slavoj Jijek Damit wir uns aus der Falle ausziehen können 29

Yanaki Stoilov Sind Revolutionen im XX Jahrhundert möglich? 35

HUNDERT JAHREN SEIT DER GROßEN OKTOBER REVOLÜTION

Wladimir V. Kalaschnikov Revolütion 1917 im Kontekst der russischen Geschichte 55

Vassil Prodanov „Der rote"„kurze zwanzigste Jahrhundert" und der Kampf für seine Interpretationen 65

Vladimir Trifonov Fie großen Oktiber Revolütion im Spiegel des neuen kalten Kriegese 94

INTERNATIONALE POLITIK

Dimiter Petkov Vor der „Arabischen Frühling" – die Müslimm im westen Europas am Ende des XX-en Jahrhunder so Wie in der ersten Dekade des XXI Jahrhundert 107

Mintscho Mintschev Uber die histirische Versöning zwischen zwei slavischen Nationen 120

KULTUR

Borislav Boytschev Zurückkommen mit Budionovka 134

INHALT

JUBILEUM

Todor Koruev 75 Jahre alt

Pawel Pissarev Worte für T. Koruev 141

Todor Koruev Petko ljo…
(173 seit der Geburt des Hauptman Petko der Anfürer und Verteidiger von Trazien und die Rodopen Gebirge) 143

NEUE BÜCHER

Dimiter Gentschev „Der rote einsame Mohn" –
Notizen am Randblatt
in der Dimitar Blagoevs Biographie
von Mercia Makdermott 147

Содержание

Понеделник

(„Понеделник“ – *журнал теории, политики и культуры*)

***М*ысли и афоризмы** 5

***Т*еория**

Перечитать

Александр Лилов Современный социализм – социализм информационной эпохи (теоретические размышления в конце XX века) 7

Славой Жижек Чтобы выбраться из ловушки 29

Янаки Стоилов Возможны ли революции в XXI веке? 35

***100* лет со дня великой русской революции**

Владимир В. Калашников Революция 1917 года в контексте российской истории 55

Васил Проданов „Красный”„краткий двадцатый век ” и битва за его интерпретации 65

Владимир Трифонов Великая Октябрьская революция в зеркале новой Холодной войны 94

***М*еждународная политика**

Димитр Петков До „Арабской весны” – мусульмане в Западной Европе в конце XX в. и первом десятилетии XXI века 107

Минчо Минчев Об историческом примирении двух славянских народов 120

***К*ультура**

Борислав Бойчев Возвращение в буденовке 134

Содержание

Юбилей

Тодору Коруеву исполнилось 75 лет

Павел Писарев Слова о Тодоре Коруеве 141

Тодор Коруев Петко льо ...
(173 лет со дня рождения Капитана Петко воеводы – защитника Фракии и Родопских гор) 143

Новые книги

Димитр Генчев „Алый мак одинокий" – заметки на полях книги Мерсии Макдермот о Димитре Благоеве 147